

credo

evangélikus folyóirat | XX. évfolyam, 2014/3.

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET ÉVE

Credo Evangélikus Folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XX. évfolyam, 2014/3.

A szerkesztőbizottság tagjai

Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztő

Fabiny Tibor

Fábri György

Ittzés Gábor

Potzner Ferenc

Pröhle Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.)

és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető
a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft. www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

A címlapfotót, melyen a felújított Várkert bazár látható, Szőnyi István készítette.

Fotók

A 13. oldalon található alnyomat Lipovszky György felvételének felhasználásával készült.

Székely Gábor és Potzner Ferenc tanulmányában Szőnyi István felvételei láthatók.

A 31. oldalon látható kép Potzner Ferenc fotója.

H. Hubert Gabriella tanulmányában Horváth Iván fotói láthatók.

Ráday Mihály képei Csorba László esszéjében, az 51., 53–54. oldalon található.

Zászkaliczky Zsuzsanna cikkében az 57–61. oldalon Berényi Zsuzsa, illetve a 62. oldalon Czimbal Gyula felvételei szerepelnek.

Köszönjük a Semmelweis Egyetem, I. sz. Sebészeti Klinika, a BTM Kiscelli Múzeum és a Budapest Fővárosi Levéltár közlési engedélyét.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk.

Ebből a megfontolásból a Credo Evangélikus Folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

Hagyomány és kihívás

Negyedszázaddal ezelőtt nagy ívű gesztust tett Glatz Ferenc akadémikus, akkori művelődésügyi miniszter, amikor a rendszerváltozás kinyíló lehetőségei közepette hozzájárult ahhoz, hogy a fasori gimnázium visszakerüljön az evangélikus egyház tulajdonába. Egyházunk joggal élte ezt meg a történelmi sérelmek és alávettetés jóvátételeként s egyben a jövőnket szolgáló építkezés kezdeteként. E két motívum határozza meg ma is az evangélikus oktatáshoz való viszonyunkat – és ma már elegendő tapasztalat gyűlt össze, hogy szembenézzünk vele, vajon jól értjük-e a hagyományt, és jól sáfarkodunk-e a jövőnket jelentő iskolaügyünkkel?

A kérdés nem az évforduló vagy a reformációs készülődés (*Reformáció és iskola* – 2015) okán merül fel elsősorban. Hiszen a Magyarországi Evangélikus Egyház mostanra már túljutott az érthetően kevésbé reflektált örömmön, az akkori oktatási megújuláson; elhivatott oktatási szakembereink, iskolai vezetőink, országos oktatási felelőseink az evangélikus oktatási intézményhálózatot immár – a magas elveket nem feledve – a napi kihívások és a mai társadalmi, oktatáspolitikai valóság szempontjából menedzselik. Az elmúlt fél évtized fejleményei ezt különösképpen is kikényszerítették: a sokféle megfontolásból megindult intézményátvételi hullám minden józanul gondolkodó testvérünket figyelmeztette arra, hogy az óvodák, iskolák fenntartása nem csupán elvont morális felelősséget, hanem nagyon is hétköznapi gondokkal járó feladatokat ró ránk. Ha ezeknek nem tudunk megfelelni, akkor éppen a történelmi hagyományt sértjük és a jövőbeli lehetőségeket szűkítjük.

Hagyomány és iskolai kihívás együttes megléte leginkább szemléletesen a fasori elődökre visszautalva ragadható meg a tudomány és közoktatás viszonyának végiggondolásában. Közhelyes volna Rác tanár úr munkásságát és szellemiségét emlegetni, olyan mélyen beleivódott az evangélikus identitásba. Egyszerűen elképzelni sem tudjuk az evangélikus iskolát az elitképzés, a tanárok tudományos affinitása és a diákok jövőbeli tudói életpályájának ígérete nélkül. Csakhogy amire visszautalunk itt, az a szűk elitképző gimnáziumok évszázaddal ezelőtti időszaka, miközben a mai középfokú oktatás immár három-négy évtizede a társadalmi mobilitást befogadó és érvényre juttató általános képzőhely. Ebben a rendszerben a diákok társadalmi-kulturális háttere, érdeklődése, motiváltsága és továbbtanulási szándéka sok mindenre adhat okot a pedagógusok számára, de arra, hogy a tanárok elmélyült szakmai érdeklődést és tudományos kutatói ambíciót mutassanak, semmiképpen sem. A pedagógusi munka ezen adottságai közepette különösen is értékes, hogy Fabiny Tamás püspök támogatásával elindult és látható méretű bázisra is számíthat az evangélikus kutató tanárok kezdeményezése, immár konferenciákkal és tanulmánykötettel is. Önként vállalt, mégis komoly megmértetés ez az evangélikus tanári kar számára, még inkább pedig az egyház számára. Képesek vagyunk-e a tanárképzés visszarendeződésének és évtizedek óta

„az intézményátvételi hullám minden józanul gondolkodó testvérünket figyelmeztette arra, hogy az óvodák, iskolák fenntartása nem csupán elvont morális felelősséget, hanem nagyon is hétköznapi gondokkal járó feladatokat ró ránk. Ha ezeknek nem tudunk megfelelni, akkor éppen a történelmi hagyományt sértjük és a jövőbeli lehetőségeket szűkítjük.”

folyamatosan romló rekrutációs hatékonyságának ellenében a tudomány felé való orientálódást és a magasabb teljesítményt ösztönző szereplőként megjelenni az állami felsőoktatás nézőpontjából? Mert enélkül bajosan remélhetjük a nagy fasori hagyományok visszatértét.

Hízog képet rajzolnánk azonban magunkról, ha úgy tennénk, mintha iskolai hálózatunk kapcsán a legégetőbb kérdéseink a jövendő Nobel-díjasok körül forognának. Amire a következő években választ kell adnunk az evangélikus oktatás színvonalával, az közvetlenül érintkezik egyházi működésünk legfontosabb problémájával: missziós – borúlátóbbak szerint: megmaradási – képességünkkel. Magától értetődőnek tekintjük, hogy oktatási intézményeink kulcsszerepet játszanak gyülekezeteink meg- (avagy vissza-) erősödésében, s ez elsősorban óvodánk esetében közvetlenül megtapasztalható eredményeket is ígér. Úgy tűnik, az óvodák és a gyülekezetek közti kapcsolat élő, és ezen intézményeink fenntartásának hozadéka valóban megmutatkozik a gyülekezetekben, akár a gyermekek, akár a szülők hitéletében. Iskolánk esetében sokkal nehezebb megküzdünk létszámbeli realitásainkkal, akár a tanulók, akár a pedagógusok körében. És itt előbb-utóbb önáltatás lesz nem feltenni éles, kellemetlen kérdéseket.

Mindenekelőtt arról, hogy mivel mérjük egy-egy iskolánk egyházi életképességét. Ha iskolavezetőink, pedagógusaink színvonalas és elkötelezett munkája révén egy településen elismert, keresett iskolát működtetünk, az biztosan hasznos az adott térségnek és a magyar oktatás egészének, de mitől lesz az az iskola evangélikus – mármint a Luther-rózsa használatán és az alkalmankénti egyházi megjelenéseken túl (ha vannak ilyenek egyáltalán)? Milyen arányú és milyen tartalmú kell legyen a tantestületekben az evangélikus pedagógusok jelenléte ahhoz, hogy evangélikus legyen az iskola? Van-e elegendő számú és minőségű evangélikus pedagógus, pedagógiai vezető ahhoz, hogy a meglévő (sőt többek által még mindig bővíteni óhajtott) intézményeinknek lutheránus karaktert adjanak? Mit tegyünk, ha a legalább formálisan biztosított egyházi jelleg elvárásait (például igazgató csak evangélikus lehet) is csak súlyos minőségi kompromisszumok árán tudjuk majd teljesíteni? Az iskolalelkészi pályát hogyan tudjuk a legvonzóbb egyházi pályává tenni, miközben gyülekezeteink okkal-joggal várják legjobb lelkészeinket szolgálatra?

A felsorolt dilemmák minden mélységükkel és magasságukkal együtt is első helyen gyakorlatiak. Ezen vonatkozásukban pedig egyáltalán nem reménytelen a feloldásuk. Biztató, hogy igazgatási szinten létrejöttek azok a keretek, amelyek között érdemi válaszkeresés indulhat. A nemrég megalakul EPSZTI (Evangélikus Pedagógiai Szakmai Szolgáltató és Továbbképző Intézet) figyelemfelkeltően hetykének (s többek számára ezért ideiglenesnek) hangzó elnevezése ellenére is kiegyensúlyozott módszertani háttérrel kínál ehhez. Azonban itt az egyház egészét érintő ügyről van szó, amelyben egész belső közvéleményünknek meg kell nyilvánulnia, gyülekezeti, egyházvezetési és teológiai szempontokból egyaránt. Ebben a közös gondolkodásban az Evangélikus Hittudományi Egyetemnek meghatározó szerepet kell betöltenie, s így különösen örvendetes, hogy erősödő szakmai portfóliója a valláspedagógia területén fontos belátásokat közvetíthet.

Van tehát dolga mindannyiunknak, ha az evangélikusság és az iskola szűkebb értelemben vett kapcsolatán dolgozni akarunk. A tudomány és oktatás, minőség és misszió vagy gyülekezet és intézmény dinamikáját megértenünk – a fiatalok mai ismeretszerzési környezetének, rutinjainak drámai átalakulása közepette – azonban nem csupán oktatásszervezési, pedagógiai feladatunk. Isten ígéjének e világi hatni tudása, Krisztus köztünk való jelenlétének közvetítése újra és újra végiggondolandó leckénk, aminek az iskola „csupán” az egyik, a legfontosabbak közé tartozó közege – de valójában egyházi működésünk egészével szembesít. Imádságosan bizakodjunk, hogy jövőnkre nézve ez a szembesítés a legtöbbször reménységgel tölt majd el.

Fábri György

Meghívottak körében

Krámer
György

„Éljetek ahhoz az elhíváshoz méltón, amellyel elhívattatok, teljes alázatossággal, szelídséggel és türelemmel; viseljétek el egymást szeretettel.” (Ef 4,1–2)

Gyerekkori jó barátom, Gábor nagy családban élt. Annak ellenére, hogy négyen voltak testvérek, a család sok időt töltött együtt. Olyan szokásaik voltak, mint a délután ötórás tea – erre az alkalomra mindenki hazajött, bármerre is volt dolga a városban – vagy az esti társasozás, a hétvégi családi kirándulások. Gábor édesanyja gyakran mondotta: „Együtt vagyunk mindig, mint egy nagy család!”

Szerettem hallani ezt a mondatot! Érdekes, hogy Gábor nem annyira. Ahogy nőttünk, őt egyre jobban zavarta és idegesítette ez a mondat. Egyre több időt töltött nálunk, gyakran kihagyta az ötórás teákat, néha napokra hozzánk költözött. Édesanyja hiába erőltette a családi összetartást, Gábor már csak gúnyosan emlegette a jól ismert mondat végét: „Szép nagy család!” Amikor leérettségizett, azonnal elköltözött otthonról, és máig is csak távolról tartja szüleivel a kapcsolatot.

Ez a régi történet egy kérdés kapcsán jutott eszembe. Vajon érték-e önmagában a közösség? Ha az Efezusi levél negyedik fejezetét olvasom, akkor a kérdés úgy fogalmazódik meg bennem, hogy krisztusi-e az a közösség, amelyben kényszer szüli az egységet. Akár külső kényszer, ami egy vezetőn keresztül szabályokat állít a közösség tagjai elé, akár belső kényszer, amit a közösség tagjai magukban éreznek feltétlenül fontosnak, betartandónak.

Teljes alázat, teljes szelídség, teljes türelem, egység a Krisztusban. Gyakran kísért bennünket az a veszély, hogy gyülekezeteinkben, egyházunkban, közösségeinken számon kérjük az Efezusi levél zsinórmértékét. Miért csodálkozunk azon, hogy nincs meg az egység, ha hiányzik az alázat, a szelídség, a türelem? Nem olvastuk? Nem ismerjük Pál Efezusi levelének szavait? Csak annyit kellene tennünk, hogy betartjuk ezeket a szabályokat, elfogadjuk egyénenként is magunkra nézve ezt a normát, és így, ezzel a pontosan meghatározott magatartással lennénk jelen az adott közösségben. Olyan egyértelműnek tűnik ez a következtetés, mégis érzi az ember, hogy rövidzárlatos ez a megoldás. Mintha egy közösség úgy működne, hogy kívülről, valamiféle kényszerként erőltetni lehetne ezeket. Mintha ez a kívülről megszabott norma hozná létre az egységes közösséget. Azért nem ilyen egyszerű a helyzet, mert egy egészséges közösség, legyen az gyülekezet, egyház vagy akár a társadalom, nem tud kívülről rákényszerített normák, szabályok szerint működni.

Persze örülnénk annak, ha gyülekezeti, egyházi közösségeinkre valóban jellemző lenne az ilyen egység. Ha tényleg egy test lennénk, ha valóban az egy keresztség, a közös lélek, a közös reménység tartana össze bennünket, mint habarcs a téglákat. Lennie kell egy megoldásnak, amely nem kívülről kényszeríti ránk ezeket, hanem belső mozgató erőként,

”Ha tényleg egy test lennénk, ha valóban az egy keresztség, a közös lélek, a közös reménység tartana össze bennünket, mint habarcs a téglákat. Lennie kell egy megoldásnak, ami nem kívülről kényszeríti ránk ezeket, hanem belső mozgató erőként, belső igényként építi fel gyülekezeteink, egyházunk egységét a Krisztusban.”

belső igényként építi fel gyülekezeteink, egyházunk egységét a Krisztusban. Mi indítja, mi indukálja bennünk azt, hogy a teljes alázat, szelídség és türelem belső mozgatórugója legyen az egyénnek és a közösségnek egyaránt?

„Éljetek ahhoz az elhivatáshoz méltón, amellyel elhívattatok!” Pál szavai arra utalnak, hogy van itt egy mindent megelöző mozzanat. Van egy sorrendiség, amely meghatározza a folyamatot. A kiindulópont, a sor elején elhelyezkedő kezdőpont a megszólítotttság. Krisztusban az Atya megszólított, elhívott, érintetté tett minket. Krisztus emberré lett, hogy mindenkit meghívottá, megszólítottá tegyen. E nélkül a megszólítotttság, érintettség nélkül értelmetlen a közösség teljességéről beszélni. Nem a közös érdeklődés, nem a hasonló kultúra, nem a közösen magunkra erőltetett közösségi szabályok kötnek össze bennünket, hanem az, hogy az Atya a Krisztusban megszólított minket.

Talán elgondolkodunk azon, miért pont engem szólított meg, de többször jut eszünkbe az a kérdés, hogy miért pont őt. Őt, aki ellenszenves, aki kötekedő, aki zavaró jelenség a közösségben, aki fárasztó, akivel mindig ellentétes a véleményem, egyszóval miért kellett őt is megszólítani? Miért kellett őt is bevonni ebbe a körbe? Mert tényleg így van, nem mi választottuk az Urat, hanem ő választott ki minket.

Talán elgondolkodunk azon, miért pont engem szólított meg, de többször jut eszünkbe az a kérdés, hogy miért pont őt. Őt, aki ellenszenves, aki kötekedő, aki zavaró jelenség a közösségben, aki fárasztó, akivel mindig ellentétes a véleményem, egyszóval miért kellett őt is megszólítani? Miért kellett őt is bevonni ebbe a körbe? Mert tényleg így van, nem mi választottuk az Urat, hanem ő választott ki minket.

Egy közösségbe vont ezzel a megszólítással. És ez a megszólítás a meghatározó. Ez a megszólítás eltöröl minden különbözőséget, egyenrangúvá, egyenlővé tesz mindenkit az Atya előtt.

Szeresd felebarátodat, mint a másik megszólítottat! Szeresd felebarátodat, mint akit éppen ugyanaz a meghívás, ugyanaz az érintettség, ugyanaz a megszólítás határoz meg, mint téged! Ez a meghatározottság, ez a szeretetben megvalósuló meghatározottság az, ami ellene tud fordulni az ember természetének. A gögnek és a haragnak. Az irigységnek és az előítéletnek. A gyengébb háttérbe szorításának. Egészen mélyen, emberi természetünkben formálhat át, teremthet újjá minket ez a meghatározottság.

És ez felszabadító, ez bátorító! Nem az a dolgunk, hogy magunkat ostorozva keressük közösségeinken a tökéletesség jegyeit. Nem kell nyomasztó teherként hordoznunk annak a terhét, hogy már megint nem sikerült tökéletesen alázatosnak, tökéletesen szelídnünk, tökéletesen türelmesnek lenni. Felszabadulhatunk a teher alól, hogy innen, a szabályok felől közelítsünk közösségeink felé. Másrészt a megszólítotttság bátorságot ad. Van egy kezdőpont, ahonnan újra meg újra elindulhatunk. Közösségi problémáinknak nincs az a mélysége, ahonnan ne lehetne ide újra meg újra visszatérni és újakezdeni.

Jézus szava evangélium: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket!” A meghívottság nem teher, hanem öröm és erőforrás.

Krámer György lelkész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodájának igazgatója.

Az igaz szenvedése

Czövek
Tamás

Hogyan teljesíti be Jézus szenvedéstörténete az Írásokat?

A panaszszoltárokról tanulva diákjaim olykor felvetik, hogy az Újszövetség nem használja őket, az csak a hálaadást, dicsőítést ismeri, tehát az Újszövetség népeként nekünk sem kell e szoltárokkal imádkoznunk. Ez volt az egyik ok, hogy tollat ragadtam. A másikat az az elterjedt felfogás szolgáltatta, amely az Újszövetségben található ószövetségi idézeteket a szövegösszefüggésből kiragadott, ugródeszkaszerű igazolásokként olvassa. Az Újszövetséget e két szempontból tanulmányozva meglepő eredményre juthatunk. Ha teológusok számára nem is tartogatnak sok újdonságot az alábbiak, azon reményben osztom meg mégis, hogy segíteni fogják a bibliaolvasót mind a szoltárok, mind Jézus szenvedése, váltsága megértésében. Emellett talán az Ó- és Újszövetség közötti kapcsolat is világosabb lesz a nagypénteki árnyék sötétjében.

A panaszszoltárok

A szenvedéstörténetben több szoltáridézettel találkozunk. Ezek megértéséhez érdemes az újszövetségi szoltáridézetek értelmezését, majd a panaszszoltárok felépítését szemügyre venni.

A hagyományos értelmezés

Paul BEAUCHAMP összefoglalása jellegzetes a tekintetben, hogy az evangéliumok (konkrétan János evangéliumáról beszél) hogyan idézik a szoltárokat: „Az említett hasonlóságok közül néhány általánosságnak tűnik: a jó barát árulása, az indokolatlan gyűlölet az igaz ember ellen, a büntetésben részesülő szomszédja, sőt a ruhák elosztása is az örök között. Ezrével voltak emberek, akik ezt megszenvedték Jézus előtt is, hiszen a szoltárok valóságos szenvedéseket énekelnek meg. Mások, és mennyien, Jézus után szenvedték meg mindezt.” Mivel tehát az ábrázolás számtalan emberre illik, igazából azon csodálkozhatunk, hogy az evangélisták Jézusban látták beteljesedni az ószövetségi szövegeket. „Legyünk őszinték: nagyon szubjektív dolgokról van szó.” (2013, 42–43. o.) Beauchamp őszintén foglalja össze a hagyományos vagy populáris értelmezés gyengéjét: ha ugródeszkeként használjuk az Ószövetséget, bármit bizonyíthatunk. Önhibáján kívül Beauchamp már nem érte meg az új értelmezési paradigma megszületését.

Ószövetségi elbeszélések és témák az Újszövetségben

Bár korábban is voltak értelmezések, amelyek a szenvedő Jézust az igaz izraeli szenvedőként igyekeztek magyarázni, a motívum és az értelmezés a '80-as években kapott teológiai megalapozást.¹ Ekkortól egyre több olyan tanulmány látott napvilágot, amelyek az ószövetségi idézeteket új fényben látták. Richard Hays, David Instone-Brewer, Tom Wright és még sokan mások nem véletlenszerű idézeteket, hanem egy ószövetségi elbeszélésre való tömör utalást látnak az ószövetségi idézetekben; nem ugródeszkrét, hanem inkább légifolyosót (remélem, megfelelő képet választottam). Az előbbi csak ideiglenes és korlátozott célokat szolgál, míg az utóbbiban maradvány – bár az láthatatlan – a repülőgépek célba ér.² Ha tehát az Újszövetség csak egy-egy verset is idéz, az nem összefüggéséből kiragadott, hanem a szerző az egész szövegösszefüggésre, implicit elbeszélésre gondol, amit az első olvasók is jól értettek, hiszen abban éltek.

Az 1. századi zsidóság számára elsősorban a teremtés és a szövetség (és ez utóbbival kapcsolatban a kiválasztás) elbeszélése volt meghatározó: a világot Isten jónak teremtette, és áldásaiban akarta részesíteni. Ám az megromlott, Isten eredeti jó tervétől elhajlott. Isten mégsem adta fel tervét, hanem először egy családra (Ábrahám), majd egy nemzetre, Izraelre és a vele kötött szövetség révén az egész világra ki akarta árasztani áldásait. Izraelt Isten azért választotta ki, hogy áldását közvetítse a világ felé. Ha ez nem is explicit, implicit módon számtalan újszövetségi szakasz mögött ezen elbeszélés vagy annak egy fejezete áll.³

Az elbeszélésen belül vannak kisebb, de nem kevésbé jelentős elbeszélések, témák. A szövetség elbeszélésének egyik témája az igaz szenvedése. Az igaz ártatlanul szenved üldözést, gúnyt, halálos fenyegetést; szövetséges istenéhez kiált, aki meghallgatja és megszabadítja. E témára írt változatok a panaszszoltárok. Szemléltetésként a 22. zsoltárt vegyük.

A zsoltár első 19 verse a zsoltáros szorult helyzetét írja le. Nehéz helyzetében (1–14) minden reményről lemondott (15–16); ráadásul ellenségei rátámadtak (17–19). Isten iránti hűsége és mellette való kitartása jeleként Istenhez fordul szabadításért (20–22), és a szabadításban való biztos reménység jeleként ígéretet tesz, hogy Isten népének közösségében a szabadítás nagy tetteit fogja hirdetni (23–27). Sőt arra számít, hogy Isten segítségével olyan látványos lesz, hogy az egész föld Isten előtt fog leborulni (28–32) (BLOMBERG 2007, 99. o.).

Ha viszont nem egyszerűen kiragadott idézetek az evangéliumokban a zsoltárversek, hanem azokon keresztül az egész zsoltár megszólal, ez kulcsot kínál a szenvedéstörténet értelmezéséhez. Elsőként azt figyelhetjük meg, hogy a szenvedéstörténetekben idézett zsoltárok egytől egyig panaszszoltárok. Ez természetesen nem meglepő egy ártatlanul meghurcolt ember történetében. Lássuk hát, hogyan épülnek fel a panaszszoltárok.

A panaszszoltárok felépítése

Ha nem is azonos sorrendben és mindig ugyanazon elemekből, a panaszszoltárok visszatérő szerkezeti motívumokból épülnek föl (ehhez lásd BRUEGGEMANN 1984, 54–57. o.).

¹ Korábbi értelmezésekhez lásd pl. GESE 1968; REUMANN 1978.

² HAYS 1983-as doktori dolgozata tekinthető úttörőnek (védés időpontja 1981), amelyet több hasonló tanulmánya követett. Talán a legfontosabb: HAYS 1989. Lásd még INSTONE-BREWER 1992; WRIGHT 1996. A listát hosszan lehetne folytatni.

³ Ehhez lásd WRIGHT 1992, 244–279. o.; 2005, 21–39. o.

1. *Megszólítás.* Isten megszólítása, amely személyes és sokszor bensőséges. Ennek alapja a Jahve és népe közti szövetség, amely Jahve szabadító beavatkozásán, az exoduson nyugszik.
2. *Panasz.* Az ártatlanul szenvedő igazat kigúnyolják, megalázzák, üldözik, életére törnek. Az igaz e helyzetben szövetségesehez, Jahvéhoz kiált, ügyét elé tárja. A panasz célja a panaszos tarthatatlan és reménytelen helyzetének ecsetelése, amely lehet betegség, fenyegetettség, életveszély, börtön, kiközösítettség.
3. *Kérés.* A panaszos ügyét Istenre bízva vár segítséget és igazolást. Mindkettő fontos. A panaszra épülő kérés mindig konkrét és sürgető. Az igazolás célja nem pusztán annyi, hogy „nekem volt igazam, nem neki”. A gúny és üldözés révén egyrészt a gonosz és istentelen akarata érvényesült, másrészt a panaszos számkivetett és elszigetelt lett, Izrael szövetséges közösségéből kirekesztett. A kérés célja tehát az is, hogy a kibillent világrendet Isten helyreállítsa.
4. *Meggyőzés.* Hogy ügyéhez megnyerje, a panaszos érvekkel – gyakran túlzó nyelvezettel – igyekszik a szövetségeseire hatni: próbálja Istent meggyőzni és tettekre sarkallni. A zoltáros érvelése és az isteni szabadításban való reménysége az Isten irgalmában és igazságosságában való mély meggyőződésre épül. Isten irgalma, Izrael iránti szövetségi hűsége, elkötelezettsége, igazsága pedig a szövetség fenntartása és ezáltal hűsége bizonyítása. Természetes, hogy az imádkozó meg van győződve igazságáról, ártatlanságáról, egyébként érvei és kérése erejét veszti.
5. *Igazságszolgáltatás.* A várt segítség és igazolás jegyében az érveket gyakran kíséri a zoltáros kérése, időnként átok formájában, hogy Isten büntesse meg üldözőit.
6. *Hálaadás.* A panaszszoltárok olykor hálaadással zárulnak, amelyben az üldözött dicséri Istent a remélt vagy tapasztalt szabadításért.

A panaszszoltár lehet az egyén, de lehet a közösség imája is. Némi módosulással, de az ismertetett motívumokkal találkozunk a Golgotán is.

Jézus szenvedése és az Írás beteljesedése

A zoltáridézetek

Ószövetségi és zoltáridézetekből korábban sem volt hiány, és Jézus szenvedése már elfogatása előtt megkezdődött (lásd Mt 26,38.59 – Zsolt 42,6 és 27,12; Jn 13,18 – Zsolt 41,10). Ám a Golgotára érve a Zsoltárok könyvére való utalások oly mértékben megszorodnak, hogy kijelenthető, az evangéliumok szenvedéstörténetében a zoltárok hatása mellett minden másé eltölpül, beleértve Ézs 53-at is.⁴

Mt 27,34-ben azt olvassuk, hogy miután Jézust megfeszítették, „*epével kevert bort adtak neki inni*”. Epével kevert bort a kivégzendők fájdalmainak csillapítására adtak rabbinikus források tanúsága szerint. Jézus ezt visszautasítja: öntudata teljes birtokában akar szenvedni (FRANCE 1985, 395. o.). Ugyanakkor az epizód Mátét a 69. zoltárra emlékezteti (Zsolt 69,22): „*Ételembe mérget tettek, szomjúságomban ecettel itattak.*” A zoltáros ellenségeitől zaklatást és gúnyt szenved, a zoltáridézet az ellenséges indulat és megalázás elszenvedésére utal (GUNDRY 1967, 202. o. 6. jegyz.). Ezt a folytatás is alátámasztja, ahogy látni fogjuk.

⁴ REUMANN 1978, 40. o. Érdekes módon Ézs 53 az evangéliumok szenvedéstörténetének mai értelmezéseiben jóval hangsúlyosabb, mint a zoltárok.

Mátét követve a második a Zsolt 22,19-re való utalás: „*Megosztoznak ruháimon, köntösömrre sorsot vetnek.*” Ez az egyetlen zsoltáridézet, amelyet nemcsak a három szinoptikus (Mt 27,35; Mk 15,24; Lk 23,34), hanem János is idéz, nagyobb figyelmet szentelve az esetnek, mint a többi három (19,23–24).

A kereszten függő Jézust az írástudók és a vének így gúnyolják (Mt 27,42–43): „*Másokat megmentett, magát nem tudja megmenteni. Ha Izráel királya, szálljon le most a keresztről, és hiszünk benne! Bízott az Istenben, szabadítsa meg most, ha kedveli őt; hiszen azt mondta: Isten Fia vagyok.*” Ez világos utalás Zsolt 22,8–9-re: „*Gúnyolódnak rajtam mind, akik látnak, ajkukat biggyeszti, fejüket csóválják: Az Úrra bízta magát, mentse hát meg őt, szabadítsa meg, hiszen kedvelte!*” Ha nem is ennyire világosan, egy másik panaszzsoltárra, a 109-esre is utalhat (109,25): „*Gyalázatos lettem az emberek előtt, néznek rám, és fejüket csóválják.*” Mt 27,46-ban (vö. Mk 15,34) Jézus szó szerint idézi Zsolt 22,2-t: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?*” Nem meglepő módon ez már a második utalás a 22. zsoltárra.

Ahogy Jézus szenvedése a végéhez közeledik, a gúnymotívum felerősödik. Amikor közvetlenül halála előtt Jézus szomjúságra panaszkodik, „*[e]gyikük azonnal elfutott, hozott egy szivacsot, megtöltötte ecettel, nádszárra tűzte, és inni adott neki*” (Mt 27,48; vö. Jn 19,29; lásd Zsolt 69,22). Bár ez feltehetőleg az irgalom jele, a többiek kapva kapnak az alkalmon, hogy Jézust gúnyolják (Mt 27,49): „*Hagyd csak, lássuk, eljön-e Illés, hogy megmentse őt.*”

Végül Lk 23,46-ban Jézus e szavakkal leheli ki lelkét: „*Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet!*” Ezzel Zsolt 31,6-ot idézi (LXX): „*Kezre bízom lelkemet, te váltasz meg engem, Uram, igaz Isten!*”

A szenvedő igaz: a zsoltáridézetek és az idézett zsoltárok

A három idézett zsoltár (22; 31; 69) mindegyike ellenséges erőszak és támadás miatti panasz. A panasz kiváltója az állandó és heves gúny és rágalom, az igazságtalanság elszenvedése, a szomjazás, kiszolgáltatottság, tehetetlenség, a testi-lelki kínok, és mindennek tetejébe Isten tétlensége.

A zsoltáros és Jézus szenvedése közti némely párhuzam igazán találó. Kiszolgáltatottságát és a halál elkerülhetetlenségét mi sem fejezi ki jobban, mint a ruhákon való osztozkodás. A vallási és világi hatóságtól elszenvedett gúny és rosszindulat a szenvedő és szomjazó kínjait csak fokozza. Lehetne találni másokat is. 22,13.17 arról panaszkodik, hogy bikák/bivalyok, illetve kutyák vették körül. Az előbbieket tiszta, az utóbbiak tisztátalan állatok lévén alkalmas metaforái a Jézus halálában részes zsidó és pogány hatalmaknak. De ha valami, a Zsolt 22,17 („*átlyukasztották kezemet, lábamat*”) igazán illik Jézus kínhalálára. Ám furcsa módon a versre nincs explicit utalás. Mivel azonban Jézus szenvedéstörténete implicit módon feltételezi az Ószövetségből jól ismert szenvedő igaz témáját, a mintaolvasó (lásd ECO 1995) az egész 22. zsoltárt hallja, a 17. verssel együtt.

Ez a lényeg: az evangélisták nem találó párhuzamokat kerestek az Ószövetségből Jézus messiási voltának igazolására (a legtöbb keresztre feszítettre illenek a leírtak), hanem az Igaz Szenvető arcképét akarták megfesteni. Nem minden motívum és párhuzam egyformán világos vagy szükségszerűen tudatos a szerző részéről, de minden jel arra mutat, hogy az evangélisták Jézus szenvedését a panaszzsoltár műfajának segítségével értelmezték.⁵ Jézus szenvedéstörténete nem más, mint implicit panaszzsoltár.

⁵ WATTS 2007, 235. o. Watts ezt a megfigyelést csak Márkról teszi, de a többi evangélistára is áll.

A módosított panaszszoltár

Lukácsot követve Jézus első szava a kereszten az Atyához intézett imádság: „*Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.*” (Lk 23,34) Utolsó leheletével is Atyjához imádkozik (Lk 23,46): „*Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet.*” E két ima keretezi a kereszten szenvedő szavait. Feltűnő módon azonban míg Jézus utolsó szavai panaszszoltárból származnak, az elsők nem. A panaszszoltárokból (így például a 69-ben is) soha nem találunk ellenségért mondott imát, ehelyett Isten büntetésének kérését vagy átokmondást. A 109. zsoltár botránykő az újszövetségi hívő számára: hogyan kívánhatja Krisztust követő ember ellensége halálát, és mondhat átkot nemcsak rá, hanem utódaira is? BRUEGGEMANN joggal tekinti a megfogalmazott bosszúvágy miatt „rendkívüli módon problémás” zsoltárnak (1984, 81. o.).

Ám Jézus módosítja a panaszszoltárok ismert szerkezetét és így teológiáját, s ezzel új gyakorlatot teremt.⁶ Ezzel nemcsak saját tanításához hű – azaz imája összhangban van az evangéliumok Jézus-képével (lásd Lk 11,4; Mt 5,44; 11,29) –, hanem már kivégzése előtt felmenti bűnbánatra képtelen ellenségeit.⁷ A megbocsátással egész Izraelt meghívja az új szövetségbe.

Valószínűleg nem csak ebben az egy tekintetben módosította Jézus szenvedése a panaszszoltár teológiáját. Watts szerint ugyan nincs perdöntő bizonyítékunk, de úgy tűnik, a kortársak számára elképzelhetetlen volt, hogy a Messiás szenvedjen. Ahogy Márk (és a többi evangélista) a 22. zsoltárt a szenvedő Jézusra alkalmazza, az példa nélküli. Isten a Messiás szenvedése által váltja meg népét, ami egyúttal megelőlegezi az ártatlanul szenvedett szolga igazolását (WATTS 2007, 236. o.).

Mindez új megvilágításba helyezi, hogyan teljesedett be Jézusban az Írás.

„...hogy beteljesedjék az Írás”: a verstől a zsoltárig, a zsoltártól a Szentírásig

Az evangéliumokban nemritkán találkozunk az értelmező megjegyzéssel, hogy a feljegyzett eseményekkel az Írás teljesedett be. János szenvedéstörténete például három ízben is utal erre (19,24.28.36).

Fentebb amellet érveltem, hogy az evangéliumok ószövetségi idézeteit nem kiragadott mondatokként, hanem összefüggésükben kell olvasnunk, a verset a zsoltárral együtt. A zsoltáros eredetileg nem Jézusról beszél – azaz szavai nem jövendölések –, hanem saját magáról. Minden panaszszoltár egyúttal azonban a szenvedő imádsága, a zsoltáros és minden ártatlanul szenvedőé. Így azok beteljesedtek a zsoltárosban, Ézs 53 szenvedő Szolgájában (akárki is az), nem utolsósorban magában Jézusban, az ártatlanul szenvedőben, majd Krisztus szenvedő követőiben. A 22. zsoltárt olvasva egyúttal láthatjuk azt is, ami Jézusra a meghurcolás után várt: Isten igazolta őt a feltámadással, s ezzel Jézusnak adatott minden hatalom mennyen és földön, amit hirdetni kell minden népnek (Mt 28,18–20; vö. Zsolt 22,28–32).

⁶ A teljesebb képhez hozzátartozik, hogy az Újszövetség – csakúgy, mint az Ószövetség – két egymással feszültségben álló nézetet képvisel az „ellenség” sorsáról. Olykor szomszédos szakaszokban találjuk ezeket. Egyrészt számít Isten igazságos beavatkozására, hogy a gonoszt megbüntesse, másrészt a gonosz megtérésében, a szövetséghez való csatlakozásában, s így a szövetség áldásaiból való részesedésében is reménykedik.

⁷ Lk 23,34a hiányzik több régi kéziratból. Eredetisége mellett érvel többek közt MARSHALL 1978, 867–868. o.; JOHNSON 1991, 376. o.; PAO–SCHNABEL 2007, 396. o.

Ám attól, hogy egy vers, szakasz vagy bibliai könyv illik rá, Jézus még nem teljesíti be az Írásokat. Hogyan teljesedik be hát az egész Ószövetség Krisztusban? Az egyház kezdettől fogva úgy olvasta a Zsoltárok könyvét, mint amely előre mutat, s számtalan utalást és próféciaát tartalmaz Jézusról. Ennek azonban nem az az oka, hogy néhány kiragadott zsoltárvers illik Jézus életének bizonyos eseményeire: a 2. zsoltár megkeresztelésére, a 22. halálára, a 47. mennybemenetelére, a 72. igazságos uralmára. Nem, a zsoltárok Jézusra mutatnak, mert a Jézus előtt megfogalmazott váradalmak és remények Jézus életének és halálának ítéletében és irgalmában találkoztak.

Többről van szó tehát, mint a Zsoltárok könyvének krisztologikus értelmezéséről. Ha beszélhetünk a zsoltárok történetéről, az Jézusban teljesedett be. E történet arról szól, ahogy a teremő Isten hatalomra jutott és uralkodik mennyen és földön, miután orvosolta a világban uralkodó megannyi zűrzavart, igazságtalanságot és sérelmet, amikor az idő és tér egy pontján egyszer s mindenkorra magára vette azokat. A történet rosszakaratú emberekről szól, akik hazugságot suttognak, kelepçét állítanak, az igaz életére törnek; álmatlan éjszakákról és a fájdalom könnyeiről, halálról és feltámadásról szól.

A zsoltárok furcsaságához tartozik, ahogy az évszázadok szenvedései és félelmei egyetlen helyre és pillanatba sűrűsödnek, amikor azok már oly elviselhetetlen erősségűvé fokozódnak, hogy maga a Zsoltárok könyve is halálsikollyá lesz. Izrael sikolyává, Ádám és Éva sikolyává, sikollyá, amely paradox istentiszteletként kérdi: Istenem, miért hagytál el? És ezek után természetesen a Zsoltárok könyve az igazolás, a drámai megújítás és helyreállítás, a csodálatos szabaddítás és vigasztalás története is. Ezek a történetek a zsoltárokból mind egymás mellett találhatóak, gyakran ugyanazon zsoltárban. A Zsoltárok könyvének keresztény olvasata tehát nem abban áll, hogy ügyes módon elcsenünk a héber Bibliából néhány témánkba vágó sort, hanem hogy a nagy Történet részeként olvassuk, amelynek részeseivé válhatunk.⁸

Ahogy láttuk, Jézus utolsó szavai Lukácsnál Zsolt 31,6-ból származnak. A zsoltárt követve Jézus Isten kezébe teszi életét, tőle várja, hogy igazolja őt. A jelenlevők számára Jézus halálával világos lett, hogy Isten nem hallgatta meg őt. Ám a feltámadással Isten igazságot szolgáltat. A feltámadás azonban nem pusztán az ártatlanul szenvedő Szolga igazolása. Jézus feltámadásában ószövetségi váradalmak, próféciaák válnak valóra. Ezt Ezékielen fogom szemléltetni. A könyv vége a fogságból hazatérő, megújított Izraélről szól. A 36. (és részint a 38–39.) részben a megtisztított és hazatért nemzetet látjuk, a 37-ben pedig Isten lelke Izraelt megeleveníti, és helyreállítja Dávid házáat. Az utolsó rész (40–48) prófécia a helyreállított és az egész világot Isten áldásában részesítő jeruzsálemi templomról. Izrael helyreállításának tehát több vonatkozása kap hangot. A Jézus korabeli zsidóság a Messiástól a fogság (értsd: a római elnyomás) végét várta. Jézus viszont nem Rómát, hanem a bűnt látta a fő ellenségnek, ettől szabadított meg. A dávidi dinasztia helyreállítása szintén új értelmet nyer: Jézus uralkodik Izrael, sőt az egész világ felett, de nem a politika hagyományos eszközeivel. Feltámadása Izrael feltámadásának és megújulásának záloga. Emellett Jézus feltámadásával Izrael vallásának központja már nem a jeruzsálemi templom, hanem maga a Messiás. Ám a Szentlélek kiáradásával a Messiás követői közvetítik Isten áldását a világ népeinek.

Jézusban Izrael ősi reménységei teljesednek be: a Messiás halálával Izrael bűnei bocsánatot nyernek, így vége a „babiloni fogságnak”; a Messiás feltámadásával Izrael nemzete támad fel; Isten igazolja szövetséges népét, valóra váltva a szövetségi ígéreteket; beköszönt a Messiás uralma, ezzel pedig az utolsó idők, amikor a Szentlélek kiárad, és a Messiás uralma alatt zsidók és pogányok egy népként tisztelik a teremő és megváltó Istent. Mindez Isten ártatlanul szenvedő Szolgája által, aki hű és engedelmes maradt szövetséges istenéhez a halálig. Az Ószövetség megannyi várákozása, prófécija Jézus Krisztusban ily módon ért csúcspontjához.⁹

⁸ E három bekezdéshez lásd WRIGHT 2014, 30–35. o.

⁹ Ehhez lásd Wright idézett írásait.

További panaszszoltárok az Újszövetségben

Jézus első követői hitték, hogy a feltámadással Izrael helyreállítása, a Szentlélek megígért kitöltése és a világ újjáteremtése megtörtént. Jézus feltámadásával a Lélek által részeseivé váltak Isten új teremtésének. Ám hogy minden újjá lett (lásd 2Kor 5,17), az nem jelentette számukra, hogy az új teremtés maradéktalan részesei. A régi, megváltásra szomjazó világ továbbra is tapasztalati valóság volt: Heródes és Pilátus továbbra is hatalmon volt, a megszálló római légiók továbbra sem kesztyűs kézzel bántak a lakossággal, és még mindig a korrump szaduceus főpapság irányította a Templomot. A Messiás-hívók az ősi zsoltókat, beleértve a panaszszoltárokat is – gyakran új „feldolgozásban” – továbbra is imádkozták (lásd WRIGHT 2014, 111–112. o.).

Jézus szenvedéstörténete nem egyedülként, kivételesen használja a panaszszoltárt az Újszövetségben. A Római levélben például Pál többször is utal a Zsoltárokra. Róm 9,36 Zsolt 44,23-at, Róm 11,9 Zsolt 69,23-at idézi.

Az Apostolok cselekedeteiben szemléletes példáját találjuk annak, hogyan merítették a Messiás első követői az Ószövetségből. Miután Pétert és Jánost a vallási hatóságok elbocsátják, a jeruzsálemi gyülekezet így imádkozik: „*Urunk, te teremtetted az eget és a földet, a tengert és mindent, ami bennük van, te mondtad a Szentlélek által Dávid atyánknak, a te szolgádnak szájával: »Miért tombolnak a népek, és a nemzetek miért terveznek hiábavalóságot? Felkeltek a föld királyai, és a fejedelmek megegyeztek az Úr ellen és az ő Felkentje ellen.« Mert a te szent Szolgád, Jézus ellen, akit felkentél, valóban megegyezett ebben a városban Heródes és Poncius Pilátus a pogányokkal és Izráel népével, hogy végrehajtsák mindazt, amiről kezed és akarated előre elrendelte, hogy megtörténjék.*” (ApCsel 4,24–28)

A Teremtő megszólítása után a gyülekezet előadja panaszát (a meggyőzéshez implicit érveket használ): az elszenvedett igazságtalanság nemcsak ellenük, hanem Isten elleni támadás is. Ezután következik a kérés: „*Most pedig, Urunk, tekints az ő fenyegetéseikre, és add meg szolgáidnak, hogy teljes bátorsággal hirdessék igédet; nyújtsd ki a kezedet gyógyításra, hogy jelek és csodák történjenek a te szent Szolgád, Jézus neve által.*” (ApCsel 4,29–30)

Ebben az az érdekes, hogy egy eredetileg Messiás-zsolttárt (2. zsolttár) panaszszoltárrá alakít, és azt a helyzethez illő módon módosítja.

A panaszszoltárok használata tehát egyáltalán nem állt távol az első keresztényektől. Olykor ismert panaszszoltárokat idéztek, máskor „hozott anyagból” új panaszszoltárt szerkesztettek, mindig a helyzetnek megfelelően.

Az Újszövetségtől nemcsak hogy nem idegen a panaszszoltár, hanem természetsszerűleg használja azt. Az ószövetségi elbeszélést és témát (szövetség; a szenvedő igaz) ismerve ez természetsszerű. Ez újabb ékes példa az Ó- és Újszövetség közti folytonosságra. Emellett a szenvedő igaz nem csak a panaszszoltárok kedvelt témája. Isten szenvedő Szolgája (pl. Ézs 53) a szenvedő igazzal rokon téma, és így értelmezendő.

Egy szövegösszefüggésből kiragadott idézet, még ha az szent is, ritkán győz meg bárkit.¹⁰ Remélem, sikerült bemutatnom, mennyivel gazdagabb olvasatot eredményez, mennyivel biztosabb megérkezést, ha az ugródesztkát repülőgépre cseréljük. Bár reménységem szerint világos volt, hadd hangsúlyozzam: *nem* amellezt érveltem, hogy Jézusban nem teljesedtek be a zsolttárok és ószövetségi írárok. Inkább új összefüggésbe igyekeztem helyezni, *hogyan* teljesedett be az Ószövetség a Messiásban. A szövegösszefüggést és az ószövetségi témákat komolyan véve az Írás a szemünk láttára fog megnyílni. Az Újszövetséget így olvasva feltárul előttünk az Ószövetség teljes gazdagsága.

¹⁰ *Nota bene:* Több egyházatya (például Alexandriai Kelemen) szintén ugródesztkaként használt görög filozófusokat, amikor például Platón műveiben az Atyára és Fiúra, illetve a Szentháromságra tett utalásokat talált.

„Ha a Zsoltárok könyve egyfajta szent helyet teremt, ez a hely az, ahol ünneplés és fájdalom az egy Isten hatalmas szeretetében és jelenlétében egybekapcsolódik.” (WRIGHT 2014, 112. o.)

Hivatkozott művek

- BEALE, G. K. – CARSON, D. A. (szerk.) 2007. *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*. Baker, Grand Rapids; Apollos, Nottingham.
- BEAUCHAMP, Paul 2013. *A zsoltárok világa*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. (Napjaink teológiája 20.)
- BLOMBERG, Craig L. Matthew. In: BEALE–CARSON 2007, 1–109. o.
- BRUEGGEMANN, Walter 1984. *The Message of the Psalms. A Theological Commentary*. Augsburg, Minneapolis.
- ECO, Umberto 1995. *Hat séta a fikció erejében*. Európa, Budapest.
- FRANCE, R. T. 1985. *The Gospel According to Matthew. An Introduction and Commentary*. IVP, Leicester; Eerdmans, Grand Rapids. (Tyndale New Testament Commentaries.)
- GESE, Hartmut 1968. Psalm 22 und das Neue Testament. Der älteste Bericht vom Tode Jesus und die Entstehung des Herrenmales. *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 65. évf. 1–22. o.
- GUNDRY, Robert H. 1967. *The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel*. Brill, Leiden. (Novum Testamentum Supplement 18.)
- HAYS, Richard B. 1983. *The Faith of Jesus Christ. The Narrative Substructure of Galatians 3:1–4:11*. Scholars Press, Chico. (Society of Biblical Literature Dissertation Series 56.)
- HAYS, Richard B. 1989. *Echoes of Scripture in the Letters of Paul*. YUP, New Haven.
- INSTONE-BREWER, David 1992. *Techniques and Assumptions in Jewish Exegesis Before 70 CE*. Mohr & Siebeck, Tübingen. (Texts and Studies in Ancient Judaism 30.)
- JOHNSON, Luke Timothy 1991. *The Gospel of Luke*. Liturgical Press, Collegeville. (Sacra Pagina 3.)
- MARSHALL, I. Howard 1978. *Commentary on Luke*. Paternoster, Exeter; Eerdmans, Grand Rapids. (New International Greek Testament Commentary.)
- PAO, David W. – SCHNABEL, Eckhard J. Luke. In: BEALE–CARSON 2007, 251–414. o.
- REUMANN, John H. 1978. Psalm 22 at the Cross. Lament and Thanksgiving for Jesus Christ. *Interpretation*, 28. évf. 39–58. o.
- WATTS, Rikk E. Mark. In: BEALE–CARSON 2007. 111–249. o.
- WRIGHT, N. T. 1992. *The New Testament and the People of God*. SPCK, London. (Christian Origins and the Question of God 1.)
- WRIGHT, N. T. 1996. *Jesus and the Victory of God*. SPCK, London. (Christian Origins and the Question of God 2.)
- WRIGHT, N. T. 2005. *Paul. Fresh Perspectives*. SPCK, London.
- WRIGHT, N. T. 2014. *Finding God in the Psalms. Sing, Pray, Live*. SPCK, London.

Csővek Tamás Budapesten a Pünkösdi Teológiai Főiskolán és a Wesley János Főiskolán tanít ösztöndíjas tudományokat. Református teológiát Budapesten tanult. Magiszteri fokozatát a georgiai Columbia Theological Seminary-n (1997), doktori fokozatát a Walesi Egyetemen szerezte (2002).

Petróczi Éva

Gyöngyfényű...

*Dr. Lipovszky György
gyógyító fényképére*

Gyöngyfényű és gyönyörű
fehér kikerics –
nekem ő nem
kolkhiszi Médea
boszorkány-üstbe dobott
varázs-virága, dehogy.

Hanem otthoni tájra röpít,
betegségek nyugös tavaszából
Baranyám dajkáló tenyerébe.

Fehér szirmaiból a Szárhegy
és csoda-bort termő
Villány hegye suttog:

„Van még gyógyulásra remény.”

Székely
Gábor

Ybl Miklós templom- építészete

„Megszokott fordulat a 19. századot elvilágiasodással és vallástalansággal vádolni. E kérdés taglalása csak annyiban tartozik ide, hogy az egyház vezető szerepe a művészetek terén háttérbe szorul, sőt mindinkább megszűnik. Korántsem jelenti azonban azt, hogy ne helyezett volna súlyt egyházi építkezésekre. Sőt: korszakunk szám szerint igen gazdag a templomépítkezésben” – állapította meg ZÁDOR Anna, a korszak művészetének kiváló kutatója a klasszicizmus és romantika egyházi építészetről (1981, 19–20. o.). Ez a kettősség jól jellemzi Ybl Miklós munkásságát is, melyben a világi célú épületek vannak többségben, de számos egyházi épület, köztük művészettörténeti szempontból meghatározó alkotások tervezése is a nevéhez fűződik.¹

Ybl pályájának első szakaszát nagyban befolyásolta a Károlyi családdal való kapcsolata. Gróf Károlyi György megbízásából született első egyházi műve, az 1833–1834-es földrendésekben megsérült kaplonymonostori ősi családi temetkezőhely újjáépítése. Az 1842–1847 között romantikus stílusban elkészült templomot, a bencés (ma ferences) kolostort és az új sírboltot, ahol utóbb a gróf is temetkezett, 1848. július 18-án szentelték fel.² A román stílusú templom helyreállítása során Ybl megismerhette a középkori építészet sajátosságait; e tudást későbbi munkáin is hasznosítani tudta. Az eredeti épületből sokat megőrzött, ezt jelzi egy újabban előkerült román kori ablak és a szentély melletti, feltehetően középkori előzményekre visszamenő emeleti oratóriumok is. A nyugati toronypár egyenes lezárása, amit az újabb földrendéstől való félelem is indokolt, talán a pécsi székesegyház mintájára készült. Károlyi György ajánlotta őt bátyja, István figyelmébe, aki Fótton uradalmi építészévé fogadta, és az ő megbízásából készült el itt 1845 és 1855 között a magyarországi romantikus építészet emblematikus és programadó alkotása, egyúttal az egyik legimpozánsabb hazai templom a 19. században (*1. kép*).³ Yblnek ez volt az első önálló, monumentális munkája és egyik legszebb, érett romantikájú épülete. Az építkezés 1848–1851 között leállt, mert Károlyi Istvánt a szabadságharcban való részvétele miatt két évre bebörtönözték, végül csak 1855-ben szentelték föl a templomot. 1845-re viszont már elkészült a plébánia és az iskola árkaodos bejáratú, földszintes, hátul emeletes épülete, melyek

¹ A témához kapcsolódva a Szent István-bazilika Lovagtermében 2014. augusztus 23-án nyílt kiállítás *Ybl szakrális épületei* címmel. A tanulmány írásához a hivatkozott műveken kívül felhasználtam az Ybl Miklós születésének 200. évfordulójára az Ybl Egyesület gondozásában készült honlap (<http://www.ybl2014.hu/>, megtekintés: 2014. augusztus 7.) anyagát, valamint az *Életmódja: építész* (MTA és Budapest Főváros Levéltára, 2014. április 8–9.) és a *Művészet Ybl és Lechner korában* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszék, 2014. május 7–8.) című konferenciákon elhangzott előadásokat is.

² YBL 1956, 16. o., 7. kép; BAJÁK 1994, 19–20. o.; GERLE–MARÓTYZ 2002, 184. o.

³ A fóti templom a korszakról szóló minden áttekintő munkában kitüntetett helyet kap: YBL 1956, 16., 19–24. o., 16–26. kép; ZÁDOR 1981, 189. o., 124–125. kép; LYKA 1982, 138–139. o., 69. kép; ZAKARIÁS 1992b; SISA 1998, 199–200. o., 8.1. kép; VIII. tábla; GERLE–MARÓTYZ 2002, 16., 42–46., 185. o.; RITOÓK 2003, 114–118., 115. o., 3–5. kép, 96–97. o., 182. (kép). Összefoglaló áttekintést ad FARBAKY 1991, részletesebb tanulmányok az újabb kutatások eredményeivel: BUDA–RITOÓK 2007.

egymásnak tükörképei és szimmetrikusan helyezkednek el a templom körül. Előképüknek a Friedrich von Gärtner tervezte bajor királyi villa tekinthető, léptékük és méretarányaik viszont a magyar nemesi kúriák hagyományait követik (YBL 1956, 20. o.). A falu főterén, egy kis dombon álló Szeplőtelen Fogantatás-templom a két kisebb épülettel és a közeli irgalmasrendi zárdával nagyvonalú és arányos, tájképformáló, de egyben környezetéhez illeszkedő együttest alkot az áttört korlátú feljáróval. A négytornyos, háromhajós, síkmennyezetes templom szobrait a kor neves bécsi mesterei, Hans Gasser (*Szent István, Szent László*, a főkapu két oldalán, 1851; *A háromkirályok hódolata Mária előtt*, kapubejárat fölötti dombormű, 1853, a főoltár két angyalszobra, 1849) és Anton Fernkorn (*Maria Immaculata*, 1853) készítették. A főhomlokzat középtengelyében, díszes talapzaton álló Mária-szobor a titulusra utal, emellett mint Magyarország védasszonya (*Patrona Hungariae*) fogadja a magyar szent királyok hódolatát, emlékeztetve Szent István (és a hagyomány szerint László) (KERNY 2010) országfelajánlására, ami az önkényuralom éveiben, Károlyi sorsát is tekintve, különös aktualitással bírt. Ráadásul halála után néhány évvel a pápa külön engedélyezte, hogy Szent Istvánt mint az alapító védőszentjét tegyék meg a templom patrónusává, melyet a dogma 1854-es kihirdetése után elsőként szenteltek a Szeplőtelenül Fogantatott Szűz tiszteletére.

A keleties és romantikus elemeket vegyítő templom részletformáit Karl Friedrich Schinkel neogótikus berlini Werderkirchéje (1821–1830) és főként Ybl bécsi (Polytechnikum, Heinrich Koch irodája) és müncheni (Képzőművészeti Akadémia, Gärtner tanítványa) tanulmányai befolyásolták. 1846-ban Károlyi támogatásával, kifejezetten a főtí építkezéshez ment tanulmányútra Itáliába, ahol már korábban is járt. Ennek hatása elsősorban a templom térszervezésében fedezhető föl, a hosszázás elrendezésű, síkmennyezetes lefedésű, félköríves szentélyvel záródó ókeresztény bazilikák (Ravenna, San Apollinare Nuovo), illetve a mintájukra épült müncheni Bonifazius-bazilika (Georg Friedrich Ziebland, 1835–1850) követésében. Ez a katolikus teológiai irodalomban tájékozott megbízó kérése is lehetett, aki évekig élt Párizsban és Rómában. A templom külső kiképzése a hatalmas mérműves rózsablakkal középkori előképeket követ, a főhomlokzatot uraló, Kaplonyban is megjelenő négy fiatornyos, lapos tetős tornyok a yorki és lincolni székesegyházakat idézik, az apszis alatti temetkezőhely előképe pedig a milánói Santa Maria delle Grazie templom Sforza-kriptája. Formavilágában korabeli félköríves stílusú templomok (Gärtner: Ludwigskirche, München, 1829–1842 – építését éppen Ybl otléte alatt fejezték be –; Johann Georg Müller: Altlerchenfelderkirche, Bécs, 1848–1862) állnak legközelebb a főtí templomhoz, de ezektől eltér homlokzatának hangsúlyosan vertikális tagolása és a román stílusban gyökerező építészeti romantika szinte keleties burjánzása. A templombelső polikrómiája és ornamentális díszítése a korai historizáló Gesamtkunstwerk (összművészeti alkotás)

1. kép. A főtí római katolikus templom

figyelemre méltó emléke (SZENTESI 1992). Az épület harmóniáját nemes arányai mellett ez a stílusegység adja meg, mely a nagy egésztől a legnagyobb műgonddal megformált részletekig (például a szentségtartóig) következetesen érvényesül. A díszítést nazarénus művészek alakították ki, akik a katolikus újjászületés jegyében a vallásos bensőségesség kifejezése érdekében formalizmustól mentes, a liturgiának megfelelő és a történelmi példák szelleméhez kapcsolódó egyházművészet létrehozására törekedtek. Karl Blaas festette a *Szeplőtelen fogantatás*-főoltár, a Szent Franciska- és Szent György-oltár képei mellett az apszis Jézus életét bemutató freskóit (Karl Müllerrel) és a hajó apostolképeit 1853-ban. Az alamizsnát osztó Szent Franciska képe az alapító 1844-ben elhunyt és a templomban nyugvó felesége, Esterházy Franciska emlékét őrzi, a hagyomány szerint az öreg koldus arcvonásaiban magát Károlyi Istvánt örökítették meg. 1850-ben készült el a fából faragott, ornamensekkel és puttókkal díszített szószék. A hajó alatt húzódik a vasrácsos kapukkal elválasztott családi kripta, a megemelt félköríves szentély alatt pedig a nemeskő- és márványberakásos oltárú altemplom, melyet két, levélornamensekkel díszített pillér oszt három részre. A sírkápolna szentélyének szobrait (*Krisztus, A feltámadás angyala, Károlyi Erzsébet*) Pietro Tenerani faragta 1858-ban. A templom hatását mutatja Fóton az evangélikus (Urbán Mihály, 1871–1873) és az 1787-ben épült református templom romantikus átépítése (1867–1869), az utóbbi esetében a torony rózsablakai kapcsán Ybl szerzősége is felmerült.

Szintén a Károlyiaknak köszönhető Ybl két további templomfelújítása. A családi hitbizományhoz tartozó Hódmezővásárhelyen az 1752–1758 között épült barokk Szentháromság-plébániatemplomot 1860-ban két oldalhajóval bővítették.⁴ Az ősi birtokközponton, Nagykárolyban a piarista templomon végzett nagyobb átalakításokat 1861-ben.⁵

Egy másik kegyúri templom, a nagyecenki plébániatemplom létrejött a nagy szellemek találkozásának köszönhető: a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István és az akkor már az ország egyik legjelentősebb építészének számító, de építómesterei jogát csak 1863-ban elnyerő Ybl közös alkotása. 1859 karácsonyán leszakadt a mai templom helyén álló régi, leromlott állapotú plébániatemplom mennyezete, ezért bezárták.⁶ Ekkor Tolnay Antal plébános levélben fordult az akkor már Döblingben élő Széchenyihez mint a plébánia kegyurához, aki így válaszolt: „Imodánk már-már ingadozó állapotban van, azért mielőtt késő volna, emeljünk egy tisztes templomot Nagy-Czenken, és pedig első királyunk, Szent István tiszteletére [...] mert Czenk nyugat felé – honnan igen hideg szelek jönnek – első hely, hol drága anyaföldünknek szívünkbe és lelkünkbe elválhatatlanul beleszótt nyelven dicsertetik a nagy Isten.”⁷ Széchenyi tárgyalt az önként ajánlkozó, a bécsi Votivkirchét tervező Heinrich Ferstellel, szóba került Gerster Károly és id. Storno Ferenc is, majd személyesen bízta meg Yblt a munkával. Naplója szerint kérte, hogy „minden cikornyás díszítményt kizáró, egyszerű, de mégis elég tágas Isten házat” építsen.⁸ Választását így indokolta: „Ibel vagy tán Ybl Miklós, megtudván, hogy nekem templom kell, tüstént fölrandult, és ezzel tout bien que mal [úgy-ahogy] már megegyeztem; [...] 3. Mert ő építi a fóti imodát, pesti lovardát stb. És most két

⁴ A főhajó homlokzata fölött is hasonló oromzatos lezárás látható, mint a mellékhajókon, ezért nem zárható ki, hogy ez is Ybl munkája. YBL 1956, 24. o.

⁵ A templom eredetileg 1769–1778 között, Rosenstingl Sebestyén tervei szerint épült. YBL 1956, 120. o., 11. jegyz.

⁶ A középkori Mindenszentek-templom egy időben evangélikus, majd az akkori birtokos Nádasdyak rekatolizálásával az 1660-as évektől ismét katolikus használatban volt. 1722–1724 között Keresztelő Szent János tiszteletére újjáépítették. Ez a templom látható még Nagyecenk 1856-ban készült karaszteri felmérésén. PAPP-VÁRY–HRENKÓ 1990, 206–207. o.

⁷ A cenki híveknek írt levele, 1859 és 1860. január eleje. Az imoda kifejezést Széchenyi alkotta meg a latin eredetű templom szó magyarosítására, de nem terjedt el. Naplója szerint 1860. január 7-én tartották az első családi megbeszélést: „Elhatározzuk, hogy templomot építünk Czenken!” SZÉCHENYI 2002, 1212. o.; YBL 1956, 127–128. o., 22. jegyz.

⁸ SZÉCHENYI 2002, 1214., 1216., 1221. o.

olyféle templomot épít, mint nekem kell, s pedig Vásárhelyütt és Nagy Károiban.”⁹ Nem véletlen, hogy a gróf a Károlyiak építtette templomokat említi példaként, mert Károlyi György közeli barátja volt,¹⁰ valószínűleg ő vagy más családtag ajánlotta neki az építész. Ez a kapcsolati háló, a főnemeseket összekötő rokoni és baráti szálak több megbízáshoz is hozzásegítették Yblt.

A gróf Ödön fián és Paur Iván családi levéltáron keresztül szervezte az építkezést. Ybl első terve háromhajós, kereszthajó nélküli, tízívés, ezer hívőt befogadó román templomot mutatott, a főbejárat előtt kocsiáláhajtóval, fölötte hegyes sisakos, felül árkádos toronnyal. Széchenynek ez nem tetszett, ezért Ybl újabb tervváltozata alapján épült meg a templom, ezt viszont a gróf már nem érthette meg. Halála után az építkezést özvegye és fia irányította. 1860. július 1-jén elfogadták a terveket, Széchenyi Béla részvételével, Ybl Miklós vezetésével kitűzték az alapokat, az alapkövet Szent István ünnepén, augusztus 20-án tették le. A templomot 1864-ben ugyanezen a napon Simor János győri püspök szentelte fel. Az ünnepségek időzítése egyszerre tisztelgett a templom védőszentje és az építetű kegyúr emléke előtt is, illeszkedve a Széchenyi tiszteletére országsherte tartott gyászrendezvények sorába, melyek az elnyomással való szembenállást demonstrálták.¹¹ 1897-ben állították föl a gróf Stróbl Alajos által készített egészalakos szobrát a templom előtt, amely ezzel nyilvánosan is Széchenyi-emlékhellyé vált.

A romantikus stílusú háromhajós templom rövidebb lett az első tervhez képest, érdekessége viszont, hogy két kereszthajója van. Ennek előképe a német császári monostorok (pl. Speyer) két kereszthajós, bazilikális rendszerében kereshető, akárcsak az, hogy a nyugati homlokzat egészen a főhajó magasságáig emelkedik. A megrendelő kifejezett kívánsága szerint a torony nem a kapuzat fölött, hanem a templom északi oldalán, a szentély és a kereszthajó mellett áll.¹² A főhomlokzat fölött csupán kis huszártorony ül, emlékeztetve a lebontott régi templom tornyára. A román stíluselemek is a középkori épületre utalnak vissza, egy domborművét (melyen két oroszán közt egy stilizált virág látható) be is építették a toronyajtó fölött. Az épület lehangsúlyosabb, messziről is jól látható eleme az említett hasábos, két felső emeletén nyúlánkabb, sarkain élszedett, oromzatos, hegyes bádogsisakkal koronázott torony. Osztóoszlopos ikerablakai a román stílust követik, a jóval hosszabb második emeletieket viszont a reneszánszra jellemző Vendramin-ablak formájába (kis medaillonnal lezárt félköríves fülke) foglalta. A torony és a huszártorony csúcsán álló és az alaprajzban is tükröződő kettős kereszt a titulusra is utalhat mint a magyar apostoli királyság jelképe.¹³ A homlokzaton körbefutó ívsoros párkány szintén a román kor öröksége, a főbejárat fölötti háromszögű oromzaton hangsúlyosabban, nagyobb ívekkel és hosszan elnyúló gyámsorral jelenik meg. A homlokzat ettől elte-

⁹ Hollán Ernőhöz írt levele, 1860. február 6. YBL 1956, 127. o., 22. jegyz. Kiemelte még a kettejük közt kialakult szoros rokonszenvet és az építész nemzeti érzelmeit is: „1. Mert ő is quasi családhoz tartozik már régóta, Wahlverwandschaft [lelki rokonság], s tudom, hogy szeret. 2. Mert székesfehérvári fiú, aki wenn auch nicht ein Speck Magyar, doch ein fideler Ungar [ha nem tősgyökeres magyar is, hűséges hazánkfia].”

¹⁰ BAJÁK 1994, 17. o. Ugyanakkor nemcsak az arisztokrácia értékelte ezeket a műveket. Pest város tanácsa 1862. december 3-án a Helytartótanácsához írt felterjesztésében Ybl építőmesteri jogának megadását kérte, támogatásul ugyanígy felsorolva a főtí, hódmezővásárhelyi és a nagykárolyi templomot. YBL 1956, 31–32. o. Figyelemre méltó, hogy a helyreállításokat is teljesen önálló munkának tekintik.

¹¹ GERLE–MARÓTY 2002, 64–65. o.; RADNÓTI 2010, 90–91. o. Az alapköletétel napján leplezték le a Höller György soproni kőfaragó alkotta, Széchenyi arcvonásait tükröző pusztacsaládi Szent István-szobrot is, összekapcsolva a két István kultuszát.

¹² YBL 1956, 28–29. o., 43–44. kép; RITOÓK 2003, 118. o.

¹³ A Hartvik-legenda szerint Szent István a korona mellett apostoli áldást és az apostolság jeleként keresztet is kapott II. Szilveszter pápától (ÉRSZEGI et al. 2004, 33. o.), utóbbi a magyar címerbe is bekerült.

kintve a megbízó kérésének megfelelően díszítetlen, így a főtí templomhoz hasonlóan annál jobban érvényesül a finoman megmunkált bélietes kapuzat, melyet a családi címer és jelmondat is kiemel.¹⁴

A templom berendezése 1862–1864 között készült. A főoltár képét (*Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának*) itt is Karl Blaas festette 1863-ban, a félköríves keret díszítése is a főtí képekéhez hasonlít, tetején levélindákkal

körülvevett kereszt áll. A kép témája a hagyományos, a Hartvik-legendán alapuló (ÉRSZEGI et al. 2004, 42. o.) ikonográfiai típust képviseli, összekapcsolva Szent István és Mária tiszteletét, emellett a főtí szobrokhoz hasonlóan aktuális tartalommal is telítődött: Szent István király mint az önálló magyar állam és egyház alapítója és védelmezője kér égi pártfogást az elnyomástól szenvedő Magyarországnak. Néhány 17. századi itáliai kép díszíti még a templomot, tanúskodva a Széchenyiek műgyűjtéséről, egy Madonna-kép és a *Kőhöz láncolt Krisztus* a család korábbi házi oltáráról.

Ezzel egy időben a kicsiny kecskeméti evangélikus gyülekezet is Ybllel építtetett templomot 1792-ben épült első, torony és harangok nélküli, ekkor már szűk és leromlott állapotú templomuk helyett.¹⁵ Erre a célra már 1836–1837-ben országos gyűjtést indítottak. 1850-ben Czékus István lelkész vezetésével elhatározták az építkezés megkezdését, végül Torkos István lelkész 1861. február 23-i pesti útján bízta meg Ybl Miklóst a templom tervezésével. A gyorsan elkészült tervet a közgyűlés elfogadta, de a költségkímélés érdekében negyedrésszel csökkentette a méreteket. A tervek sajnos nem maradtak fenn Ybl hagyatékában, a gyülekezet levéltára pedig a II. világháborúban eltűnt.

A régi épület lebontása után, annak helyén kezdődött meg az építkezés. Az ünnepélyes alapkövetételt 1862. július 9-én Székács József bányakerületi szuperintendens végezte.¹⁶ Az építkezés költségei a természetben adott szolgáltatásokon felül 30 000 Ft-ot tettek ki, amit adakozásból, országos gyűjtésből és az 1863. november 1-jére meghirdetett sorsjátékból gyűjtöttek össze, emellett a régi templom építőanyagát is értékesítették. Az összeget a

legnagyobb mértékben a Dukay család tagjai gyarapították. A kivitelezést Gaál József, Halász István és Nemcsik Pál nagykőrösi mesterek végezték. Az építkezést Ybl személyesen, majd segédje, Zolfay Károly útján ellenőrizte, de

2. kép. A kecskeméti evangélikus templom

¹⁴ „Si Deus pro nobis, quis contra nos?”, vagyis „Ha Isten velünk, ki ellenünk?” (Róm 8,31) DERCSENYI 1992c, 75., 285. o.

¹⁵ VAHOT 1853, 83–126., 121. o. Az egyházközség történetét bemutatja KIS–SZILÁGYI 1992 és KIS–HULEJ 2013 (a templomról: SZÉKELY 2013, 38–51. o.). A templomról újabb áttekintést ad további irodalommal SZÉKELY 2014.

¹⁶ Templomalapkö ünnepélyes letétele. *Vasárnapi Újság*, 1862/29. sz. július 20. 346. o. (szerkesztőségi közlemény); Gömörly Frigyes: A kecskeméti evangélikus templom. *Vasárnapi Újság*, 1862/29. sz. augusztus 17. 388. o. Az esemény jelentőségét mutatja számos egyházi és világi vezető jelenlétén túl, hogy minden felekezet képviseltette magát, kifejezve a Kecskemétre régóta jellemző vallási toleranciát.

vitába került az egyházzal, mert a munka során anyagi okokból eltértek a tervtől. A kifogásolt hibákat kijavították, új faszerkezetet készítettek a huszártorony építéséhez, viszont a torony nyolc- helyett négyszögletes lett, az ablakok pedig hatszögletű ólomkeretek helyett fakeretben, négyszögű üvegezéssel készültek. Az országos aszály okozta károk ellenére 1863 szeptemberére már befejeződtek a munkák. A templom megjelenése szerényebb lett a tervezettnél, ami később megbosszulta magát, mert a méretcsökkentés miatt megváltoztak a tetősíkok, ez rendszeres beázásokhoz vezetett, ezért folyamatosan javítani kellett a tetőzetet.

A templomot 1863. november 1-jén hálaadó istentisztelet keretében, nagyobb ünnepség nélkül szentelte fel Sárkány Sámuel pilisi lelkész (2. kép); ekkor gyűjtést is indítottak az oltár építésére. Az új templom beépült a városképbe, és hogy a főtérre néző saroktelken még jobban érvényesülhessen, lebontották a mellette álló régi házat. Azonban a helyére 1876-ban felépült Takarékpénztár újra eltakarta, majd a századfordulóra teljesen körbeépítették. 1984-re szabadították ki a templomot ebből a szorításból, amikor a Lutheránus Világszövetség budapesti közgyűlésének résztvevői Kecskemétre is ellátogattak.

A szabadon álló templom a négy oldalán egyforma kiképzésű – középen kiemelkedő, erőteljes toronnyal, melyet sátoztetőre állított, Vendramin-ablakos huszártorony koronáz, csúcsán egyszerű kereszttel.¹⁷ A középső toronyrész négy sarkán egy-egy tornyocska áll (ide kerültek volna a harangok), de ezek sisakja- it később lebontották. Az épület a bajor romantika félköríves stílusában (Rundbogenstil) épült, mely az ókeresztény, román, bizánci, mór és kora reneszánsz formákat ötvözi szabadon átfogalmazva. Magyarországon 1840–1860 között volt meghatározó az építészetben a romantika, ezért a kecskeméti templom az irányzat egy viszonylag kései, de magas színvonalú példájának tekinthető.¹⁸ Fontos láncszemet képez Ybl munkái között is, aki az 1860-as években fokozatosan

a historizmus felé fordult. A kecskeméti templom is már a historizmus neoromán változata felé mutat, mivel nemcsak formavilágában, hanem szerkezetében is felhasználja a középkori stílus elemeit. Ezek Ybl korábbi és későbbi épületein is felfedezhetők, elsősorban Főton, Nagycenken és a ferencvárosi plébániatemplomon (1865–1879). Közvetlen előképei között számba vehetők a kor romantikus-bizáncias stílusú evangélikus templomai.¹⁹ Stílusában és alaprajzi elrendezésében a Theophil Hansen – aki közeli kapcsolatban volt Ybllal – tervezte lemergi hadirokkantak kápolnája (1855) és a bécsi evangélikus temetőkápolna (1857–1858, ma Christuskirche), valamint a Diescher József tervezte pesti Rákóczi (akkor Kerepesi) úti szlovák evangélikus templom (1856–1867) állnak a legközelebb a kecskeméti templomhoz. Ybl épületének homlokzatkialakítása a háromszögű oromzatba foglalt, középen kimagasló hárm-

3. kép. A kecskeméti evangélikus templom belső tere

¹⁷ YBL 1956, 30. o., 45. kép; ZÁDOR 1981, 187. o., 116. kép; DERCSÉNYI 1992b, 28–29., 135. o.; GERLE–MARÓTYZ 2002, 73–74., 187. o.; RITÓÓK 2003, 118–119. o.

¹⁸ KOMÁRIK 1984; UÓ 1991; KRÄHLING 2008; JERNYEI KISS 2008.

¹⁹ Ezek között említhető: Theophil Hansen – Ludwig Förster: Bécs–Gumpendorf, 1846–1849; szinte teljesen megegyező homlokzattal: Förster: miskolci zsinagóga, 1861–1863; Hansen: Késmárk, új templom, 1872–1880.

4. kép. A kecskeméti evangélikus templom belső tere

ikerablakkal rokon a budai Fő utcai kapucinus (Reitter Ferenc – Gerster Károly, 1854–1856) és a pesti Hold utcai német református templommal (Ray Rezső Lajos, 1870–1878), a kőfalazást utánzó kváderezés a fóti templom és melléképületein is felfedezhető. Az újabb kutatás mutatott rá, hogy Ybl felhasználta a Karl August Soller által szerkesztett porosz evangélikus templomépítési mintatervgyűjteményt, mely Schinkel hatását közvetítette (KRÄHLING 2008). A neves német klasszicista építész tervezte a Saar-vidéki Bischmisheim mintaadónak szánt, karsú toronnyal koronázott, nyolcszög alaprajzú templomát (1822–1824) (JERNYEI KISS 2008).

A kortárs evangélikus templomok többségétől eltérően a kecskeméti ritka, de nem szokatlan módon görögkereszt alaprajzú. Ennek a 17. századtól megvoltak a hagyományai a nyugat-európai református és az észak-európai evangélikus templomépítészetben, hazánkban a 18. században sziléziai közvetítéssel jelent meg előbb a felső-magyarországi artikuláris helyek fatemplomain (pl. Késmárk, 1690–1717; PAULOSOVÁ 1996), majd a szlovák gyökerű alföldi gyülekezetek templomain (Maglód, 1776–1778; Domony, 1777–1779; Békéscsaba, Kistemplom bővítése, 1783; KRÄHLING–NAGY 2009). A korabeli példák közül a Rákóczi úti templom és a fóti kisebb épületek említhetők. Ez az elrendezés jó látási és hallási körülményeket biztosít, emellett szimbolikus tartalmat is hordoz. A centrális tér, a kör forma az antikvitás óta a tökéletességet, ezáltal magát Istent jelképezi. A kereszt a megfeszített Krisztus, így a megváltás szimbóluma, az egyenlő szárú görögkereszt pedig a gyülekezeti tagok egyenlőségét, a kollektív egyház gondolatát is kifejezi. A protestánsok a döntően hosszaházás katolikus templomoktól való megkülönböztetésül is alkalmazták a bizánci hagyományokra jellemző formát.²⁰ A centrális térstruktúra a század második felében ugyan fokozatosan visszaszorult, de még a 20. század elején is volt hatása a hazai evangélikus templomépítészetre.

²⁰ KEMÉNY–GYIMESI 1944; WINKLER 1992; KRÄHLING–NAGY 2009.

A templom belső terét (3–4. kép) a keresztszárak találkozásánál álló sarokpillérkötegekből kiinduló négysüveges bordás keresztboltozat, a sarokterekben csehboltozat fedi. A négyezetet három oldalról fakarzatok veszik körül, melyek karcsú öntöttvas tartóoszlopai Oetl János és Antal 1862-ben alapított neves pesti gyárában készültek. Az empórák keskeny keresztszárakba helyezésével Ybl elkerülte azt a protestáns templomokra jellemző hátrányos megoldást, amely a helynövelést célzó karzatok beépítésével megtöri a belső tér egységét, így a tér tiszta és áttekinthető maradt. A centrális térrészt egészében felmagasította, és ennek a nagyméretű tömegnek toronyformát adott. Ez a félköríves romantikában jelentkező kubusos stílusra jellemző, mely az építészeti tömegeket hatalmas kockákká vagy más mértani testekké alakította. A hangsúlyos toronyrész kisebb méretekben követi a kölni St. Martin-templom 13. századi, négy fatoronnyal övezett nagyméretű tornyát, magasba vonva a szemlélő tekintetét. A tömegformálás előképe lehet Galla Placidia ravennai sírkápolnája (425 körül) is, melyet Ybl láthatott itáliai útjain. A görögkereszt alaprajzú, keresztszárain timpanonos lezárású épületet középen kimagasló gúlisakos torony koronázza. A belső téralakítás is visszatükröződik a kecskeméti templomon, ahol a keresztszárakat félköríves nyílások választják el a négyezettől, melyben a torony magassága nem érvényesül.

Ybl a sarokfülkékkel a görögkereszt alaprajzot négyzethez közelítő formára egészítette ki, hasonlóan a késmárki fatemplomhoz, távoli párhuzamként pedig a 4–10. századi kaukázusi (grúz, örmény) központos templomépítészetre emléltető. A belső térben a keresztforma érvényesül, mivel a saroktereket falak zárják el a hajóktól, a két elsőben sarokbejáratok és lépcsőházak, az oltártól nézve jobbra a sekrestye, balra közlekedőtér található. A keresztszárak oromzatos homlokzata a csatlakozó alacsonyabb részekkel ugyanakkor a hosszházas, háromhajós bazilikák keresztmetszetét idézi fel. A belső tér valóban háromhajós, ráadásul a négyezet hosszabb az előtérnél és az oltártérnél, emlékeztetve a konstantinápolyi Hagia Sophia hosszházas és központos térkompozíciót egyesítő térszervezésére. A karzatok alatti, nyitott fedélszékkal fedett, az oltártér felől félköríves lezárású mellékhajók a római Pantheon nyitott előcsarnokát idézik. Az oltártér előtti félköríves nyílás a középkori templomok diadalíveinek felel meg – jelképezve Krisztus bűn és halál feletti diadalát –, amelyet a teret lezáró falon a sarokpillérekéről indított borda megismétel, keretbe foglalva az oltárt.

A kultuszközpont (az oltár, a szószék és a keresztelőkút együttese) kialakításában Ybl a hagyományos elrendezést követte (3. kép). A keletelt középkori templomokban a szószéket és a keresztelőkutat a hajók – a nyugati bejárat felőli – bal, vagyis északi oldalára helyezték el, a missziót és annak eredményeként a kereszttségben való részesülést jelképezve (FOLTIN 1992). Az evangélikus templomépítészetben lehetőleg megtartották a keletelést, keresztirányú oltárkialakítás esetében a bal oldalon, az apszis pillérén maradt a szószék, a szimmetria és a mellérendelés jegyében viszont a jobb oldalra került a keresztelőmedence. A sötét festésű rokokó-copf fa szószék a régi imaházból került át (eredetileg a többi felszerelés is), a keresztelőmedencét a nők adományából Jablonszky Vince budapesti szobrász, kőfaragó készítette 1878-ban. Az oltár 1866-ra készült el. A templomfalhoz illeszkedő, sötét-kehér festésű, aranyozott díszű építmény középső része kiemelkedik, tört vonalú oromzatát a Tízparancsolat kőtáblái koronázzák. A keleties oltárrácsot szintén az Oetl-gyárral készítették volna, de anyagi okokból végül Mayer András helyi asztalos faragta meg. Frank Károly városi rajztanár festette az oltárképet (*Krisztus az Olajfák hegyén*, ma a templom előterében), helyén egyszerű kereszt áll.

A kecskeméti evangélikus templom tervezése azért is foglal el különleges helyet Ybl munkásságában, mert ez a katolikus építés egyetlen megvalósult protestáns egyházi épülete. Tervei között is csak a debreceni református kistemplom átépítésére Pollack Ágostonnal együtt készített, a firenzei dómot és annak Giotto-féle harangtornyát idéző munkája emléltető 1842-ből (GERLE–MARÓTY 2002, 16., 184. o.). Szakmai alázatát mutatja, hogy ugyanúgy elfogadta a szerény anyagi lehetőségekkel bíró gyülekezet felkérését is, mint a főrangúak és a nagypolgárság megbízásait.

Gróf Esterházy Miklós megrendelésére tervezte az 1841-ben leégett környei Vízkereszt- (Háromkirályok-) plébániatemplom újjáépítését 1865–1866-ban, amire a főpárkány címere is utal.²¹ A mai egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom szegmensíves ablakaival és homlokzati kővázáival a korábbi barokk épületre utal vissza, melyből megőrizte a 18. századi mellékoltárt is. A romantikus stílust az ünnepélyességet nyújtó, kockafejezetes oszlopokon nyugvó, tört vonalú oromzattal lezárt kapubaldachin és a gazdag vakolatarchitektúra képviseli az épületen.

A korban gyakori arisztokrata megrendelésekhez tartoztak a többnyire családi sírhelyként is szolgáló kastélykápolnák.²² Kókán plébániaházát, Écskán templomot, paplakot és kastélyt is tervezett (1861–1862).²³ Ybl szakrális épületei között több sírkápolna, mauzóleum is található, melyek jól tükrözik útkeresését, stílusának változásait. Az 1850-ben a szabadkígyósi Wenckheim-kastély kápolnához tervezett, oldalterekkel bővített, dór oszlopos, timpanonos kapuzatú kripta még klasszicista stílusú. Az 1860-ban az alberti (ma Albertirsa) katolikus temetőben épült nemes arányú Szapáry-sírkápolna ívsoros párkányával és félköríves nyílásaival már a romanizáló romantika példája.²⁴ A helyi hagyomány szerint Ybl tervezte a tassi református temetőben álló Földváry-sírboltot is, melyet gótizáló támpillérei és nyolcszirmú rózsablaka szintén a romantikához sorolnak.²⁵ A Kerepesi temetőben 1868-ban Ganz Ábrahám nyughelyének épült centrális alaprajzú, háromkaréjos sírbolt neoreneszánsz részletei Bramante és Giuliano da Sangallo kápolnáit idézik, kupolája a Szent István-bazilikáét előlegezi meg. 1875–1876-ban tervezte tanítványával, Ney Bélával a kajdaci Sztankovánszky-sírboltot.²⁶ A kastélyparkban álló épület Ybl szakrális művészetének szintézisét adja. A négyzet alaprajzú, három oldalról fülkékkel bővített kupolás épület tömegarányaiban a reneszánsz harmóniáját, részletformái viszont a romanikát (baldachinos kapuépítmény, ívsoros párkány, félköríves ablakok) és a gótikát (sokszögű térlezárás, négykaréjos kupolaablakok) veszi mintául. Yblnek tulajdonították a békéscebai Széchenyi ligeti temetőben álló, Karassay Istvánné Beliczey Júlia által építtetett Szent Kereszt-kápolnát is. 1894-ben épült az Ybl-iroda tervei alapján a kecskeméti Szentháromság katolikus temetőben a Ferenczy-sírkápolna, Ferenczy Ida, Erzsébet királyné felolvasónőjének nyughelye.²⁷ A négyzet alaprajzú épületen romantikus elemek köszönnek vissza: a támpillérek, a téglából rakott ívsoros párkány és a nyílások fölötti félköríves szemöldökpárkányok.

Több elgondolása nem valósult meg, így az 1860 körül Budára készült egyetlen zsinagógaterve sem.²⁸ Az akkoriban török mecsetnek tartott ösküi középkori rotunda mauzóleummá alakítására több (romanizáló, muszlim) tervváltozatot is készített 1850 után.²⁹ Erősen átépítve áll a budai Szabadsághegyen az 1860-ban felszentelt ro-

²¹ Az eredeti templom az Esterházyak uradalmi építésze, Fellner Jakab tervei szerint 1757-ben épült. YBL 1956, 128. o. 26. jegyz.; GERLE–MARÓTY 2002, 187. o.

²² A teljesség igénye nélkül: Káloz, Zichy-, 1855 után; Kölesd, Apponyi-, 1859 körül; Kétegyháza, Andrássy–Almássy-, átalakítás, 1859–1860; Gerla, Wenckheim-, 1860–1862; Fás, Wenckheim-, 1863; Kondoros, Batthyány–Geist-, 1864; Zombolya, Csekonics/Csitó-, 1869–1870; Stomfa, Károlyi Alajos-kastély, 1880. ZÁDOR 1981, 21. o.; YBL 1956, 31. o.; GERLE–MARÓTY 2002, 122–123., 186., 190., 194. o.

²³ Az écskai r. kath. új templom. *Vasárnapi Újság*, 1865/22. sz. május 28. 261. o. A közölt rajzon a nyolcszög alaprajzú torony és a hármas ikerablakok a kecskeméti templomra emlékeztetnek.

²⁴ YBL 1956, 24. o.; GERLE–MARÓTY 2002, 187. o.

²⁵ BALOGH 1997, 781. o.; kép: HORVÁTH 1973, 55. o.

²⁶ GERLE–MARÓTY 2002, 158., 192. o. Az épületet maguk a tervezők ismertették: YBL–NEY 1876; NEY 1875.

²⁷ JUHÁSZ 199, 166. o., felmérési rajza: 180. o.

²⁸ Ybl Ervin felveti, hogy esetleg a lebontott vár alatti, Öntőház utcai zsinagógához készült. YBL 1956, 129. o. 32. jegyz.; GERLE–MARÓTY 2002, 187. o.

²⁹ YBL 1956, 28. o., 38–40. kép; GERLE–MARÓTY 2002, 51–52., 185. o.

mantikus, eredetileg egyszerű famennyezetes Diana utcai Szent László-kápolna, mely az 1858-ban megnyílt iskola épületéhez csatlakozik.³⁰

Ybl újabb jelentősebb templomépülete a leendő fővárosban épült (5. kép). Az egyik legdinamikusabban fejlődő pesti városrész, Ferencváros 1822-ben épült, az 1838-as nagy árvízben súlyosan károsodott régi plébániatemplomát 1865-ben bezárták, és egy új templom építéséről döntöttek. Tervezésére először Feszl Frigyest kérték fel, majd Yblt és Steindl Imrét, akik román, illetve gótikus tervet készítettek. Végül Ybl olcsóbb tervét fogadták el; a döntésben az utóbbi stílussal szembeni korabeli fenntartás is szerepet játszhatott. Igaz, a támpillérek, a főhomlokzat négykaréjos ablakai és a sokszögű szentélylezárás gótizáló elemek. 1870. október 9-ére már elkészült az altemplom, de a pénzhiány miatt csak 1875-ben került tető alá az épület.³¹ A régi helyén épült templom a Bakáts tér közepére került, amit a kőmellvéddel körülvett terasz még inkább kiemel. A Duna közelsége miatt a templomnak városképi jelentősége is van, ezért egyenes utcát nyitottak a folyóig, hogy jobban érvényesüljön a látványa. Az épületnek a magasba nyúló, nyolcszögű sisakban végződő torony ad monumentális megjelenést, kétoldalt egy-egy alacsonyabb, karcsú lépcsőtorony átmenetet képez a környező épületek felé. A templomot 1879. április 24-én, a királyi pár ezüstitakodalmán szentelte fel Simor János hercegprímás.

A belső-ferencvárosi plébániatemplom már Ybl historizáló korszakában készült, de még a korábbi romantikus művek tapasztalataiból merít.³² A templom megformálását az is befolyásolta, hogy a korban a középkori stílusokat az egyházi épületekhez rendelték. A háromhajós, keresztház, lombard bazilikális épület a főtí templomra is visszautal a romanika formavilágának felidézésével, de egységesebben és ugyanakkor kevésbé változatosan. A kereszthajót lezáró háromszögű oromzat ívsoros párkányával és hármasképlakkaival a kecskeméti templomra emlékeztet, mely-

5. kép. A ferencvárosi plébániatemplom

³⁰ YBL 1956, 127. o. 19. jegyz.

³¹ A munkálatokat Pest város 1866-ban felajánlott 50 000 Ft-os támogatása és az Erzsébet királyné védnökségével indult gyűjtés után 1874-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter fedezte a vallásalapból.

³² YBL 1956, 51–55., 159–161 o., 97–101. kép; KEMÉNY–FARBÁKI 1991, 229–230. o.; SISA 1998, 212–213. o., 8.15. kép; GERLE–MARÓTTY 2002, 66–70. o., további irodalommal.

nek tornyát Ybl a nyolcszög alaprajzú lépcsőtornyokhoz hasonlóan képzelhette el. Az ottani Vendramin-ablak itt már jóval nagyobb méretben jelenik meg a tornyon, oldalán vakablakként megismétlődve. Az impozáns, mégis visszafogott megjelenésű, az építőanyagok (nyerstégla, kő) természetes színeit megmutató épület leghangúlyosabb

6. kép. A Szent István-bazilika

külső dísze itt is a nyugati homlokzati torony alatt nyíló félköríves oromfalas-béletes főkapu. Ezen keresztül vezet a templomba a négyzetes, reneszánsz kupolás előcsarnok. A hajókat a cenki templomtól eltérően nem pillérek, hanem hatalmas oszlopok választják el egymástól. A szószék karcsú oszlopokon álló, félköríves nyílásain keleties karéjokkal díszített baldachinja a mór építészetet, illetve a fóti templom és a pesti Unger-ház orientalizáló ornamentikáját idézi, evangélista-domborművekkel díszített mellvédje pedig a bécsi Stephansdom Pilgram-szószékét veszi mintául. A kívülről, szokatlan módon a szentélyfalon nyíló kapun keresztül megközelíthető, kétoldalt elhelyezett íves lépcsőkarok vezetnek a T alaprajzú, a főszentély és a kereszthajó alatti három-három hajós, a németországi román altemplomok mintájára szintén oszlopos és kereszthajós kriptába, melynek főoltárát a nyugati falon, a négyzet alatt állították föl.

Míg Fóton bécsi mesterekre volt utalva az építető és az építész, addig a ferencvárosi templom díszítésében már a kor élvonalbeli magyar művészei működtek közre, a szobrászok közül Szász Gyula (a kapu Szent Ferenc- és angyalszobrai), Stróbl Alajos (Szent Ferenc, a kereszthajó külső falán), Fessler Leó (főkapu fölötti Krisztus-dombormű, szószék mellvédje), később Ferenczy Béni készítette a Szent Antalt ábrázoló szobrot. A fal- és oltárképeket Than Mór és Lotz Károly, a

díszítőfestést Scholtz Róbert készítette. A képek kimondottan a magyar történelmet mutatják be, elsőként hozva be a nemzeti művészet uralkodó történeti szemléletét a katolikus templomba (BÜKI 2010). A szentélyben a sziklából vizet fakasztó Szent László és az alamizsnaosztó Szent István, a kereszthajóban Hunyadi János (aki nem is szent, de a kereszténység hőse) és Kapisztrán Szent János, valamint a próféták és egyházatyák láthatók. A nemzeti szellemet hangsúlyozza az orgonakarzaton az ország és a főváros mint kegyúr címere is. A díszítés is a középkor szellemét idézi neves mesterek munkáival. A színes üvegablakok Than tervei szerint Kratzmann Ede budapesti műtermében készültek, közülük nyolc Trefort miniszter, a Szent Gellért-ablak Ipolyi Arnold adományából készült Stornó Ferenc rajza alapján. Az oltárokat és a szószékét a trieszti Slavek Vencel, a kovácsoltvas díszeket Jungfer Gyula, a bronzöntvényeket a Schlick-gyár, az asztalosmunkákat Thék Endre készítette (ZAKARIÁS 1992a). A torony külső falán lent Szűz Mária és Szent József mozaikképe látható. Ybl iparművészeti fogékonyságát jelzi, hogy több felszerelési

tárgyat maga tervezett.³³ Ez az összművészeti törekvés és a korra jellemző díszítőtechnikák révén a templom egy középkori stílusban tartott, egységes téralkotási és berendezési kísérlet, bár Ybl Ervin értékelése szerint a reneszánsz formák felé forduló Ybl a legapróbb részletekre kiterjedő gondossággal sem tudott már egy valóban román szellemű alkotást létrehozni, viszont az előképektől való eltérés miatt túl keskeny lett a főhomlokzat és aránytalanul magas a torony (YBL 1956, 54. o.). Időközben a Középtemeyi Bizottmány felkérésére Ybl 1870-ben megtervezte a tervezvárosi plébániatemplom már neoreneszánsz stílusú toronysisakját,³⁴ majd 1872–1874 között a pesti görögkeleti temploméit is (GERLE–MARÓTYZ 2002, 191. o.).

1881–1882-ben ismét egy Károlyi, az újpesti birtokos, illetve fia, Károlyi Sándor bízta meg a felesége, báró Kornis Klára, azaz Clarisse után elnevezett Clarisseum épületegyüttes (gyermekmenhely, iskola, kápolna) tervezésével (GERLE–MARÓTYZ 2002, 180., 194. o.). A kápolna a ferencvárosi templom motívumait követi a kecskemétihez hasonló, kisebb méretekben. A megvalósulatlan újpesti főtemplom terveit is ő készítette 1879-ben két változatban is, ezek egy meglévő alaprajzba illesztik bele az új templomot, amelyet feltehetően Ybl mért vagy méretett fel.

Ybl utolsó és egyúttal legmonumentálisabb temploma az eredetileg lipótvárosi plébániatemplomnak épült budapesti Szent István-bazilika, historizáló korszakának egyik csúcspontja (6. kép). Építése végighúzódtott szinte az egész 19. századon, magán viselve a kor ízlésbeli változásait.³⁵ Az építkezést Hild József klasszicista tervei szerint kezdték meg 1851-ben; halála után, 1867-ben kérték fel Yblt a munka folytatására. Azonban egy drámai esemény, a félig kész kupola összeomlása az addigi elképzelések átgondolására kényszerítette az építetőket. Ez volt Ybl életének egyik legnagyobb válsága, mert előre sejtette a bekövetkező katasztrófát, megakadályozni mégsem tudta. Új terveket készített, megőrizve a római San Pietro michelangelói tervére visszautaló centrális, kupolás alap gondolatot és a Hild-féle oldalfalakat. 1885-re elkészült az új kupola, építésvezetőként pedig Ybl élete végéig irányította a pénzhiány miatt itt is akadozó munkákat, utolsó rajza is a bazilikához készült. A mű megvalósulását már nem érthette meg, 1891-ben történt halála után Kauser József vezetésével fejezték be az ország akkoriban legnagyobb templomát (lényegében már csak a belső díszítést), mely a főváros egyik új súlypontjává és jelképévé vált. Ybl terve már kierielt neoreneszánsz-neobarokk stílust mutat. A főhomlokzat óriáspilaszterekkel közrefogott, timpanonos portikusát hatalmas ív uralja, ami Alberti mantovai San Andrea-templomának továbbfejlesztett változata. A kupola a párizsi Invalidusok dómjéhez hasonlít, a magasba szökő oldaltornyok előképe a londoni Szent Pál-székesegyház. A szentély felőli oldalt, mely az akkor már forgalmas főútra nézett, a főtí szentélyhez hasonló egyetlen hatalmas félkörívré formálta, és ión oszlopsorral, súlyos párkánnyal és nagyméretű apostolszobrokkal tette még hangsúlyosabbá. A hatalmas épületet a fonatdíszes és bábos korláttal körülvett terasz még jobban kiemeli, egyúttal környezetébe is kapcsolja. Bár a környező házak eltakarják, kupolája és tornyai még a mai városképben is jelentős függőleges hangsúlyt alkotnak, az előtte húzódtó egyenes utca révén pedig részben a Duna felől is érvényesül a főhomlokzat.

Jelen írás csak vázlatos áttekintést adhat Ybl szakrális épületeiről. A bemutatott alkotások az életmű szerves részét alkotják, sőt annak csúcstarabjai, melyek jól mutatják építészetének jellemzőit, stílusának alakulását. Koruk igényeinek és szellemiségének megfelelően készültek, tükrözik a legújabb művészeti törekvéseket, a régi és kortárs

³³ Ilyen többek között a szentély főpapi karosszéke és ülőkéi, az oltárszőnyeg, az oltár fölötti fafeszület, a lavabo melletti törülközőtartó, keresztelőkút és több ötvösmű.

³⁴ Az eredetileg tervezett sisak, amely nem készült el az 1809-es felszentelésre, a torony így sokáig befejezetlen maradt. DERCSÉNYI 1992c, 34., 271. o.; GERLE–MARÓTYZ 2002, 190. o.

³⁵ YBL 1956, 94–98., 176–192. o.; ZÁDOR 1981, 21. o.; ZAKARIÁS 1992c, 30–33., 270. o.; SISA 1998, 213–214. o., 8.16–8.17. kép.; GERLE–MARÓTYZ 2002, 18., 24. o.; RITOÓK 2003, 158–160. o. A tervekről: KEMÉNY 1991. Legújabb monográfiája: KEMÉNY 2010.

európai építészet ismeretét tanúsítják, mégsem szolgai másolatok, hanem alkotó módon ötvözve a különböző mintákat, az átlagból messze kitűnő, egyéni hangú műveket hozott létre. Egyúttal koruk és alkotójuk eszméit is tükrözik a liturgiai és esztétikai szempontból legmegfelelőbbnek tartott templomról.

Hivatkozott művek

- BAJÁK László 1994. Adatok gróf Károlyi György mecénási tevékenységéhez. In: *Esztergom évlapjai*. XXXV. évf. 17–22. o.
- BALOGH Mihály 1997. Tass. In: *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. Főszerk. Szabó Klára. CEBA Kiadó, h. n. (Magyarország megyei kézikönyvei 2.). 779–781. o.
- BUDA Attila – RITOÓK Pál (szerk.) 2008. *A fői templom és a romantika építészete*. Terc Kiadó, Budapest.
- BÜKI Barbara 2010. A Bakáts téri templom falképeiről. In: *Ars perennis. Fialat művészettörténészek II. konferenciája (2nd Conference of Young Art Historians) Budapest, 2009. CentrArt Művészettörténeti Műhely tanulmányok (CentrArt Arthistorical Workshop Studies). Primus Gradus tanulmányok (Primus Gradus Studies)*. Szerk. Tüskés Anna. CentrArt Egyesület, Budapest. 343–353. o. Web: http://www.centrart.hu/letolt/arsperennis/53Ars_perennis_Buki.pdf. (Megtekintés: 2014. augusztus 7.)
- DERCSÉNYI Balázs (szerk.) 1992a. *Katolikus templomok Magyarországon*. Hegyi & Társa Kiadó, Budapest.
- DERCSÉNYI Balázs (szerk.) 1992b. *Evangelikus templomok Magyarországon*. Hegyi & Társa Kiadó, Budapest.
- DERCSÉNYI Balázs 1992c. Szent István király-plébániatemplom. In: DERCSÉNYI 1992a, 75., 285. o.
- DERCSÉNYI Balázs 1992d. Kecskemét. In: DERCSÉNYI 1992b, 28–29., 135. o.
- DERCSÉNYI Balázs 1992e. Budapest, Avilai Szent Teréz-plébániatemplom. In: DERCSÉNYI 1992a, 34., 271. o.
- ÉRSZEGI Géza et al. (szerk.) 2004. Szent István legendája Hartvik püspöktől. In: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból*. 1. köt. Osiris, Budapest. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) 27–46. o.
- FARBAKY Péter 1991. A fői templom. In: KEMÉNY–FARBAKY 1991, 23–32. o.
- FOLTIN Brúnó 1992. Az evangélikus templom. In: DERCSÉNYI 1992b, XI–XXII. o.
- GERLE János – MARÓTYZ Kata (vál., szerk.) 2002. *Ybl Miklós*. Holnap Kiadó, Budapest. (Az építészet mesterei.)
- HORVÁTH Lajos 1973. *Tass község története*. Községi Tanács VB, Tass.
- JERNYEI KISS János: A romantikus építészet emlékei Kecskeméten. In: BUDA–RITOÓK 2008, 70–77. o.
- JUHÁSZ István 1999. *Kecskemét város temetői*. Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét.
- KEMÉNY Lajos – GYIMESI Károly (szerk.) 1944. *Evangelikus templomok*. Országos Luther Szövetség, Budapest.
- KEMÉNY Mária – FARBAKY Péter (szerk.) 1991. *Ybl Miklós építész 1814–1891*. (Katalógus.) Hild–Ybl Alapítvány, Budapest.
- KEMÉNY Mária 1991. A kor stílustendenciáinak jelentkezése Hild és Ybl bazilikatervein. In: KEMÉNY–FARBAKY 1991, 77–88., 233–235. o.
- KEMÉNY Mária 2010. *A Szent István-bazilika. Építészet, város, történelem*. Terc Kiadó, Budapest.
- KERNY Terézia: Szent László hódolata Szűz Mária előtt (XIV–XIX. század). In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Reciti Kiadó, Budapest, 2010. 515–540. o. Web: Az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenzios portálja, <http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Kerny-Ghesaurus.pdf>. (Megtekintés: 2014. augusztus 27.)
- KIS János – HULEJ Enikő (szerk.) 2013. *Isten áldásával... 150 éves a kecskeméti evangélikus templom*. Kecskeméti Evangélikus Egyházközség, Kecskemét. Web: <http://mek.oszk.hu/12100/12153/12153.pdf>. (Megtekintés: 2014. augusztus 7.)
- KIS János – SZILÁGYI Tibor (szerk.) 1992. *Emlékkönyv 1792–1992. A kecskeméti evangélikus gyülekezet története*. Kecskeméti Evangélikus Egyházközség, Kecskemét. Web: <http://mek.oszk.hu/10900/10926/10926.pdf>. (Megtekintés: 2014. augusztus 7.)

- KOMÁRIK Dénes 1984. A „félköríves” romantika építészete Magyarországon. *Építés – Építészettudomány*, XVI. évf. 1–2. sz. 139–193. o.
- KOMÁRIK Dénes 1991. Ybl és a romantika. In: KEMÉNY–FARBAKI 1991, 15–22. o.
- KRÄHLING János 2008. Romantika és evangélikus templomépítészeti. In: BUDA–RITOÓK 2008, 27–31. o.
- KRÄHLING, János – NAGY, Gergely Domonkos 2009. Late Baroque Greek-Cross Plan Type Lutheran Churches in Hungary. *Periodica Polytechnica Architecture*, 40. évf. 2. sz. 77–86. o.
- LYKA Károly 1982. *Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867*. 2. kiad. Corvina Kiadó, Budapest.
- NEY Béla 1875. A kajdacsí sírkápolna. *Vasárnapi Újság*, 22. évf. 48. sz. november 28. 755–757. o.
- PAPP-VÁRY Árpád – HRENKÓ Pál 1990. *Magyarország régi térképeken*. 2., jav. kiad. Gondolat Könyvkiadó – Officina Nova, Budapest.
- PAULOSOVÁ, Silvia 1996. Artikularkirchen. In: *Pamiatky a Múzeá (Denkmäler und Museen)*. *Revue für das Kulturerben*. 44. évf. különszám: *Christliche Kunst in der Slowakei*. 40–45. o.
- RADNÓTI Klára 2010. „Mily nagy volt ő, s mily törpe a jelen”. In: *Széchenyi világai*. Időszaki kiállítás, Magyar Nemzeti Múzeum, 2010. október 9. – 2011. március 6. (Katalógus.) Főkurátor: Csorba László. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 89–112. o.
- RITOÓK Pál 2003. *Klasszicizmus, historizmus*. Kossuth Kiadó, Budapest. (Magyar építészeti 5.)
- SISA József 1998. Historizmus. In: *Magyarország építészeti története*. Szerk. Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest, 199–233. o.
- SZÉCHENYI István 2002. *Napló*. Vál., szerk., utószó: Oltványi Ambrus. Osiris Kiadó, Budapest. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)
- SZÉKELY Gábor 2013. Evangélikus épületek Kecskeméten. In: Kis János – Hulej Enikő (szerk.): *Isten áldásával... 150 éves a kecskeméti evangélikus templom*. Kecskeméti Evangélikus Egyházközség, Kecskemét. 38–51. o.
- SZÉKELY Gábor 2014. 150 éve épült a kecskeméti evangélikus templom. *Honismeret*, XLII. évf. 3. sz. 5–9. o.
- SZENTESI Edit 1992. Néhány megjegyzés az 1840–50-es évek építészeti ornamentikájához. *Ars Hungarica*, XX. évf. 67–79. o.
- VAHOT Imre 1853. Kecskemét és a kecskeméti puszták. In: *Magyarország és Erdély képekben*. 1. köt. Szerk. Kubinyi Ferencz – Vahot Imre. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest. 83–126. o. (Faksimile kiadás: Kecskeméti Városi Tanács V. B., Kecskemét, 1980.)
- WINKLER Gábor 1992. Építészettörténeti áttekintés. In: DERCSÉNYI 1992b, XXVII–XLV. o.
- YBL Ervin 1956. *Ybl Miklós*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- YBL Miklós – NEY Béla 1876. A kajdacsí emlékkápolna. *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*, X. évf. 526. o.
- ZÁDOR Anna 1981. *A klasszicizmus és a romantika építészete Magyarországon*. Európa Könyvkiadó (Magyar Helikon) – Corvina Kiadó, Budapest.
- ZAKARIÁS János 1992a. Budapest, Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom. In: DERCSÉNYI 1992a, 29., 272. o.
- ZAKARIÁS János 1992b. Fót, Szeplőtelen fogantatás plébániatemplom. In: DERCSÉNYI 1992a, 152–153., 277–278. o.
- ZAKARIÁS János 1992c. Budapest, Szent István király-plébániatemplom (Bazilika). In: DERCSÉNYI 1992a, 30–33., 270. o.

Székely Gábor (1983) az ELTE BTK-n történelem és művészettörténet szakon, a Mathias Corvinus Collegiumban nemzetközi kapcsolatok szakirányon végzett, majd a BME-n műemlékvédelmi szakmérnöki képesítést szerzett. Jelenleg doktorjelölt az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Kora Újkori Magyar Történelmi Programján. 2012-től a Kecskeméti Evangélikus Egyházközség presbitere.

Potzner Ferenc **A Várkert bazár és rekonstrukciója**

Az építésről és az újjáépítésről

„Mindennek rendelt ideje van...”

A Várkert bazár helyreállítása a megfelelő időben kezdődött és ment végbe. Időre volt szükség a szemléletváltozáshoz, hogy ne – pejoratívan – eklektikának, bontandó vakolatépítészetnek tekintse a szakmai közvélemény az együtttest, hanem olyan kivételes helynek gondolja, ahol a hagyomány és a megújulás egyszerre kaphat teret.

Az előzményekről

„Megvan az ideje a rombolásnak...”

A budai Várhegy déli része keleti lejtőjének látványát a városképben évszázadok óta meghatározza az úgynevezett Keleti falszoros. A Luxemburgi Zsigmond idején épült védmű kortinafalai lenyúltak a Dunáig, ahol a dunai – vagy ülőfülkés – zárófallal összekötve, déli sarkán a Vízi rondellával nyújtottak védelmet a királyi vízi flottának. A Déli kortinafalat a külső oldalán egy lépcsős kazamatafolyosóval – a Vízhordó lépcsővel – egészítették ki a Szapolyai-korban, amely a Vízi rondelláig ért. A védőművet délről szárazárok védte.

Az építkezést közvetlenül megelőző években a rakpartok kiépítésének megkezdése felértékelte a területet, amelyen megindult a lakóházépítés. A palotát körülvevő királyi kertek alatti megélénkült építkezések felügyeletével Podmaniczky Frigyes, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) alelnökét bízták meg. Podmaniczky a házak megvétele, lebontás és a terület Várkerthez csatolását javasolta. A miniszterelnöknek bemutatott tervet és költségvetést Reitter Ferenc, az FKT mérnöki osztályának vezetője készítette. A tervek elvesztek vagy lappanganak, de leírásuk fennmaradt az 1873-as miniszterelnöki iratok között. A felterjesztés a kompozíción és a konkrét épületjavaslatokon túl a rakpart rendezését és a királyi várba irányuló közle-

A Gloriette esti díszkivilágításban

kedés koncepcióját is tartalmazta. Az elképzelés távlati képe megjelent a *Vasárnapi Újság* 1874-es évfolyamának 3. számában. A tervezésre Podmaniczky a legismertebb építőművészt, Ybl Miklóst kérte fel. Ybl Reitter koncepcióját és kompozícióját alapjaiban megtartva alakította ki páratlanul impozáns épületegyüttesét.

A Várkert bazár terminológiáról

A Várkert bazár elnevezés az együttes építésekor nem volt használatban. A tervlapok feliratai: *Königliche ungarische Hof-Burg-Garten Gebaude in Ofen*, azaz: *A budai magyar királyi udvar várkert építményei*. Ez a királyi kertek egész területén lévő építményeket jelenti, a királyi palotát és kerti teraszait szegélyező falakat és azokhoz kapcsolódó valamennyi építményt és kerti pavilont. Az *Ungarische Illustrirte Zeitung* egyik 1881-es számában fordul elő először a „Burggartenbazar” elnevezés. Ez a bulváros elnevezés került be a köztudatba, és vált általánossá.

A Várkert bazár kompozíciójáról, analógiáiról és ikonográfiájáról

„...és megvan az ideje az építésnek”

Az együttes a dunai rakpart feltöltött teraszán, a Döbrentei tér és a Clark Ádám tér között helyezkedik el, az Öntőház utcai lépcső és a Sándor Móric lépcső között. Célja a Várkert és a királyi palota méltó szegélyezése és megjelenése a városképben, a várkertből a városra való kilátás biztosítása. A kompozíciót meghatározta a Keleti falszoros helyzete és méretei, amely kijelölte az együttes északi vonalát, valamint az északi pavilon helyzetét. Az adottságok az együttes északról történő építését követelték, ez az elemek elnevezéséből is nyilvánvaló.

Az együttest északon a Királyi Testőrség tagjainak szállásépülete (Gebaude A), délen két bérpalota zárja (Gebaude E, F). A palotákat tíz-tíz félköríves nyílású bazár követi. A déli bérpalotához kapcsolódó első nyílás az Erzsébet lépcső bejáratát rejt. A bazársorokat nyitott fülkés emeletes pavilonok zárják, északon a Lépcsőpavilon (Stiegenpavilon), délen a Fülkés pavilon (Saalpavilon). A pavilonok közötti tengelyre komponálva a kettős kupolás Gloriette (Mittelbau) két oldalán ünnepélyes lépcsős rámpák vezetnek a kerti terasz sétányára, a Széles útra. A Széles sétány az Erzsébet lépcső loggiáját köti össze a Déli kortinafal végére komponált díszkúttal. A sétányra fűződnek a hegy felől a kert épített elemei. A Gloriette tengelyében a vízmedencébe komponált Triton-szobrot a kert lejtőjében grotta öleli. A grotta két oldalán

A kép bal oldalán a déli lépcsős rámpa, középen a Gloriette a kertszínter pergelővel szegélyezve, túloldalán az északi rámpa, mögötte a kortinák pengefalai

A Széles út sétány dél felől, baloldalt grotta, előtte Triton szobros medence, háttérben a Déli kortinafal lőréseseinek lépcsős pártázata

gosan alkalmazott stílusa. 1840-ben a Müncheni Képzőművészeti Akadémián töltött évei alatt járt Észak-Itáliában és Toszkánában, majd a Károlyi család anyagi támogatásával hosszabb időt töltött Itáliában. Nem meglepő, hogy a Várkert bazár együttese számos itáliai építész és épület hatását mutatja az ókortól a reneszánszig.

A Várkert rámpás kertépítészeti kompozíciója Bramante 1520 körüli vatikáni Belvederéjének udvarát, valamint Raffaello Villa Madamájának keleti kerti rámpáját idézi (1525).

A pavilonok dongaboltozata Maxentius 312-ben épült római bazilikáját, a mázaskerámia-elemek a firenzei Capella Pazziban lévő Luca della Robbia-majolikákat (1460) juttatják eszünkbe. A bécsi Schönbrunn gloriettjén (1775) látható tróféák megjelennek a pavilonok sarokpilaszterein. A Lépcsőpavilon lépcsőházi terének ideálterve megtalálható Palladio építészeti traktátusában (1570). Az Erzsébet lépcső loggiája Károlyi Alajos pesti palotakertjének Ybl által 1862-ben tervezett gloriettjét idézi, de itt Gartner müncheni Feldherrnhalléja is említhető 1844-ből.

A Déli kortinafal pengéjére érkező gyorslift és kijárata a déli zártudvarban

kerti bajuszrámpa vezet a felső kerti sétányra. A nyitott fülkével – alatta opeionnal – kertre néző déli pavilon mögött dőlt falú vesemetívum pereméről vízesség zúdul alá.

A historizmus az egyes épülettípusoknak történelmi stílusokat felelt meg. Ez ismert az építészettörténetből: a világi épületet általában reneszánsz stílusban, a templomot gótikus stílusban építették. Hivatkozási alap erre Mátyás király budavári palotája és kápolnája. Magyarországon különösen kedvelt volt az itáliai reneszánsz formavilága. Yblnek a kezdeti romantikus historizmustól eltekintve is ez volt a szinte kizáróla-

A historizmus a különféle korok épületeit és épületrészleteit felhasználva – egyfajta evolúciós szemlélettel vezérelve – alkot kompozíciót, de természetesen használja korának új anyagait és szerkezeteit. Ybl zsenije, hogy mindebből tökéletes harmóniát teremtett. Az összhangot fokozza, hogy Ybl társművészeti elemeket is tervezett a Várkert bazáron. Többek között az együttes közepének díszes kovácsoltvas kerítését vagy a rámpafordulók kandelábereit. A takarékoság jegyében nem minden királyi építkezésnél szokásos épületelem és tagozat készült kőből, csak a legszükségesebbek. A többi úgynevezett románcementből készült, amely a korszak általánosan használt kő-

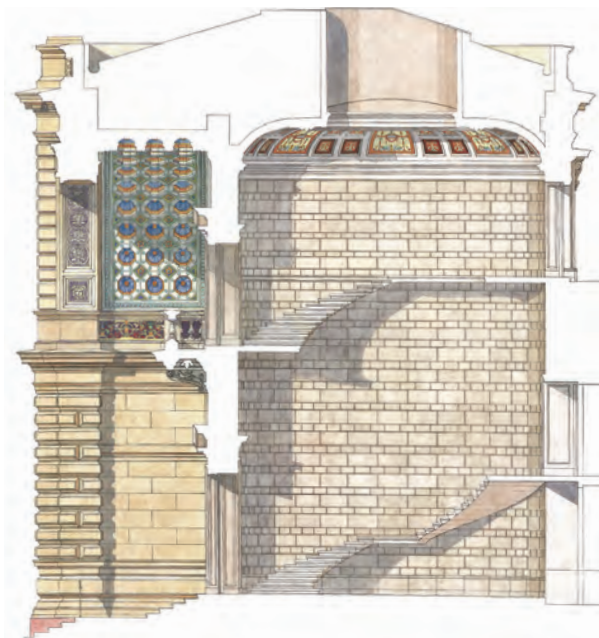
utánzó anyaga volt. Követ helyettesítő anyag volt a terrakotta is. Ybl leírásából ismert, hogy a terv szerint a terrakotta tagozatok is kőből készültek volna. Az együttes monokróm plasztikáját a meghatározó elemek – a pavilonok és a Gloriette – színessége oldja színes vakolatképek, mázaskerámia-felületek és arany hátterű alakos festések formájában.

Ybl Miklós mellett a korszak jelentős művészei, iparművészei és iparosmesterei vettek részt a kivitelezésben. A bécsi származású Fessler Leó szobrász mintázta és faragta a főbejárat két oldalát őrző oroszlánokat. Huszár Adolf szobrász készítette a Gloriette szoboralakjait és az ívháromszögekben fekvő géniuszalakokat. Jungfer Gyula műlakatos a középső bejárat díszes kovácsoltvas kapuzatát, valamint a lépcsős rámpák fordulását jelző kandelábereket készítette. Zsolnay Vilmos a Várkert bazárra majolikatermékeket szállított, ez a Zsolnay-mázás épületkerámia első budapesti megjelenése, amelyet később számos jelentős középület követ. A pavilonok dongaboltozatának mázas kazettái, építészeti tagozatai és címerei érkeztek a Zsolnay-gyárból. Than Mór festőművész rajzolta a pavilonhomlokzatok ívháromszögeit díszítő alakos festmények kartonjait, valamint az előcsarnok hátfalán lévő alakos ábrázolásokat. Scholtz Róbert díszítőfestő és aranyozó; a Várbazáron fennmaradt díszesebb munkája a Gloriette-kert szintje építményének kupolái, valamint a déli pavilon kertre néző negyedgömb kupola felületének groteszk kifestése.

Az európai építészeti hagyomány több időréteget képviselő elemek, a Gloriette és a pavilonok színessége és díszítettsége egyúttal közismert szobrászati és festészeti ikonográfia hordozói. A főbejárat magas kovácsoltvas kerítése zárja el a kertet a külső világtól, kétoldalt kapuőrző oroszlánokkal. A kerítésen belül medencékkel tagolt lépcső vezet a Gloriette teraszára, innen indulnak a lépcsős rámpák. Az alsó terasz oldalait páros kannelurás dór oszlopok határolják. Ezek felett posztamenseken a négy évszakot szimbolizáló női alakok állnak kezükben attribútumaikkal. Az alakok egyúttal a négy alapelemet – levegő, tűz, víz, föld – is megjelenítik. Az alapelemekhez színek is társulnak: a Gloriette középrészén félköríves kiváltás mögött íves záródású medencetér található egy negyedgömb kupola alatt. A medencetér hátfalán egy Neptun-fej szájából víz lövell a vízmedencében álló talpas kehelybe, majd annak pereméről a medencébe csorog. Az évszakok a fizikai világ teljességét reprezentálják a nyugati kultúrában. A kert változó arcaival egy örök rondó résztvevője: élet – halál – élet. A természet körforgását, az újra testet öltést megjelenítő szobrászati és plasztikai program az élet feltételét biztosító víz megjelenítésével válik teljessé.

A négy alapelem szétválasztása, az évszakok egyensúlyának megteremtése megjelenik Ovidius *Metamorphoses*ének első könyvében, amelyben a kozmosz keletkezését írja le. De megtalálhatjuk a természeti folyamatok leírását a Bibliában is. Az Énekek éneke 2. részében – a szerelem öröme a tavasz szépségében – így szólítja meg kedvesét a vőlegény: „Nézd, vége van a télnek, elmúlt az esőzés, elment. Megjelentek a virágok a földön, itt az éneklés ideje, gerlebúgás hangzik földünkön. Érteli első gyümölcsét a fügefafa, és a virágzó szőlők illatoznak.” (Énekek 2,11–13)

A pavilonok főhomlokzati nyílása két oldalán lévő ívháromszögekben és az előcsarnok hátfalán festett mitológiai jelenetek láthatók. A déli Fülkés pavilon homlokzati ívháromszögeiben Júnó, Jupiter felesége, az ég királynője, a házasság és a születés védnöke, valamint Jupiter, az istenek királya, az ég, a nappali világosság és a vihar istene látható.

Potzner Ferenc – Baliga Kornél: A Lépcsőpavilon rekonstrukciós metszete. 1998

A főalakok felett rézsútosan található azok inguidói, a főalak attribútumát hordozó mellékalakok. A homlokzatra nyíló nyitott előcsarnok hátfalán Flóra, a tavasz és a virágzás istennője és Zephyr, a nyugati szél istene látható, együtt

A Hauszmann-iroda kertterve, a palotát körülvevő királyi kertekről 1900-ból

az érintetlen természet isteni képviselői. A Lépcsőpavilon homlokzati ívének háromszögeiben Ceres, Jupiter testvére, a földművelés, a termékenység, az aratás istene, valamint Apolló, a fény és a költészet istene látható. A homlokzatra nyíló előcsarnok hátfalán Vertumnus, az erő gyümölcsök, az érlelő ős istene és felesége, Pomona az erő gyümölcsöt védő istennő jelenik meg, együtt az ember által művelt természet isteni képviselői.

A Várkert bazár ikonográfia az istenek által felügyelt világ teljességét az embertől

érintetlen és általa megművelt természet egységes kompozícióban való megjelenítésével fejezi ki. A természet állandó körforgását, a változásban való állandóságot fejezi ki. A kerti együttesen Hamvas Béla terminológiája

szerint tetten érhetők a Kárpát-medence szellemei. Hamvas Béla öt génusz egyidejű jelenlétét nevesíti a Kárpát-medencében: ezek a mediterrán Dél, a polgárosult Nyugat, a homályos Észak, a végtelen Kelet és Erdély. A Dunántúl egyes vidékeit, Pécsét és Budát a Dél génusza által besugárzott vidékekhez sorolja. A Délhez való kötődést Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és Zrínyi mutatja ki műveiben. Nem véletlen, hogy Mátyás reneszánsz várkastélyt épített, de volt már korábban is déli hagyomány e tájon Károly Róbert és Nagy Lajos korában. Itt megterem a gesztenye, a füge és a szőlő. Ugyanakkor jelen van a Nyugat kultiváltsága. Talán az építész stílusválasztása sem önkényes, hanem valami implicit törvénynek engedelmessé válik.

Ybl természetes módon integrálta a területen lévő középkori várfalakat és falmaradványokat kerti együttesébe, valamint a palota szintjére való feljutás útvonalába. A Várkert bazár építése szervesen összefüggött a várba való feljutás gyalogos útvonalainak kiépítésével. Ugyanakkor az előtte lévő tér kiépítésével közvetlen kapcsolat jött létre a kert és a Duna-part között. A Várkert fejlesztését Hauszmann Alajos folytatta, és számos jelentős épülettel (a várkertészet épületei) és szobrászati elemmel gazdagítva folytatta az Ybl által elkezdett munkát. A királyi

Keleti falszoros, középkert. Archiv felvétel, 1970-es évek

Várkert építése a századfordulóra lezárult. Az Ybl és Hauszmann által létrehozott szerves egység a vár 1944–45-ös téli ostromakor semmivé vált. Így ért véget a 18. század óta folyamatosan fejlődő királyi Várkert története.

Az ötvenes évekbeli helyreállítás

„Megvan az ideje a kövek szétszórásának...”

A háborút követő években Budapest századfordulós építészetét szakmai körökben nem értékelték. Helyreállítások nem zajlottak, azonban nagy volumenű régészeti feltárások kezdődtek a királyi palotában és környezetében.

A régészeti szemlélet nyert teret, amely felszínre kívánta hozni a középkori magyar művészet emlékeit. Ennek a középkor felé fordulásnak a főszereplői Kotsis Iván, Gerő László és Lux Kálmán, akiknek a két háború közötti esztergomi palota rekonstrukciója volt az ideálja. A budai ásások Gerevich László vezetésével felszínre hozták a palota 13. századi maradványait és töredékeit, a Zsigmond- és Mátyás-kori falakat. Az ezekre épülő rekonstrukciók csak 1949-ben indultak meg. Az a tény, hogy nem kezdték el a királyi palota sérült történelmi szövetének helyreállítását, mint más városokban, a közelmúlt történelmével szembeni távolságtartásnak tudható be. Emellett a Habsburg-ellenesség is szerepet játszott, párosulva a magyar középkor iránti romantikus szemlélettel.

A Vízhordó folyosó tetejére épült lépcső és mozgólépcső corten acél védőtetővel

A szándékoknak művészi aspektusa is volt: a feltárások eredményeképpen szaporítani lehetett a műemlékeket. A historizmus „vakolatépítészetét” – nemzetietlennek bélyegezve – elutasította a korszak hivatalos szemlélete. Egy fontos gyakorlati okról sem szabad megfeledkezni: a kommunista pártvezetés a palotába akart költözni, itt kívánták az államvezetés központját berendezni, így azt izolálni kellett a környezetétől. A törekvés megpecsételte Ybl kerti építményeinek – lépcsőknek és tornyoknak –, valamint főként a palota déli részén Hauszmann által kialakított kertnek és kertépítményeknek a sorsát. A középkori erődrendszeri elemekkel összeépült valamennyi építményt elbontották.

A Köztiben a Várkert bazárra az 1950-es évek második felében készített helyreállítási terveket illetően adottságként kellett elfogadni a Gerő László által készített erődrendszeri rekonstrukciós terveket. Ennek a szemléletnek és gyakorlatnak esett áldozatul többek között a Lépcsőpavilon lépcsőházának hengeres tere és tömege, a geometrikus neoreneszánsz kert és ékítményei. A déli paloták nagypolgári lakásait felosztották. Az északi Testőrségi palota cellás struktúráját lakásokká alakították. A bazársorok elemeit műteremként utalták ki képzőművészeknek. A '60-as évek eleji konszolidáció jegyében az Ybl-féle kert helyén megnyílt a Budai Ifjúsági Park.

A tervezésről és előzményeiről

A déli Fülkes pavilon emeleti homlokzata Than Mór mitológiai alakjaival, a saroklizenákon spíáter trófeákkal

intenzív közlekedési tengely kiépítését jelentette a Vízhordó folyosó megnyitásával. Ezzel – az Ybl-korszak után – újra elindult a királyi palotát övező erődrendszer integrálása a palota szintjére való feljutás gyalogos útvonalába.

2010-ben megadatott a lehetőség, hogy a Várkert bazárt tágabb összefüggéseiben szemléljem. A Budavári Önkormányzat megbízott a Vár és lejtői fejlesztési koncepciójának kidolgozásával. A „nagyítás” folyamatában 2011-ben megvizsgáltuk a királyi kertek revitalizációs lehetőségeit. Az elkészült tanulmányterv alapja lett a budavári történelmi kertek és kertépítmények helyreállítását rögzítő kormányhatározatnak.³ 2011 decemberében közbeszerzési pályázatot írtak ki a budai Vár és várszoknyáinak fejlesztési tervére és ezzel párhuzamosan a Várkert bazár rekonstrukciójának tervezésére. Mindkét tervezési pályázaton eredményesen vettünk részt.⁴

Versenytervünk egyik erénye, hogy nem terheltük az Ybl Miklós teret, a kert alatti beépítés logisztikai ellátását és a térszín alatti parkoló megközelítését közlekedési rámpával biztosítottuk. A térszín alatti beépítés bejáratával

1998-ban – sikeres pályázat útján – tervet készítettem a Lépcsőpavilonra, valamint a palota irányába vezető volt közlekedési kapcsolatoknak a Déli kortinafal vonala menti újraépítésére. Az építési engedélyt követően művészettörténeti és restaurátori dokumentációk ismeretében elkészítettem a Lépcsőpavilon teljes rekonstrukciós kiviteli tervét.¹

Kutatásaim során a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében meggleltem a „Várkert építményei Rechnungsplan” tervsorozat két eredeti lapját, amelyek a Lépcsőpavilon megépült állapotát, a környezetében talált középkori falak helyzetét dokumentálják.² 2008-ban meghívást kaptam az ügynevezett Palota Projektbe, amely a budavári palotát körülvevő területekkel foglalkozott, a palotával azonban nem. A Várhegy Duna felőli közlekedési kapcsolatainak revitalizációját kaptam feladatul az Ybl Miklós tér és a királyi palota között. Ez a Lépcsőpavilon rekonstrukcióját és a mögötte lévő Déli kortinafal vonalában egy

¹ A Hild–Ybl Alapítvány keretében Bor Ferenc művészettörténész készített igényes és teljes áttekintést adó tudományos dokumentációt 1997-ben; rendelkezésemre állt az 1997-ben elindított restaurátori konzerválási program dokumentációja is, amely a Várkert építményeinek díszítő- és vakolatképeit volt hivatva megmenteni. A kerámiaelemekről Tóth Attila készített restaurátori dokumentációt.

² A bécsi ölből német feliratokkal készült tervlapok az építőmesterekkel történt elszámolás dokumentumai, így a megépült állapotot mutatják. Az előkerült tervlapok jelentősége, hogy egyetlen forrása a helyreállításnak.

³ A revitalizációs tervet Steffler István tájépitésszel és dr. Alföldy Gábor kerttörténésszel készítettem.

⁴ Így elkészíthettük a „VÁR 25” fejlesztési tanulmánytervet és a budai Várnak és lejtőinek hosszú távú lehetőség fejlesztési javaslatát. A Várkert bazár versenytervét három induló és befutó tervezőteam vitte végig. Ezek közül bizonyultunk a legeredményesebbnek.

funkcionális egyensúlyt teremtettünk a pavilonok között. Javasoltuk az együttes közepén lévő rámpamű alatti feltöltött földtömeg téri hasznosítását.

Az együttes helyreállítása interdiszciplináris feladat volt, amelyben az építészeti, művészettörténeti és restaurátori feladatokat a mérnöki tevékenységekkel összhangban kellett megvalósítani, ehhez csapatmunkára volt szükség.⁵ Az idő rövidsége, az előkészítés hiányosságai következtében a tervezés folyamatai egymásra csúsztak. Nem volt a területen átfogó régészeti feltárás, csak szondázó feltárások történtek. Az együttes elemei tele voltak provizóriumokkal, az eredetiek amortizálódott, romos állapotban voltak. A kert történeti szegélye a helyreállíthatóság határán volt, de még így is hordozott valamit egykori szépségéből, festőiségéből. Helyreállítási és fejlesztési tervünkben a történeti együttes eredeti kontextusának visszaállítására törekedtünk, megtartva az erődrendszer elemeinek hangsúlyos urbanisztikai rangját, városképi jelenlétét, hogy az új elemek helyének kijelölése és formálása harmonizáljon a meglévőkkel a városképben.

A geometrikus kert alatti többcélú terem előcsarnoka

A helyreállított együttesről

„...és megvan az ideje a kövek összegyűjtésének”

A kert alatti új beépítés a Fülkés pavilonnak és oldaltereiének a kompozíciós szerepen túl újat kínált: a történeti kulissza mögötti kert alatti multifunkcionális rendezvényteret előcsarnokának utcaszíni bejáratává vált. Előcsarnoka valójában egy nagyméretű barlang, ahol a föld-, lávakő és nyersbeton felületek mellett a víz mint elem is megjelenik a ruhatárak, vizesblokkok türkiz színében. A levegőt az üveglift kürtője képviseli.

A bejáratallal szembeni hosszfalon Buda első ábrázolásának kimetszett grafikai sávja látható, a Hartmann–Schedel-féle *Világkróniká*ból, egy darab elsüllyedt középkor, amely a nagyítás által kortárs grafikává lényegült át. A nagyrészt fehér felületet a mennyezetbe süllyesztett lámpasor világítja meg, ennek reflektálása adja az előcsarnok világítását. Az előcsarnok bejárat felőli falát a történelmi kulissza, a Fülkés pavilon hegy felőli, diagonál fülkével tagolt íves téglafalazata zárja – egyfajta régészeti leletként, egyúttal 19. századi építőmesteri attrakcióként.

⁵ Építészársul hívtam Pottyondy Péter építész kollégámat, belsőépítésznek Dévényi Tamást, a Budapesti Építésműhely vezető építészt, valamint Steffler István tájépítész, a Garten Súdío vezető tervezőjét. Fontos szereplői lettek a tervezési folyamatnak a statikus kollégák: Váczi Péter és Szabó András, valamint a mélyépítést és a közműveket tervező Fömterv munkatársai és nem utolsósorban a gépészetet tervező Oltvai András és Oltvai Tamás. A 2008-ban a Déli kortinafal vonalára készített terv tartalmi elemeit külön eljárás keretében nyertük el, terveit Potzner Ádám és Szabó Orsolya építészekkel készítettem.

Az Öntőház udvar, a Duna felől ülőfülkés zárófallal, háttérben a királyi testőrség egykori szálláshelyével

A téglafalak mögött, a lépcsős rámpamű alatt új terek jöttek létre. Az Ybl-terv implicit lehetőségeit felismerve egyedi térsorokkal gazdagítottuk a helyreállítást. A rámpa rézsűjével ritmikusan emelkedő támvégek sora sajátos atmoszférát kölcsönöz az új térnek. A Dunához lenyúló keleti középkori várfalak fragmentumai átszelik az északi rámpaművet, és megjelennek az újonnan létrejött kéttraktusos térben. A déli rámpa alatti tér többlete, hogy összenyitható az előcsarnokkal. A mintegy 900-1200 főt befogadó, mobilfallal osztható rendezvénytér valójában a környezetétől akusztikailag független doboz, a végein kigördíthető lelátókkal. Különlegessége a 21 ezer ledpontból álló fénypontfelület, valójában az oldalfalakat betöltő pixelsoros képernyő, amely az eseményekhez programozható.

A rendezvénytér alatt egy egyszintes, míg mellette a Szárazárokig egy többszintes parkoló épült a Gloriette-en és a pavilonok oldalterein át kijáratral az Ybl térre. Az előcsarnok közepén lift emelkedik az újraképzett történelmi kertbe, déli lépcsős leülővel emelt végén az Erzsébet lépcsőre érve sétálhatunk fel a kertbe. A kerti terasz Széles sétánya az Erzsébet lépcső loggiájától vezet a Déli kortinafal végét záró medvemaszkos kútra, egyben a mozgólépcső indulási pontjára. A sétány lejtő felőli oldalán az együttes középtengelyében újraképzett a grotta, előtte a vízmedencés Triton-kúttal. A geometrikus kert kialakítása formáiban hűen rekonstruálja az Ybl korabeli kertet, és szervesen kapcsolódik a felette lévő angol tájkerthez.

Az Öntőház udvar – mint az idők folyamán mindig – kortárs köntösbe öltözött. Változatosan praktikus térplasztikáját a hegy felől épített vendéglátó pavilon zárja. A Testőrségi palota igazodó funkciójával együtt egyfajta kárpótlása lehet az ifjúsági parknak. A rekonstruált neoreneszánsz kertet és az Öntőház udvart választja el a Déli kortinafal vonalára fűződő közlekedési tengely. Ez a Lépcsőpavilon Ybl Miklós téri bejáratától indul a királyi palotát övező zárt udvarokba és az efölötti palotaszintre. A feljutás rejtett útvonala a Lépcsőpavilon–Vízfordó folyosó és a kapcsolódó csigalépcső, amely a Keleti zárt udvarban végződik. A Vízfordó folyosó tetején a kertből mozgólépcsővel lehet feljutni a gyorsliftig, majd onnan a Déli kortinafal palotaszinti falkoronájára. Az Öntőház udvarból a Déli kortinafal falkoronáján lévő lépcsőn a zárt udvar alatti Középkertig juthatunk. A várfalak közelében épített lépcső- és lifttoronyok, valamint a Vízfordó folyosó sánca feletti védőtető formálása és anyaghasználata kortárs. A formaadás diszkrét minimal art megfogalmazású. A védőtető szerkezete, a lifttoronyok burkolata Corten acélból készült, amely számos európai országban használatos hasonló környezetben, és megkülönbözteti magát mind a történelmi architektúrától, mind a várfalak köszövetétől. A megjelenő építészeti formák szemantikai jelek a városképben, amelyeket díszvilágítási eszközökkel is megjelenítünk az éjszakában.

Az együttes életképességéről, vonzerejéről és a tennivalókról

Az együttes elkészült – eredeti és új – terei a hely múltjának, a hely szellemiségének bemutatásával még vonzóbbá tehetők. Erre a lépcsős rámpamű alatti közlekedő- és kiállítóterek adnak lehetőséget. A királyi kertek és az egykori várkertészet múltja gazdagon dokumentált, bemutatása világszám lenne. A művelődéstörténeti misszió másik eleme a Várkert bazár bemutatása előzményeivel, mintaképeivel, ikonográfiájával. Az együttes életképességének záloga, hogy kapcsolódjon a kerteken át a királyi palotával, az Ybl Miklós téren keresztül a várossal, a Dunával. Ennek érdekében a Várkert bazár megközelítéseinek is meg kell újulniuk, közelítve az Ybl–Hauszmann-periodus állapotához.

Fontos a Várkert déli befejezése, a Váralja utcában a Hauszmann által tervezett Gloriette újraépítése, a déli királyi kertek zárhatóságának megteremtése. A jelenlegi beavatkozásnak köszönhetően a királyi palota körüli déli és keleti zárt udvarok publikussá válnak, de megközelítésük korlátozott. Ezt tehetné teljessé, ha a Keleti zárt udvar végén az Északi kaputorony és a Lőportár hasznosulna, és a Királypince bevonásával a Budapesti Történeti Múzeum új kapuja lenne. A királyi palota körbejárhatósága a Déli kortinafalnál véget ér, ezért a nyugati oldalon lévő egykor volt kapcsolatokat is újra kell építeni.

Egy megelevenedett festményről

Az augusztus végi hétvégén tervezőtársaimmal elégedetten nyugtáztuk az Öntőház udvar atmoszféráját, amelyet eddig csak építés közbeni állapotában láttunk. Megfogalmazódott, hogy a geometrikus kert csak áthaladásra jó, az Öntőház udvar viszont vendégmarasztaló. Majd a Kortinafal átjáróján a felső kerti útra sétáltunk. Emberek százai ültek a fűben, gyerekek hada hempergőzött le a kert lejtőjén. Varázslatos, időn kívüli élmény volt, egy Brueghel-kép elevenedett meg előttünk.

Felhasznált irodalom

- ALFÖLDY Gábor, dr. 2011. *A budai királyi kertek rövid története*. Kézirat.
BOR Ferenc 1997. *Várkert bazár. Tudományos dokumentáció*. Hild–Ybl Alapítvány, Budapest.
ROSTÁS Péter, dr. 2011. *A királyi palota helyreállításának története*. Kézirat.
SZEIMAN Regina 2011. *A Várkert bazár historizáló épületdíszei*. Szakdolgozat. ELTE BTK. Budapest.

Potzner Ferenc építészmérnök, művészettörténész, 1980-ban végzett a BME építészkarán. 1983–1988 között művészettörténeti tanulmányokat folytatott az ELTE bölcsészkarán, 2000-ben PhD-képzésen szerzett abszolutóriumot. 1988–1990 között a MÉSZ Építész Mesteriskola X. ciklusának hallgatója. 1980–83 között a Mélyépterv, majd a Stúdió „R”, 1986-tól a Közti tervező építésze, ahol műemlék-helyreállításokkal (Sándor-palota, Deák téri evangélikus templom, Zeneakadémia, székesfehérvári levéltár) és műemléki tudományos dokumentációk készítésével foglalkozik. A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével, Budapest Építészeti Nívódíjjal és Ybl-díjjal kitüntetett építész.

H. Hubert
Gabriella

Ház és lakója

Ybl Miklós és Balassa János

Kétszáz esztendeje született Ybl Miklós¹ és Balassa János.² A két jeles személyt azonban nemcsak a bicentenárium, hanem egy budapesti ház története is összeköti. 1862-ben ugyanis két korábban épült ház egyesítésével, Ybl Miklós tervei alapján Balassa János részére épült meg Budapesten a mai Bajcsy-Zsilinszky út – Lázár utca sarkán található bérház.³

A ház építéstörténete

Az 1863 előtti időszak

A város egyik főútvonalaként kiépülő, Vác felé vezető országút mentén épült meg a háromemeletes bérház, a polgárosodó, városiasodó Pest egyik korai tanúja. Kezdeti elhelyezkedését és történetét⁴ az alábbi táblázat foglalja össze (elől a tulajdonos neve kurzívval szedve, majd az építész, tervező neve):

Pest külvárosában [1777-től Terézváros] szántó ⁵ – (Váci) Országút	Pest külvárosában [1777-től Terézváros] szántó ⁶ – (Váci) Országút
19. század eleje: <i>Martin Lazarus</i> – tompaszögű saroktelek (272 négyszögöl) ⁷	19. század eleje: <i>Martin Lazarus, Johann Raimann</i> – ferdeszögű szalagtelek (288 négyszögöl) ⁸

¹ *Ybl 2014*. <http://www.ybl2014.hu/>. (Megtekintés: 2014. augusztus 28.)

² A tudományos alapon művelt magyar sebészet megalapítója. Dr. Harsányi Lászlónak, a Semmelweis Egyetem I. sz. Sebészeti Klinikája igazgató professzorának szíves tájékoztatása szerint a Magyar Tudományos Akadémia Balassa-emlékülésén tartott előadások hamarosan megjelennek a *Magyar Sebészet* című tudományos folyóiratban.

³ Ajánlom a ház lakóinak, külön is Horváth Lilinek és Horváth Andornak, akik ebben a házban nőttek fel.

⁴ BONNYAY 1969, 69–70. o. Részletesen közli a beadványokat, illetve a Lázár utcai szomszéddal, Frankendorfer Lipóttal folytatott vitát.

⁵ Az 1786-os telekkönyvben (473.) a mai Bajcsy-Zsilinszky út 15–17/a – Dalszínház utca 8. – Révay u. 2–26. közötti területen feküdt, lásd BÁCSKAI 1982, 301. o.

⁶ Az 1786-os telekkönyvben (474.) a mai Bajcsy-Zsilinszky út 17/b – Dalszínház utca 10. – Lázár u. 1–17. közötti területen feküdt, lásd BÁCSKAI 1982, 302. o. A későbbi telekösszeírások adatai: BÁCSKAI 1982, 330., 360., 392., 430., 449. o.

⁷ Mai Lázár utca – Bajcsy-Zsilinszky út sarok.

⁸ Mai Bajcsy-Zsilinszky út.

[1. számú ház]	[2. számú ház]
1838: <i>Szebényi János</i> – Hild József (kétemeletes ház, Lazarus Gasse 1., telek 1275.)	1840: <i>Diescher János</i> – Diescher József ⁹ (kétemeletes ház, Waitzner Strasse 8., telek 1274) ¹⁰
1850: <i>Hohfeld Ignác</i> – Hild Károly (harmadik emelet ráépítése)	1862 előtt: harmadik emelet ráépítése ¹¹
1852. június 19.: <i>Balassa János</i>	1852. június 5.: <i>Balassa János</i>
1862–1863: <i>Balassa János</i> – Ybl Miklós (a két ház összeépítése: Lazarus Gasse 1. és Waitzner Strasse 59.) ¹²	

Az 1. számú, Hild-féle ház¹³ a tompaszögű saroktelken két kisebb udvarral és a mai Lázár utcára és Bajcsy-Zsilinszky útra néző főfronttal épült meg. A 2. számú, Diescher-féle ház¹⁴ szintén szabálytalan telken, rövidebb Bajcsy-Zsilinszky úti főfronttal és hosszú udvari szárnyalattal jött létre. A két ház egyesítése során épült északnyugati fekvésű, szárnyaival tompaszögöt záró sarokház megőrizte a korábbi épületek alaprajzát, elemeket vett át a korábbi homlokzatokból, az udvarok egyesítéséből pedig téglalap alakú, körbeépített udvar keletkezett. A kőből és téglából épült házban a földemlakások a pincében, a földszinten és az utcai lakások udvar felé néző részében dongaboltozatosak.

Az ún. Balassa-házról¹⁵ az építő és az egykori tulajdonos személye miatt több tanulmány, illetve felmérés készült.¹⁶ Ezek alapján vázlatosan a következőképpen írható le a ház: az eredeti két ház klasszicista stílusban épült. Ybl formálta őket egységes épületté: az 1. számú ház homlokzatát, mivel nem a Váci út vonalában helyezkedett el, hozzáépítéssel kiigazította. A 2. számú ház eredetileg nyolctengelyes volt, ezt meghosszabbította szimmetrikus, tizenhat tengelyessé (a mai Bajcsy-Zsilinszky úti homlokzat), a mai Lázár utcai homlokzatot pedig tizenöt tengelyessé alakította át. A tompaszögű sarok előtt kis tér alakult ki, így jól láthatóan két főhomlokzat jött létre, két főkapuval és két főlépcsőházzal, amelyet akár a két korábbi ház emlékeként is értelmezhetünk.

A szakirodalomban vita folyt arról, hogy valóban Ybl volt-e az építész, hiszen a terveken Gottgeb Antal ne-

⁹ 1811–1874, építész. Ő építette a Kerepesi úti (ma Rákóczi út) szlovák evangélikus templomot (1856–1867), és ő tervezte a templom oltárát. KOVÁCS 1998, 191–194. o.

¹⁰ A két épület közé téglafalat építettek. BONNYAY 1969, 70. o.

¹¹ BUDAI 1972, 174. o. KEMÉNY-FARBÁKY 1991, 219. o.

¹² Ma: VI. kerület, Bajcsy-Zsilinszky út 17.

¹³ Az építész Hild József, de Clara Hild neve szerepel a terveken. Az építészek 1872-ig céhes keretek között dolgoztak. Hild József édesanyja, Hild Klára férje (Hild János építómester, †1811) halála után átvette a családi vállalkozás vezetését. „Az építetők a felelős építómester aláírását viselő tervrajzot nyújtottak be, melyből egy példányt a bizottság [Szépítő Bizottmány] elhelyezett az archívumában.” (SISA 2013, 56. o.) A nagy pesti árvíz évében Hild József „anyja helyett többször vállalta a felelős mester szerepét, ami ebben az esetben nem volt pusztán formalitás, hanem a koncepcióból ítélve tényleges, sőt irányító jellegű segítség (még a névaláírások is Hild József kezevonását mutatják)”. (RADOS 1958, 73. o.)

¹⁴ 1813–1883, egyetemi tanár, szülész-nőgyógyász főorvos, Diescher József testvére.

¹⁵ Az út elnevezése, ahol a Balassa-ház áll, többször változott: Országút, Waitzner Strasse (19. század közepe), Váci körút (a városrendezés nyomán, a Kiskörút folytatásaként, 1879), Vilmos császár út (1914), Váci körút (1919), Vilmos császár út (1926), Bajcsy-Zsilinszky út (1945). (MÉSZÁROS–BUZA 1998, 74–75. o.) A legutóbbi időig a házat két helyrajzi számon tartották nyilván, illetve használták a Lázár u. 1. – Bajcsy-Zsilinszky út 17/b (1879-ben a helyrajzi szám 3782, majd 29218) és a Bajcsy-Zsilinszky út 17/a elnevezést (1879-ben a hrsz. 3783, majd 29219). Lásd még DÉRY 2006, 82. o. A 2003–2005 közötti felújítás óta a ház egy helyrajzi szám alatt található: 29218.

¹⁶ YBL 1956; BONNYAY 1969; PETNEHÁZY 1970; BUDAI 1972; KURAI 1993. Gedai István kézíratos műemléki előtanulmányát nem sikerült fellelnem.

Balassa-ház a Váci körút és Lázár utca sarkán, 1870-es évek. Klösz György felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum Fényképtára.

linszky úti homlokzatok azonos és eltérő jegyei visszafogott, harmonikus egészet alkotnak. A két utcai homlokzat azonos építészeti jegyei: a lábazat, a portálok¹⁹ kiképzése, a karcolt kváderes vakolat, az ívsoros koronázópárkány (amely a 2. számú házon korábban is meglévő volt vitte tovább az egész házra), az első és második emeleti virágmintás övpárkányok. „A főpárkány kis konzolokból áll, felül félkörívrrel összekötve, benne kereszt alak.” (GEDAI 1964, 2. o.) A tölcserbélletes²⁰ ablakok az első emeleten romantikusan továbbhullámzó félköríves záródásúak, a másodikikon szegmensívesek, a harmadikon pedig egyenes záródásúak. Az első emeleti ablakok alatt mindkét homlokzaton a földszint és az emelet elválasztását hangsúlyozó, virágmintás kötény található. A 2. sz. házon eredetileg meglévő sarokrizalitok²¹ az egész ház homlokzatán megjelennek: a két homlokzaton tehát két-két sarokrizalit és egy-egy középrizalit épült, amelyet a széleken falpillérek tesznek hangsúlyossá.²² A Bajcsy-Zsilinszky úti középső rizalit dupla szélességű – a terveken eredetileg középen, a kapu fölött hármas ikerablak szerepelt, de ez nem készült el, hanem lizénákkal²³ választották el az ablakokat. A díszítőelemekben azonban több különbség is megfigyelhető a két homlokzaton.

¹⁷ A tervezés és a kivitelezés lassan elvált egymástól a 19. században. Ennek egyik jele, hogy a ház tervén Gottgeb Antalnak (1816–1883) a neve olvasható, aki a kivitelező volt, vö. NEY 1879, 812. o.; PEREHÁZY 1970, 93. o. BUDAI a szerzőség vitáját – Gottgeb vagy Ybl volt-e a tervező – nem tartja lezártnak, a további kutatást segítő közli „az alkotókra általában olyannyira jellemző profilképzések” rajzát (1972, 172. o.).

¹⁸ BFL, XV. 17. f. 331a. 26. 42–44, 211, 237.

¹⁹ Az adott kor üzleti igényeinek megfelelően a portálok koronként változtak. Anton Adolf cipésmester földszinti üzletének 1891-es portálátalakítási tervét lásd KURAI 1993.

²⁰ „Kifelé (...) szélesedő, tölcser alakú nyílaskiképzés.” ZÁDOR 1984, 119. o.

²¹ Kiugrás. „Az épület homlokzatsíkjából – rendszerint az épület teljes magasságában – kiemelkedő falszakasz. A homlokzat tagolására, fény-árnyék hatásának gazdagítására szolgál.” ZÁDOR 1984, 105. o.

²² A tervező a rizalitok földszinti vakíveit „a kapuszárnyakkal azonos formájú falambériákkal bélelte ki, s ezt a sajátos architektúrát a Lázár utcai homlokzat két sarkán is megismételte, így a kapu és az öt lambériás vakív nagyvonalú kompozíciója teljesen egyéni ízt adott az épületnek”. BUDAI 1972, 174. o.

²³ Falsáv, „a falsíkból kismértékben kiemelkedő, fejezet és lábazat nélküli falpillér, amely az épület, ill. falfelületeinek tagolására szolgál”. ZÁDOR 1984, 42. o.

ve szerepel, míg Ybl neve csak a Bau Comissionhoz írt kérelemn olvasható.¹⁷ Az Ybl-hagyatékban szerencsésen fennmaradt árajánlatok, építési és szállítási számlák, folyamodványok, szerződések azonban eldöntik a kérdést. A mesteremberek Yblhez írt kérelmén kívül megtalálhatók a számlák között az építőmesterek ajánlatai is. Ezeket három név szerepel: Diescher József, Wagner János és Gottgeb Antal; utóbbi kapta meg a kivitelezési munkát.¹⁸

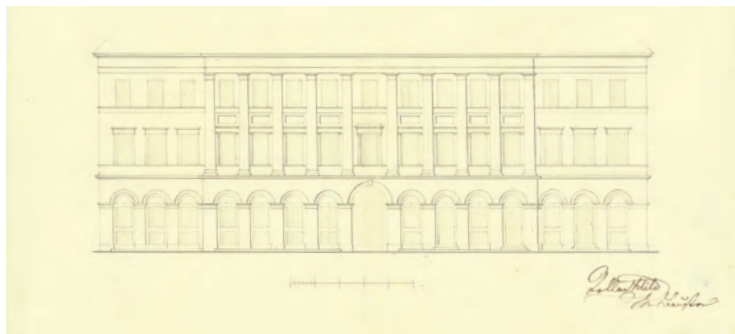
Az 1862-es összeépítés óta tehát Ybl keze nyomát őrzi a romantikus stílusú homlokzat. A horizontális és vertikális tagolások, a Lázár utcai és a Bajcsy-Zsi-

A Lázár utcai homlokzat a díszesebb, a szakirodalom szerint Ybl az 1852-ben épült Unger-ház Magyar utcai (8. sz.) hátsó homlokzatához hasonlóra, de annál egyszerűbbre tervezte. A háromnegyedes falpillérek az első–harmadik emeletet fogják össze. Ezeket az első emelet alatt csillag formájú gyámkő, a harmadikon pedig korinthuszi oszlopfő zárja. Az oszlopok a fejezetek fölött lizénákban folytatódnak. A harmadik emeleti részen futó falpillérrész közepén kör alakú virágminta található. A romantikus stílusú kapualjban²⁴ megőrződtek az eredeti burkolat fakockái, s innen nyílik a ház második, ellipszis alakú fölépcsőháza a csigalépcsővel, öntöttvas mellvédekkel.

A mai Bajcsy-Zsilinszky úti homlokzat ritmusát az első emelettől a párkányig függőlegesen felfutó nyolc lizéna adja. A nagy, félköríves kapuból²⁵ nyíló kapualj megőrizte eredeti klasszicista stílusát, dór oszlopos falpillérekkel, vaknyílásokkal és hevederekkel tagolt csehsüvegboltozat fedi. A fölépcsőházban vörös mészkő lépcsőfokok és romantikus stílusú öntöttvas mellvédek épültek, amelyeknek az elemei megegyeznek az 1853-ban épült Sas u. 3. sz. alatti házban találhatóéval. A vörösmészkő-lemezes függőfolyosókon a klasszicista és romantikus jegyeket egyaránt viselő kovácsoltvas rácsok, illetve díszek ma is láthatók,²⁶ a kakaslovníci származású Paul Kaltenstein (PEREHÁZY 1985, 163. o.) készítette őket.²⁷

A jobb oldali udvari szárny közepén helyezkedik el a melléklépcsőház. Az udvart eredetileg körülépítették. A hátsó kereszt szárnyon volt a kocsiszín. A pincében faskamrák, raktárak és vegyészeti műhely helyezkedett el. Bonnyai Sándor alapos levéltári kutatásai nyomán ismert a Balassa-ház korabeli helyiségeinek a száma is: „A földszinten gyógyszertár, írószoba, vegyműhely, több vegyszerkonyha, 8 lakószoba, 3 konyha, istálló és kocsiszín foglalt helyt. Az első és második emeleten egyenként 12 utcai szoba, 6 udvari szoba, 5 előszoba, 5 konyha és kamra, míg a harmadik emeleten 13 utcai szoba, 2 udvari, 5 előszoba, 6 konyha, 5 cselédszoba és kamra készült.”²⁸ A tervrajzok szerint például az első emeleten öt utcai és négy udvari lakás – ma tíz utcai és négy udvari lakás – helyezkedett el.

A lakások belső berendezéséről nincsenek adataink, csak a kétszárnyú faajtók, néhány ajtó- és ablakkilincs, valamint a spalettás, bélelt ablakok őrződtek meg. 1964-ben néhány lakásban megvolt még a 19. századi cserépkályha, a mozaikparketta, a konyhamozaik és a mennyezeti rózsák.²⁹

A kétemeletes Hild-homlokzat terve a mai Lázár utcában, 1838

²⁴ „A középfőfallal egy vonalban 3 lépcsőfok hidalja át a Lázár utca és az udvar közti szintkülönbséget. (...) A hevederívekkel megosztott kishajlású dongaboltozatot körben vakíves párkányt utánzó konzorsor és húzott keretezés támasztja alá. A lépcsőházi nyílás, valamint az ezzel szemben és az utcai traktusban is szimmetrikusan elhelyezett vaknyílások körül dór fejezetes falpillérek osztják meg a falfelületeket.” KURAI 1993, 12. o. Ma már ez a kapu nincs nyitva, a kapualjban őrzik a szemeteskukákat.

²⁵ Ezen a kapun lehetett kocsival behajtani. Ma ez a ház főkapuja.

²⁶ Négy lakatosmester árajánlata maradt fent (BFL, XV. 17. f. 331a. 26., 32–40., 45., 53–56., 58–66.): Carl Dlačuhý, Paul Kaltensteiné, Stefan Kerné és Huszka Istváné. Ez utóbbi mester is kapott lakatosmunkákat a ház építéscsokor.

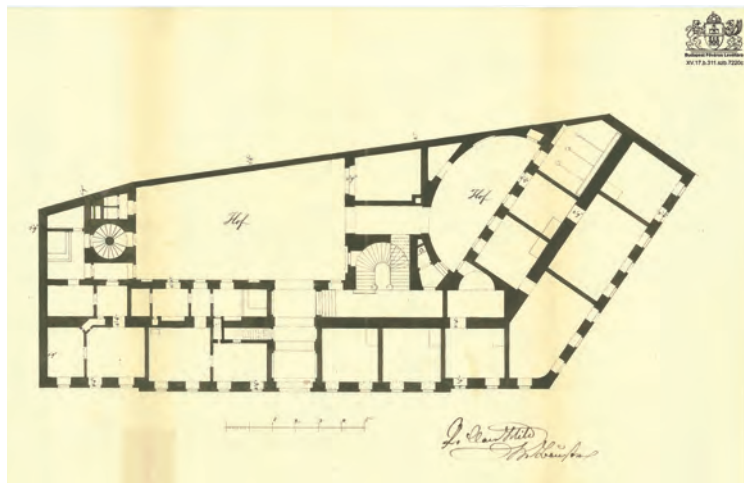
²⁷ BFL, XV. 17. f. 331a. 26., 58–66.

²⁸ BONNYAY 1969, 71. o. Az építési számlák között szerepel még egy „Photographisches Atelier” kiépítése is. (BFL, XV. 17. f. 331a. 26. 243.)

²⁹ GEDAI 1964. A mesteremberek (lakatos, ács, kőfaragó, tetőfedő, asztalos, szobafestő, kályhás, kőműves, burkoló, üveges) árajánlatainak elemzése a jövőben választ adhat néhány, a ház berendezésével kapcsolatos kérdésre.

Az 1868 utáni időszak

Balassa János 1868-as halála után a házat leánya, Terézia örökölte.³⁰ Balassa özvegye és leánya azonban nem maradt Pesten, hanem először Bécsbe, majd Münchenbe költözött, és ott a ház jövedelméből élt. A házon nagyobb változtatásokat

A Hild-ház földszinti alaprajza, 1838

ebben az időszakban nem hajtottak végre. A birtoklapi bejegyzések³¹ szerint 1915-ben Balassa Terézia férje,³² a müncheni lakos dr. Johann Raffel a tulajdonos, 1929-ben pedig a „Dr. Balassa János és Teréz Alapítvány”, melynek hasznélvezője dr. Johann Raffel özvegye, szül. Johanna Lindner (Raffel második felesége?).

1937-ben a házat megvette a Nemzeti Hitelintézet Rt. Elismert Nyugdíjpénztára. Hegedűs Károly építőmester belső átalakításokat végzett rajta: az udvari hátsó keresztszárny nagy részét lebontotta, az építési törmelékkel a lebontott épületszárny alatti pincét feltöltötte az udvar szintjéig (PEREHÁZY 1970, 94. o.). A függőfolyosó két végét vasbeton lemezekkel és mellvédekkel toldotta meg.

Az 1952-es államosítás után a társbérletek, lakásle választások időszaka következett. 1960-ban garázsokat építettek (GEDAI 1964, 2. o.), az udvarban gépkocsik

parkoltak. Szerencsésnek tarthatjuk, hogy a házat 1966–1971 között felújították. Három ütemben költöztették ki, majd vissza a lakókat. Megszüntették a közös vécéket, a lakásokat komfortosították, ennek során falakat húztak fel, illetve helyeztek át, de ez nem változtatta meg a ház alapvető szerkezetét (egy tengelyre fűzve állnak az utcai fronton a szobák), és élhető méretű lakások jöttek létre. A függőfolyosó vasbeton mellvédjét lebontották és pálcaráccokkal helyettesítették. Az eredeti homlokzatokat helyreállították, a fa csaposgerenda födémek helyébe vasbeton gerendák kerültek, új, gázfűtéses cserépkályhákat szereltek be, az utcai részen, a földszinten pedig fémportálokat építettek.³³ Kevésbé szerencsés módon a szomszédos ház tűzfalához három garázs épült, és lehetővé tették, hogy az udvarban gépkocsik parkoljanak.

1996-ban, miután a lakók megakadályozták, hogy az önkormányzat egy banknak adja el a házat, a bérlők nagy része megvásárolta a lakását, és megalakult a társasház.

2003–2005-ben a ház felújítása a tetőtér eladása és beépítése révén vált lehetővé: a létrejött 4. emeleten luxuslakások épültek, a házat kívül-belül felújították, a főlépcsőházban liftet építettek, és az udvarban kertet alakítottak ki.

³⁰ A házasságkötés okiratát egyelőre nem sikerült fellelni. A Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Gyülekezetének anyakönyveiben nincs nyoma. Lehetséges, hogy felesége római katolikus volt, és Balassa reverzálist adott. Az Avilai Nagy Szent Teréz Plébánia anyakönyveiben sem találta Renner Anna irodavezető a nyomát, akinek ez úton mondok köszönetet fáradozásáért. Köszönöm a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Levéltár és Könyvtár munkatársainak, Nagy Anitának és Szabó Katalinnak is az okirat keresésében nyújtott segítségét.

³¹ BLF M-VI-1018, 4829–4830 sz.

³² Balassa Teréz 1904-ben ment férjhez a nyugat-szamoai kormányzóhoz (BONNYAY 1969, 73. o.).

³³ A Pest megyei Idegenforgalmi Hivatal foglalta el a kaputól balra a Bajcsy-Zsilinszky úti rész földszintjét, s ide 1963-ban fémportálokat épített. A felújítás során a többi nyílásba is hasonló fémportálokat építettek (PEREHÁZY 1970, 95. o.)

A műemléki védettségű, városképi értékű házra³⁴ 2005-ben került emléktábla: „Műemlék. Háromemeletes romantikus sarokház. Épült 1862-ben Balassa János orvosprofesszor részére Ybl Miklós tervei szerint a korábbi Hild József-, Hild Károly- és Diescher József-épület átalakításával.”

A ház egykori és mai tulajdonosai, illetve lakói

Balassa János (Sárszentlőrinc, 1814. május 5. – Pest, 1868. december 9.)

A professzor életéről és orvosi működéséről számos összefoglalás született.³⁵ A tervezett *Evangélikusok Budapesten* című kötet megírásához hozzájárulhat Balassa egyházi kapcsolatainak rövid összefoglalása.

Sárszentlőrincen született Balassa János evangélikus lelkész (1784–1842)³⁶ és Kutsán Terézia (1795–1844) második gyermekeként.³⁷ Édesapja „nem nemes szülőktől” született a Vas vármegyei Répcelakon. A későbbi orvosprofesszor „már otthon megtanulhatta, hogy nem a származás teszi az embert, hanem egyéni értéke, és hogy semmi szegénylivaló nincs a jobbágyosökön. S ez a nem jelentéktelen útravaló végig is kísérte egész életútján.” (CSEPREGI 2014, 147. o.) Az orvosi hivatás felé is talán otthoni tapasztalatai indították. Több helyen említik, hogy az apa nemcsak lelkipásztorként, hanem gyógyítóként is gondozta faluját, kisebb műtéteket végzett. Középiskolai tanulmányait a sárszentlőrinci evangélikus algimnáziumban (1824–1825), majd a soproni (1825–1827) és pozsonyi líceumban (1827–1832) végezte (PRÖHLE 1968). Hálából később 1000 forintos alapítvánnyal támogatta a sárszentlőrinci algimnáziumot,³⁸ de adakozott a soproni evangélikus tanítóképezde javára is.³⁹ Orvosi tanulmányait Pesten (1832–1835) és Bécsben (1835–1836) végezte. Bécsi orvostanhallgatóként adta ki édesapja és bátyja egy-egy prédikációját a „Sz. Lőrinczi Senioralis Oskola’ javára”. A „kellemes ötlet”, a meglepetésként kiadott prédikációk előzményéről így ír utószavában: „Édesdeden gyönyörködtem jó Atyám, munkás egyházi pályád’ csendes körében, valahányszor tudományim’ szünete honnlétemet engedte, ’s

Barabás Miklós: Balassa János portréja (Semmelweis Egyetem, I. sz. Sebészeti Klinika)

³⁴ M III – 15504.

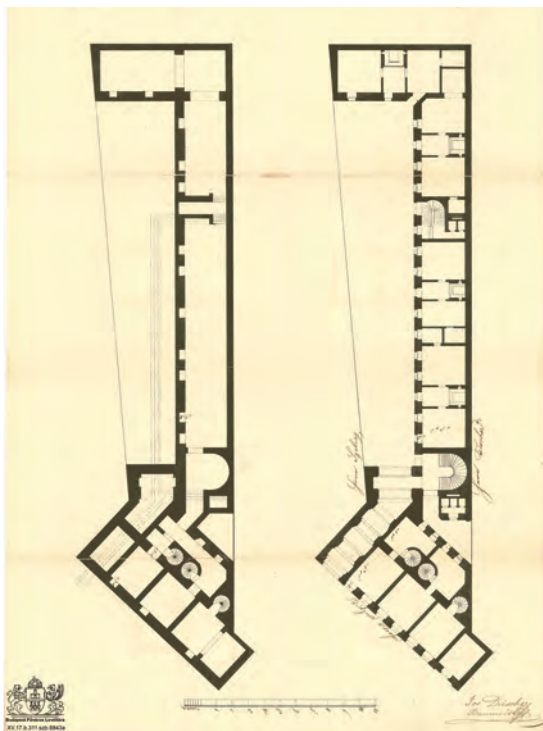
³⁵ Evangélikus részről lásd CSEPREGI 2014. Bizonyítványai, diplomái, díszoklevelei, kinevezési okmányai, receptjei, kéziratok, főműveinek első kiadásai, arcképei, korabeli fényképei, emlékérmek és plakettek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban és Könyvtárban találhatóak (*Orvostörténeti Közlemények*, 1969. 48–49. 22.).

³⁶ Szülei: Balassa Mihály és Boros Erzsébet. Élettörténetéhez lásd: EOL Ordinációs jegyzék. DT Ak. XL. f. 133v–134r. Köszönöm Karl Jánosné Csepregi Erzsébetnek, hogy elküldte a lelkész halálozási adatát.

³⁷ Bátyja, Pál lelkész lett, Orosháza első helytörténeti írójaként tartjuk számon. KOSZORÚS 1994, 83–85. Lásd még: EOL Ordinációs jegyzék. DT Ak. 141. f. 208.

³⁸ GYALOG 1906, 48. o. Testvére, István 600 forintos alapítványt tett.

³⁹ PEIL, új folyam 1. évf. 1858. 266. Adakozott az eperjesi evangélikus kollégium jogi karának a javára is, vö. PEIL, új folyam 5. évf. 1862. 34.

Pincészet és földszint alaprajza. Diescher József terve, 1840

örömmel forgattam pontos szorgalommal egybe-gyűjtött elmélkedésidet. – Kettős volt az idén ebbéli lelki éldeletem, mert ezek mellett a 'Te zsenéjűdet is olvashattam Kedves Bátyám 's láthattam első gyümölcseit a' plántának, melyet Bécs 's a' tudós Hálla [Halle] ápolt és nevelt.⁴⁰

A magyar sebészet megalapítójaként elismert Balassa János 1843-tól élt Pesten, ekkor nevezték ki a pesti egyetem orvostudományi karán a „Sebészeti Kóroda”⁴¹ vezetőjének. Kiemelkedő tehetsége mellett „különös közösségformáló képessége” (BAKONYVÁRI 2009, 114. o.) segítette gyakorlati és iskolateremtő tanári működését. A város legkeresettebb orvosaként vette meg 1852-ben azt a két házat, amelyeket tíz évvel később, 1862-ben Ybl Miklós tervei alapján építtetett össze egy épületté. A ház első emeletén, a Váci útra (ma Bajcsy-Zsilinszky útra) néző lakásban lakott feleségével és leányával együtt. Noha nem maradt fenn a lakás leírása, de a korabeli, hasonló típusú polgári-tulajdonosi lakások alapján a következő helyiségeket tételezhetjük fel: ebédlő, tálaló, dolgozószoba, könyvtár⁴² (esetleg pipázó-, játszószoza), nappali, pipereszoba (budoár), gyermekszoba, hálószoba, öltöző, fürdőszoba, konyha, kamra, cselédszoba, a pincében mosókonyha, a padláson szárítóhelyiség.⁴³ Balassa a korán árvaságra jutott testvérét, Emíliát magához vette és felnevelte.⁴⁴ Másik testvérének, Károlynak (gazdatiszt, sz. 1818) az özvegyét és gyermekeit szintén a házban helyezte el (SZÉKÁCS 1871, 381. o.). Ott lakott ügyvéd testvére, Balassa István (sz. 1816) is.⁴⁵ Görgey István⁴⁶ intézte el, hogy Görgey Artúr felesége és gyermekei, Berta és Kornél, 1863-ban szintén

ebben a házban béreljenek lakást. Görgey ugyanis fontosnak tartotta, hogy Berta lánya itthon konfirmáljon. Valószínűleg pesti tartózkodásuk alatt, 1866-ig a ház lakói voltak.⁴⁷

⁴⁰ Egyházi lelki-tanítások, tartattak a' Sz. Lőrinczi Evang. Gyülekezet templomában. Az első: Balassa János, ezen gyülekezet lelki tanítója által dicsőült Első Ferencz, ausztriai császár és apostoli magyar király, halálának gyászos inneplésekor. A' másik: Balassa Pál, az említett gyülekezet segéd lelki-tanítója által segéd lelki-tanítói hivatalába lett belépése alkalmával. Benko Antal, Bécs, [1835]. [31.]

⁴¹ Mai nevén: Semmelweis Egyetem I. sz. Sebészeti Klinika (Üllői út 78.).

⁴² Balassa János alapította meg a sebészeti klinika könyvtárát. Özvegye, Balassa Jánosné (sz. Schaeffer Terézia) férje magánkönyvtárát 1872-ben a sebészeti klinikának adományozta, a könyvtár gyarapítására pedig 2000 forintot adományozott. Ez az adomány tette lehetővé a sebészeti szakfolyóiratok, könyvek megrendelését és bekötetését. KÖVESHÁZINÉ MUNTYÁN 2009, 99. o.

⁴³ SISA 2013, 153. o. A házban a legutolsó átalakításig megvolt a szárítóhelyiség a padláson.

⁴⁴ Emília később Torkos László belügyminisztériumi osztálytanácsoshoz ment feleségül, és házassága után is a házban lakott.

⁴⁵ A Pesti Ágostai Hitvallású Magyar–Német Egyház (mai nevén: Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Gyülekezet) magyar gyülekezetének presbitere, 1865-ben már felügyelője. „1855-ben a 12 gyülekezeti tag egyike volt, akik 1000 forintos adományukkal lehetővé tették a szlovák gyülekezet különválását.” (KERTÉSZ 2008, 277. o. ZÁSKALICZKY 2011, 163. o. EOL Pesti Egyház 8. Jegyzőkönyvek 1867–1872. I. b. 51. 66a.)

⁴⁶ 1825–1912, a száműzetésben lévő Görgey Artúr testvére, a pesti evangélikus egyházközség közös jogi képviselője és jegyzője (syndikusa). ZÁSKALICZKY 2011, 202. o.

⁴⁷ A Viktringában száműzetésben élő Görgey Artúr írja testvérének: „Mi tehát becsületesen és szilárdan azt akarjuk, hogy Bertha és Kornél még gyermekeik fogékonyágában az én hazámat tanulják hazájok gyanánt megismerni és szeretni...” (GÖRGEY 1918, 278. o.).

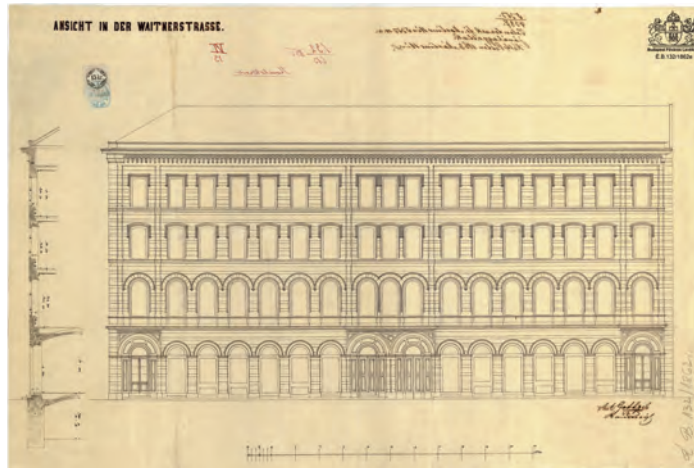
Balassa János a pesti evangélikus egyház magyar gyülekezetét támogatta.⁴⁸ Egyelőre nincs adatunk arról, hogy a gyülekezet lelkészével, Székács Józseffel szorosabb kapcsolatban lett volna. A pesti protestáns főiskola ügyében működő választmány tagja lett.⁴⁹ Támogatta 1859-ben a Pesti Evangéliumi Legényegylet megalakulását (ZÁSZKALICZKY 2011, 171. o.), segélyezte a protestáns árvaegyletet.⁵⁰

A mindössze 54 esztendőös Balassa János 1868. december 9-e hajnalán igen rövid betegeskedés után a házban lévő lakásában váratlanul elhunyt. Elefánt Mihály⁵¹ 1868-ban, esperesi naplójában a következőket jegyezte fel: „Dec. 6. Balassa János lett rosztúl. 9kén reggeli 4 óraker meghalt bélgyuladásban. 11kén Eltemettetett. Én imádkoztam felette a háznál és a sírnál; Székács superintendens prédikált a templomban.”⁵²

A temetés, a közel négyórás gyászünnepe (BONNYAY 1969, 75–78. o.) december 11-én a háznál kezdődött, ahonnan a menet a Deák téri templomba ment. Székács József János evangéliuma 6,63 alapján hirdette az ígét: „A lélek az, mely megelevenít, a test nem használ semmit; a beszédek, melyeket én szólok nektek – mond az Úr – lélek és élet.” (SZÉKÁCS 1871, 371. o.) Személyes beszélgetésüket is beleszötte beszédébe: „Magam fejeztem ki előtte csudálkozásomat a felett, hogy keze még ily élet és halál felett döntő esetekben sem reszket. »Igen – válaszolt –, mert ilyenkor félig magam is pap vagyok s bizodalमत abba helyezem s annak segedelmét is számba veszem, a ki nélkül, mint Krisztus mondja: *nem tehetünk semmit.*«” (Uo. 379. o.)

A sebészeti klinika előtt az egyetem tanárai és hallgatói búcsúztak tőle, a Kerepesi temetőben pedig Elefánt Mihály temette el.⁵³ Elefántnak a Pesti Evangélikus Árvaház tőkéje gyarapítására száz példányban kiadott, tíz versszakos gyászkölteményéből álljon itt a második versszak: „Haldoklás ez élet – haldoklása / Itt e földön minden testinek; – / Hát a szellem, a halhatatlan lélek / Fel nem ölik köztünk senkinek? / Mely a hitnek égi fegyverével / Megviv győzve a sírfejedelmével?”

1870-ben kapott díszsírhelyet,⁵⁴ amelyre Engel József (1815–1901) szobrász carrarai márványból készítette el mellszobrát.

Az összeépítés főhomlokzatának (mai Bajcsy-Zsilinszky út) terve Gottgeb Antal szignőjával, 1862

⁴⁸ Lásd pl. a halála évében kiadott számadást: *A Pesti Ágost. Hitv. Evang. magyar–német egyházgyülekezet közös pénzalapja felőli 1868-ik évi számadás kivonata...* Heckenast Gusztáv, Pest, 1869. 6. o. „Az egyházi és iskolai célokra tett önkéntes adakozások” kimutatásában a magyar adományozók között 31 forint 50 koronával szerepel. (EOL Pesti Egyház 8. Jegyzőkönyvek 1867–1872. I. b. 60.)

⁴⁹ PEIL, 3. évf. 1844. 899.

⁵⁰ PEIL, új folyam 2. évf. 1859. 781.

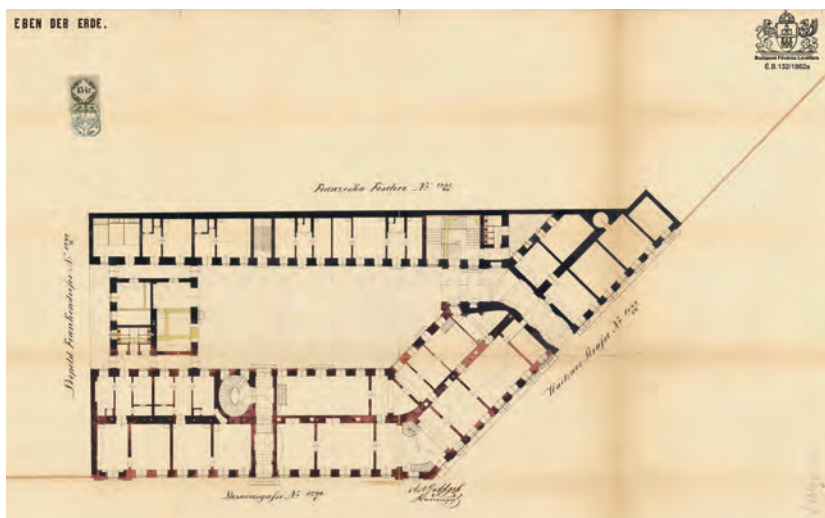
⁵¹ 1816–1872. 1866-tól kezdve a pesti szlovák egyház lelkésze, 1868–1872 között a Budapesti Evangélikus Egyházmegye esperese. A pátenkorszakban az autonómia híve volt. A pesti szlovák egyházban békét teremtett, rendezte a pénzügyeket, befejezte a templom építését. Székács József a „béke angyalának” nevezte. Példamutató módon, három nyelven temették el: Margócsy József irsai lelkész szlovákul, Lang Mihály pesti lelkész németül, Székács József püspök pedig magyarul prédikált a sírjánál. PEIL, új folyam 15. évf. 1872. 1212–1214.; KOVÁCS 1998, 192–193. o.

⁵² Evangélikus Országos Könyvtár, jelzet: R 1.437. [10.]

⁵³ *Búcsú-szó melyet Balassa János (...) sírja és koporsója felett 1868. dec. 11-én tartott Elefant Mihály...* Buczászky Alajos, Pest, 1869.

⁵⁴ Kerepesi temető, J. 194/195. Ebbe a sírboltba temették el Balassa Ödönt, Balassa Emiliát és férjét, Torkos Lászlót, valamint Torkos Irmát is. BONNYAI 1969, 78. o.

A ház II. világháború előtti és utáni bérlői

Az összeépítés földszinti terve, 1862

A lakásokat az alsó és felső középosztály tagjai vették bérbe: a Balassa család tagjain kívül orvosok, ügyvédek, közjegyzők, kereskedők, hivatalnokok, iparosok, úgynevezett magánzók (foglalkozás nélküli, saját vagyonukból vagy támogatásból élő személyek) laktak a házban.⁵⁵ A földszinten üzletek, műhelyek, raktárak helyezkedtek el. Balassa idejében például a Nádor-gyógyszertár (1863–1912),⁵⁶ a Wagner-féle Gyógyszerészi s Művegytan vállalat és a pincében az ehhez tartozó vegygyár.⁵⁷ Budapest kávéházi kultúrájához is hozzájárult a ház: Sternfeld Béla 1900-ban járdafoglalási engedélyt kapott kávéháza részére,⁵⁸ Klösz György (1844–1913) fotóján a Kohn-féle Kávétérlem felirat látható.

1937 után a hitelintézet egyik vezetője, aki a házban lakott, képviselte a tulajdonost. Továbbra sem változott a lakosok (orvos, ügyvéd, mérnök, kereskedő, szabó, festő vállalkozó, fodrász stb.) összetétele. Trafik, szabó és zöldséges üzlete helyezkedett el az utcafronton. Az egyik lakásban plantateát válogató vállalkozás működött. A segéd-házfelügyelő kis virágskertet gondozott a hátul lévő, az első emeletig érő építmény előtt, szederfa nyúlt fel a második emeletig. A háborúban nem érte találat a házat, a pincében volt az óvóhely. A ház két zsidó családja közül az egyik család munkaszolgálatos fia meghalt a háború során. 1956. október 25-én, a Parlament előtti sortűzben két asszony halt meg a ház lakói közül.

Az 1966-ban kezdődő felújítás idején negyvenkilenc lakás, a földszinten két anyagraktár, három zsákjavító, valamint cipésműhely, cukrászüzem, óvoda és a Pest Megyei Idegenforgalmi Hivatal helyezkedett el. A felújítás után a cukrászüzem, az óvoda, az idegenforgalmi hivatal és a Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat könyvüzlete kapott helyet a földszinten (BUDAI

⁵⁵ A *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1880–1928* elnevezésű adatbázisban való kutatás alapján: <http://www.fszek.hu/adatbazisok>.

⁵⁶ 1834-ben alapították, Terézváros második legrégebbi gyógyszertára, vö. BONNYAY 1969, 71. o.

⁵⁷ Az itt felállítandó gőzgéppel kapcsolatos vitákat lásd BONNYAY 1969, 71–72. o.

⁵⁸ *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1900-ban tartott közgyűlésinek jegyzőkönyvei*. Budapest Székesfőváros, Budapest, 1901. 292. o.

1972, 177. o.). Később órajavító és rádiójavító üzlet is működött a házban.

A 2003–2005-ös felújítás és tetőtér-beépítés nyomán jelenleg hatvanhárom lakás van a házban. Ennek csaknem felét bérbe adják a lakás tulajdonosai, és több üresen álló lakás is található a házban. 2014-ben a földszinti utcai részen két ruhabolt, egy-egy vendéglő és turistairoda, a pincében pedig bemutatóterem működik.

A lakások tulajdonosai és bérlői lényegében továbbra is főként a középosztály soraiból kerülnek ki. Az országos és a budapest-belvárosi statisztikáknak felel meg az a tény, hogy abban a házban, amelyben a világháború körül sok gyerek élt,⁵⁹ majd pedig óvoda működött, jelenleg egyetlen gyermek sem lakik.

Hivatkozott művek

BÁCSKAI Vera 1982. *Pest város topográfiai mutatója. 2. Terézváros. Topográfiai mutatók III.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest. (Budapest Főváros Levéltára Kiadványai. Levéltári Dokumentáció 7.)

BAKONYVÁRI M. Ágnes 2009. *Hereditas Minervae. Válogatás a Semmelweis Egyetem kultúrtörténeti értékeiből.* Szerk. Kenyeres Ibolya. Semmelweis Kiadó, Budapest.

BONNYAY Sándor, ifj. 1969. Töredékek Balassa János életéből. *Orvostörténeti Közlemények*, 48–49. 63–79. o.

BUDAI Aurél 1972. Budapest, VI., Bajcsy-Zsilinszky út 17. műemléklakóház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 16. évf. 171–177. o.

MÉSZÁROS György – BUZA Péter 1998. *Budapest teljes utcanévlexikona.* Dinasztia Kiadó – Gemini Kiadó, Budapest.

CSEPREGI Béla 2014. Balassa János-emlékezet születésének 150. évfordulóján. In: uó: *A kegyelem forrásánál.* Szerk.

Csepregi Márta. Sárszentlőrinci Evangélikus Egyházközség, Sárszentlőrinc. 142–155. o.

DÉRY Artilla 2006. *Terézváros – Erzsébetváros. VI.–VII. kerület.* Terc, Budapest. (Budapest építészeti topográfia 3.)

GEDAI István 1964. *Előtanulmány a Budapest VI., Bajcsy-Zsilinszky út 17. sz. műemléki lakóépülethez.* Kézirat. Hild–Ybl Alapítvány archívuma, Budapest.⁶⁰

GÖRGEY István 1918. *Görgey Arthur a száműzetésben, 1849–1867.* MTA, Budapest.

⁵⁹ Köszönöm a házban 1937–2008 között lakó Strukla Györgynek és Vincze Béla közös képviselőnek a házról kapott információkat.

⁶⁰ Köszönöm Bor Ferenc művészettörténésznek, hogy elküldte a kéziratot.

H. Hubert Gabriella irodalom- és könyvtörténész, az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársa. Egyetemi és doktori tanulmányait a szegedi József Attila Tudományegyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Fő kutatási területei a 16–18. századi gyülekezeti éneklés irodalomtörténeti szempontú elemzése, a könyvtártörténet és a muzeális könyvek feldolgozása.

- GYALOG István 1906. A bonyhádi ág. ev. esperességi algimnázium története. In: *A Tolna-Baranya-Somogyi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye államilag segélyezett bonyhádi algimnáziumának értesítője. 1905/1906.* Raubitschek Izór, Bonyhád. 3–61. o.
- KEMÉNY Mária – FARBAKY Péter (szerk.) 1991. *Ybl Miklós építész 1814–1891. A Hild–Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban, 1991. dec. – 1992. márc.* Hild–Ybl Alapítvány, Budapest.
- KERTÉSZ Botond (szerk.) 2008. *Székács József püspök visszaemlékezései.* Akadémiai Kiadó, Budapest. (Evangélikus gyűjteményi kiadványok 4.)
- KOSZORÚS Oszkár 1994. Balassa Pál (Sárszentlőrinc, 1812. okt. 15. – Orosháza, 1858. jún. 1.). In: uő: *Orosháza jelesei a XIX. század végéig.* 1. köt. Orosháza Város Önkormányzata, Orosháza. 83–85. o.
- KOVÁCS Anna 1998. A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története. *Protestáns Szemle*, 6. évf. 186–202. o.
- KÖVESHÁZINÉ MUNTYÁN Alexandra 2009. A klinika könyvtára. In: *Az Üllői úti Sebészeti Klinika 1909–2009.* Szerk. Kupcsulik Péter. Semmelweis Kiadó, Budapest. 99–104. o.
- KURAI Gyula 1993. *Műemléki tanulmány. Bajcsy-Zs. út 17. sz. ház.* Gépirat a társasház irattárában.
- NEY Béla 1879. *Ybl Miklós. Vasárnapi Újság*, 26. évf. 811–812. o.
- PEIL = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
- PEREHÁZY Károly 1970. Műemlék lakóépületek restaurálása a Terézvárosban. *Műemlékvédelem*, 14. évf. 91–101. o.
- PEREHÁZY Károly 1985. A klasszicizmus kovácsoltvas-művességének jelentősebb pesti mesterei. *Művészettörténeti Értesítő*, 34. évf. 155–168. o.
- PRÖHLE Jenő 1968. Balassa János és Sopron. *Soproni Szemle*, 22. évf. 265–267. o.
- SISA József (szerk.) 2013. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* MTA BTK – Osiris, Budapest.
- RADOS Jenő 1958. *Hild József, Pest nagy építőjének életműve.* Képzőművészeti Alap, Budapest.
- SZÉKÁCS József 1871. *Összegyűjtött egyházi beszédei.* 1. köt. Petrik Géza, Pest. [371]–383. o.
- YBL Ervin 1956. *Ybl Miklós.* Képzőművészeti Alap, Budapest.
- ZÁDOR Anna 1984. *Építészeti szakszótár.* Corvina, Budapest.
- ZÁSZKALICZKY Péter (szerk.) 2011. *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten.* Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, Budapest.

Pulszky Ferenc házai*

Csorba
László

Az ifjak szilajon ülik meg ágaskodó paripáikat, és egymás mellé sorolva, ünnepi menetbe rendeződnek. Előttük négylovas kocsikon fegyveres harcosok és hosszú tunikás kocsihajtók vonulnak. Odébb a város idős polgárai, azután zenészek és a szertartási kellékeket, mézet, kalácsot, vizeskorsókat cipelő fiatalemberek sora. Juhokat, üszöket hajtanak a szolgák, majd áldozati eszközökkel, tálakkal, füstölőkkel a kezükben nőalakok közelítenek a székeken üldögélő istenek és a félistenekké emelkedő ősök csoportja felé...

Amikor a '90-es években, a posztszocialista Szlovákiában lassan magához térő Eperjesen először pillantottam meg Pheidiasz egykori akropoliszi teremtményeinek nagyszerű 19. századi másolatait, a Panathenaia-menet tagjai igencsak szokatlan társaságban várták a városvédő Pallasz Athéné peploszának ünnepélyes átadását. Pár méterrel alattuk színes képernyőkön kavargott a modern világ ezer erőszakos csodája: gengszterek és rendőrök pisztolylövései dörentek, karateharcosok rúgásai puffantak, reccsent a csont, szakadt a hús, ömlött a vér. Burleszkjelenetek mellett szerelmi küzdelem zajlott, történelmi dráma szomszédságában úrhajóskalandot vagy családi mozit pergetett a képmagnó. Színes állványokon zajos vásárlóserég kutakodott, sípolt a számítógép, csörögve csapódott a kassza-fiók. A szobákban, melynek falaira eredetileg a reformkor legjelesebb hazai műgyűjtőjének ókori régiségeihez illő környezetként került fel a Parthenon világhírű frízének másolata – a Szepességből Bécsbe szakadt udvari éremmintázó, Johann Daniel Böhm jeles munkája –, akkoriban a szlovák fogyasztói társadalom szereplői tülekedtek, hogy a videotéka (hol van ma már a videotéka?) harsogó választékából hazavigyenek maguknak pár órára egy-egy kazettányi amerikai vagy távol-keleti álmot...

De cifrább időket is látott már az eperjesi főtérre néző Pulszky-ház – eredetileg Zimmermann-ház – ódon homlokzata. Valamivel előtte, majdnem ott, ahol ma a kollégiumi épület sarkán a bárdot emelgeti az emlékdomborműre faragott bakó, hullott a porba több mint három évszázaddal korábban a gazdag polgár, Zimmermann Zsigmond feje – nem a Thököly fejedelemmel való cimborálásért, hanem azért, hogy az üres császári kincstárnak is juttasson némi koncot a vértörényszéket tartó Antonio Caraffa generális. A gyermek Pulszky Ferenc talán első „régészeti” leleteként kapargatta elő a labdaverte vakolat alól a szülői ház korábbi tulajdonosának nevét – és mivel a róla szóló elbeszélés, mint utóbb emlékirataiban írta, „felhevíté képzelődésemet”, talán ekkor ejtette először rabul a szívét a múltat megidéző különös történetek varázsa.

E történeteknek is szerepük lehetett abban, hogy a lengyel eredetű, a nemesi kutyabőrrel és a cselfalvi meg a lubóci birtokkal csupán Mária Teréziától megtisztelt família német anyanyelvű fia nem csupán – a kiváltságból eredő automatizmussal – a magyar rendi *natió*nak lett a tagja. Nem volt persze csekély ennek a nyomatéka sem:

* 200 éve született cselfalvi és lubóci Pulszky Ferenc Aurél (Eperjes, 1814. szeptember 17. – Budapest, 1897. szeptember 9.) politikus, régész, műgyűjtő, az MTA tagja, a Nemzeti Múzeum igazgatója. A Magyarországi Evangélikus Egyház idei tematikus évének – *Reformáció és kultúra* – egyik apropóját Pulszky Ferenc munkássága adta.

édesapja, Pulszky Károly, az evangélikus egyház és a híres-neves eperjesi kollégium felügyelője odahaza Goethe nyelvét használta, miközben megyéje, Sáros táblabírái körében magyar nemesként politizált, és hazafias kötődését olyan jeles férfiú barátsága jelezte, mint a régi századvég reformnemzedékének díszjele, Kazinczy Ferenc barátja, a Széchenyi Istvánnal is összevitázó Dessewffy József gróf. Az ifjú Ferencnél azonban nemcsak a privilégium fundálta a nemzetiséget: gyermekkorától szokott a magyar szóra, részben mert magyar pesztonkája volt, de azért is, mert édesanyja,

Fejérváry Apollónia rokonságánál, a komlóskeresztesi (ma Chmelov, Szlovákia) nyaralásokon ez járta, és később épp a nyelv miatt töltött el egy iskolaévet Miskolcon is. De ennél is fontosabb lehetett a tudatos közösségválasztás élménye. A több felől érkező ösztönzéseket maga a nyiladozó értelmű, erősödő személyiségű kamaszember – nem kevésbé a kollégiumi magyar társaságba hívó tanári példát követve – formálta olyan személyes meggyőződéssé, amellyel beiratkozott a formálódó modern magyar nemzet tagjai sorába.

A szellemi impulzus azonban megsokszorozódik, ha szeretettel fogadott személyes példa közvetíti. Édesanyjának bátyja, Fejérváry Gábor egyénisége, nézetei és magatartása gyakorolta a fiatal Pulszky Ferencre a legnagyobb hatást. Tizenöt éves volt, amikor 1829-ben Fejérváry odaköltözött az eperjesi Pulszky-ház emeletére és – az utca felől nézve – a jobb oldali hátsó szobákban helyezte el nevezetes műgyűjteményét, melyhez 1835-ben készült el installációként a még ma is a falakon kanyargó, már említett Parthenon-fríz másolat. A gyermektelen Fejérváry nemcsak anyagi, de főként szellemi örökösének szemelte ki éles eszű unokaöccsét, és további neveltetését is a maga kezébe vette. „Nagybátyám nézetei eltértek azoktól, amelyekkel eddig találkoztam – emlékezett vissza a fogékony tanítvány –, ő más körökbe [sic!] élt mindig, mint a sárosi táblabírák s felföldi mágnások; kitűnő könyvtára volt

már akkor, mikor hozzánk költözött [...]” A szemléleti különbségek okát mindjárt jobban értjük, ha tudjuk, hogy a régi századvég reformnemzedékébe tartozó, egykor aktív szabadkőműves Fejérváry nem tönkremenő birtokon élésködött a robotoló jobbágyok zsírjában, hanem nemesember létére vállalkozóként – a dubniki (Vörösvágás) állami opálbányák bérletéből – szerzett magának polgármódrá gazdagságot. „Fejérváry egészen az újkor embere volt – folytatja az unokaöcs –, ismerte a közgazdasági tanokat, de Smith Ádámnál még nagyobbra becsülte Benthamot, kinek híres utilitárius rendszere ez időben nálunk is kezdett elterjedni.”

A koreszmék iránt nyitott, az európai tudományos és politikai közvélemény minden rezdülését követő magatartás mellett az ambiciózus nagybácsi még egy életre szóló szenvedélyre szoktatta rá a szellemi narkotikumokra igencsak fogékony fiatalembert: a képzőművészeti remekművek szemlélésének élvezetére és megértésük vágyára. Olvasottságának módszeres irányítása mellett súlyt helyezett a gyakorlati élményekre is: föltárta előtte saját gyűjteményének kincseit, bevezette a hazai műértők és tudósok szűk, de lelkes társaságába, továbbá rendszeres időközönként magával vitte külföldi utazásaira.

Ha a manapság gyönyörűen felújított eperjesi főtéren sétálva megállunk a Pulszky-ház előtt, majd az üzletbe belépve fölpillantunk a Parthenon-fríz másolatára, megérezzük azt a teret, ahol a 19. század egyik legműveltebb magyar emberének szellemi világa formálódott.

* * *

Nemrég egy újabb Pulszky-ház tért vissza ünnepélyesen a nemzeti emlékezetbe.

Az előbb említettük Miskolcot, ahol Pulszky nemcsak a mindennapi beszédben, hanem iskolai szinten is belejött a magyar nyelvbe. De segített ebben a család mádi borgazdasága is, melyről az emlékiratokban ezt olvassuk: „Házunknál Eperjesen kizárólag németül beszéltek, szüretkor Mádon gyakorta magyarul, mert itt sok volt az alföldi ismerős és vendég.” Nos, máig megvan a birtok központi épülete, egy öreg barokk lakó- és présház, melynek első említése 1751-ből való, mikor is Pulszky Sámuel, az akkori tulajdonos adómentességet kapott az uralkodótól. A ház az idők során folyamatosan bővült, alatta pedig jelentős pincerendszert építettek ki, amelynek jó része ma is hozzá tartozik. Pulszkyék a 19. század végén eladták a szőlőt, azóta sok kézen megfordult, de ha meg is rogyant kissé az öreg ház, szerencsére nem annyira, hogy lebontsák.

Így azután amikor az 1990-es években a hegyaljai szőlő- és borkultúra reneszánsza kibontakozott, a szerencsés véletlen úgy hozta, hogy a Demetervin bortermelő vállalat vette kézbe a mádi Rákóczi utcára kifutó telek és a ház gondozását. Nagyszerűen felújították és manapság borospinceként üzemeltetik, mi több, a tulajdonosok, Demeter Ervin és Kulcsár Edit úgy határoztak, emléktábla őrizze a nagy előd emlékezetét. A bronzportréval díszített táblát 2014 szeptemberében, a mádi furmintünnepen avatták fel, és azóta büszkén hirdeti: „A mádi szüreteken sokszor vendégeskedett e családi házban Pulszky Ferenc (1814–1897) tudós, politikus, író, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.”

* * *

Késő barokk kastélyépítészetünk egyik gyöngyszeme a Forgách grófok hajdani fészke a Nógrád megyei Szécsény városában. Az egykori vár platóján a 17. században gótikus alapokon emelt épületben töltötte életének talán legboldogabb időszakát, az 1840-es évek második felét Pulszky Ferenc. Ezt a boldogságot azonban nem a politika hozta meg a reformellenzéki küzdelmekben ekkor már komoly hírnevet szerző, elsősorban Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József és Batthyány Lajos barátjaként és harcostársaként tevékenykedő fiatalembernek, hanem egy mély tüzű, fekete szempár...

Vagy még inkább a francia történetírás egyik klasszikus remekműve? Ha a Belvedere felől a bécsi Landstrasse kerületen át a Duna-csatornához tartunk, az egyik utcácskában pompás empire palota bukkan elénk: Andrej Kirilovics Razumovszkij hercegnek, minden oroszok cárja bécsi követének építtette 1806-ban Louis de Monoyer. A herceg mecénási tevékenységét számon tartja a zenetörténet, és joggal, mert itt mutatta be csodálatos *V. szimfóniáját* Ludwig van Beethoven. Évtizedekkel később a teleknek a mai Salmgasse felé eső részét eladták, hogy

A Pulszky-ház Eperjesen

az új tulajdonos, Johann August Walter 1826-ban emelt biedermeier hangulatú, „palotaszerű villájának” adjon helyet. A prózai tulajdonoscsereben korszakváltó szimbólum rejlik: a születés arisztokráciáját lassan felváltja a pénz arisztokráciája... De a nemes muzsika otthon van ebben a házban is: a harmincas évek végén kedvelt vendége Liszt Ferenc, mert az új tulajdonos, a sikeres bankár egyetlen leánya is érti, sőt maga is magas szinten műveli a zenét. Pulszky, aki eredetileg a hamburgi követtel való megismerkedése miatt került Walterék szalonjába, egy látogatása alkalmával tanúja volt annak, hogy „Mr. Clarke, az angol követségi titkár a kisasszonynak köszönettel adott vissza egy könyvet, melyet tőle kölcsönzött volt. Azon rossz szokásomnál fogva – idézte fel a történeteket emlékirataiban –, hogy minden könyvet kezembe veszek, melyet az asztalon heverni látok, ebbe is belepillantottam. Guizot híres munkája volt, az *Histoire de la Civilisation*. Miután ily könyv nem tartozik azok közé, melyeket az ember egy divatos szalon asztalán találni szokott, megkérdeztem a kisasszonyt, olvasta-e?

– Természetes, hogy olvastam.

– De ez komoly egy munka, nem annyira mulattató, mint inkább fárasztó s eszméket ébresztő.

– Hát nem teszi fel rólam, hogy komoly munkával foglalkozzam?

Meg voltam lepetve, s kerestem alkalmat, hogy hosszabb beszélgetésbe ereszkedhessek az igen csinos, fekete-fürtű, fekete szemű kisasszonnyal, kiben a műveltség oly magas fokát fedeztem föl, minővel eddig alig találkoztam. Walterék több év óta a nyarat fürdőikben töltötték, télen minden kitűnő idegen, ki Bécsbe jött, estélyeiken megjelent; a család ismert tehát mindenkit, külföldi írókat, művészeket, államférfiakat, köztük többeket, kiket én is ismertem. Találkozott tehát sok érintkezési pont a társalgásban, s ami engem még inkább meglepett, Teréz kisasszony olvasta volt az *Allgemeine Zeitung* melléklapját, s ismerte cikkeimet.”

Fölösleges bogozgatni egy szerelem gubancának ezer racionális és irracionális szálát. Meddig fokozható a boldogság, ha a választott nemcsak szép, művelt és gazdag, de még rajongójának írásait is olvasta? Márpedig közismert, hogy az íróember elfogultságánál kevés drágább portéka akad a nemes hiúság vásárán... Elég annyi, hogy ettől kezdve a szerelem misztériuma és hamarosan a házasság köteléke is összekapcsolta Walter Terézt és Pulszky Ferencet, akik a bankár papa és a bányavállalkozó nagybácsi pénzéből vették meg a tönkrement Forgách grófok egykori szécsényi rezidenciáját és rendezték be családi fészeknek. A londoni száműzetésben Teréz asszony megható színekkel idézte fel a szécsényi mindennapokat, a szűkebb és tágabb környezetet, és mindennek háttérében magyarrá válásának történetét. A szécsényi evangélikusok pedig, akik a kastéllyal szemközt magasodó, szép templomukat elsősorban Pulszkyék áldozatkészségének köszönhetik, több emléktáblán is őrzik a bécsi szerelem véletlenjéből közbük települt mecénás áldott emlékét.

Amikor annyira vártan, és mégis oly hirtelen és váratlanul szárba szökkennek az 1848-as népek tavaszának első forradalmi virágai, Pulszky is az első hírekre otthagytta Szécsényt, és Pestre sietett – egész életében mindig ott szeretett lenni, ahol eldőlnek a dolgok. Előbb a márciusi ifjúság és a hozzájuk csatlakozó, mérsékelt liberális politikusok alkotta úgynevezett Közcsendi Bizottmány, a forradalomban született ideiglenes városi hatalom tagja lett, majd amikor pár nappal később Pozsonyba utazott, Kossuth mindjárt a pénzügyminisztérium államtitkári tiszttel kínálta meg. Előbb azonban kormánybiztosi kinevezéssel sietett vissza Pestre, hogy Klauzál Gáborral és Szemere Bertalannal együtt vigye az ügyeket mindaddig, amíg a polgári átalakulást biztosító törvények szentesítve nincsenek, és a kormány is meg nem érkezik a fővárosba. Ekkoriban oldotta meg sikeresen a székesfehérvári – főképp a kiváltságos német polgárság által szított – zsidóellenes zavargások lecsillapítását is, hatásosan oltalmazva

a kormány tekintélyét, eljárásában mesterien vegyítve a katonai és a pszichológiai fenyegetést a mulatságos, de hatásos teatralitással.

Pulszky azonban nem sokáig maradt Pesten. Mivel a Batthyány-kormány kizárólag az uralkodó személyének közöségét tekintette az egyetlen kapcsolatot, amely Magyarországot a birodalom többi részéhez fűzte, egyik legfőbb célkitűzése az így felfogott magyar önállóság kormányzati eszközeinek mielőbbi megteremtése volt; ebben a politikában a király személye körüli minisztérium értelem szerint a magyar külügyminisztérium feladatkörét töltötte be. Még májusban ide kapott államtitkári kinevezést a volt kormánybiztos, és Esterházy Pál herceg, az öreg diplomata örömmel üdvözölte, hogy ügyes helyettese nemcsak a hivatali rutintól szabadította meg, de a kényesebb ügyekben az aláírás felelősségétől is.

Ha tehát manapság éppen Bécs belvárosában barangolunk, és megállít minket a Bankgasse 4–6. számú épületének, Franz Hildebrand 1784-ben elkészült remekművének nemes homlokzata, akkor tudnunk kell, hogy a Magyar Udvari Kancellária egykori székhelye – manapság hazánk ausztriai nagykövetsége – azon a forradalmi nyáron egyben az államtitkár otthonául is szolgált.

Noha mind világosabbá vált, hogy a bécsi udvar mérvadó körei kettős játékot játszanak, és arra várnak, hogy a kellő pillanatban visszavehessék a Magyarországnak tavasszal adott engedményeket, a magyar vezetés egyelőre igyekezett rászorítani az osztrák kormányt mindannak biztosítására, ami az áprilisi törvények értelmében neki járt. A helyzet komolyodását jelezte, hogy az államtitkárnak hamarosan már titkos nyugat-európai fegyverrendeléseket kellett kifizetnie, és egyedül folytatta a politikai tojástáncot is, mert az összeütközést kikerülhetetlennek látó Esterházy herceg lemondott és visszavonult az ügyek intézésétől. A szeptemberi izgalmas napokban, amikor már átkelt a Dráván az intervenció horvát serege, hogy Pestig meg se álljon, Pulszky a vezér, Josip Jellačić altábornagy kétszínű játékát leleplező iratokat plakátotzatott ki a bécsi utcákon, hogy újra megnyerje a magyar ügynek a császárváros népének rokonszenvét. Ám tudjuk, amire a Pákozdtól Bécsig elvonuló ellenséget üldöző magyar sereg a császárváros alá ért, késő volt már: Jellačić csapatai helyett immár Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy reguláris erői álltak a schwechati síkon, és ágyúinak sortűzére bizony nyakukba kapták a lábukat a puskaport addig nemigen szagoló, gyakorlatlan nemzetőrök... Itt esett át Pulszky is a tűzkeresztségen, amikor Kossuth oldalán maga is hasztalan igyekezett megállítani a szaladókat a csataterén.

A bécsi udvar mindezek miatt az október 6-i második bécsi forradalom egyik főkolomposaként kerestette Pulszkyt szerte a birodalomban, aki így majd csak tizennyolc évvel később lépte át újra a bankgassei palota küszöbét...

* * *

A londoni St. Petersburg Place nevű utcában több templom is található. Egyik végében egy óriási zsinagóga emelkedik, középen egy anglikán templom, a másik végében pedig, ahol a Moscow Roaddal találkozik, egy pravoszláv templom tárja kapuit kifelé, hogy a híveket becsalogassa. A Máté apostol nevét viselő anglikán istenházával szemben van egy ház, amely olyan, mint az angol házsorok számos helyen, vagyis mintha egy háztömb lenne, de mégsem az: ahány kapu, annyi ház. Mindegyikhez három ablak tartozik, a szerkezet még a 18. századból való, György-kori,

A Parthenon-fríz másolata az eperjesi Pulszky-házban

úgynevezett „terrace house”, de persze ma már modernizálódott az átalakított környezetben. Itt töltötte a londoni évek jelentős részét a gyermekekkel gyarapodó Pulszky család.

Bár külföldre kerülésének körülményei máig nem mindenben tisztázottak, az nem kérdéses, milyen elsősorúan szolgálta az emigráció céljait az odahaza halálra ítélt volt külügyi államtitkár. A tudományos és művészeti világgal kialakított kapcsolatai révén hamar kedvelt társasági ember lett, így ha „őfelsége kormánya” nem is fogadta hivatalosan, a magánérintkezésben módja nyílt eszméket cserélni a vezető külpolitikussal, köztük is elsősorban Lord Palmerston külügyminiszterrel. Az a magyarbarát társaság – tulajdonképpen értelmiségi kör –, amelyet Pulszky verbuvált, emellett nem elégedett meg a pusztá szimpátiával, hanem magyarbarát cikkeivel, információkkal látta el a szigetország tizenégy vezető napilapját. Ha szerény mértékben is, de erőfeszítései hozzájárultak ahhoz az angol döntéshez, hogy akár flottamozgósítással is hajlandók legyenek támogatni a menekültek kiadatását megtagadó Törökországot.

Pulszky sokat tett a Kütahyába internált Kossuth kiszabadításáért, még többet angliai és amerikai körútjainak sikeréért. Louis Bonaparte államcsínyre azonban jó néhány esztendőre visszafogta az emigrációs reményeket, és miután felesége és gyermekei is szerencsésen kijutottak, az ötvenes években – mai szóval élve – szabadfoglalkozású értelmiségiként, cikkei, előadásai honoráriumából, továbbá a Walter nagyszülők segítségével tartotta el családját. Tudománytörténeti érdeme, hogy egy nevezetes előadásával komoly hatást gyakorolt a British Museum kiállításpolitikájának megváltozására is. Mindezek miatt komoly a remény, hogy születésének bicentenáriumán a St. Petersburg Place épületén tábla örökíti meg londoni tartózkodásának emlékét.

A Pulszky-ház Londonban

Az 1850-es évek végén az olasz egységmozgalommal kapcsolatos nagy remények újra aktivizálták a Kossuth-emigrációt. Pulszky hallatlanul fontos posztot vállalt: az ideiglenes kormány szerepét ellátó Magyar Nemzeti Igazgatóság ügyvivői tisztét a legfontosabb szövetséges, a Szárd–Piemonti Királyság miniszterelnöke, Camillo Benso di Cavour gróf oldalán. Amit lehetett, ő is megtett azért, hogy – a nagyhatalmi érdekellentétek ügyes kihasználásával kombinálva – lehetőleg egyszerre robbanjanak a térségben mindazok a válságócok, amelyekben Ausztria elnyomóként volt érdekelt. Leginkább 1859–1861 között állt fenn annak esélye, hogy az észak-itáliai háború és egy újabb magyar szabadságküzdelem egyidejű kitörése ugyanúgy paralizálja a Habsburg-abszolutizmust, ahogyan az 1848-ban történt. A hazai politikai elit azonban csak formálisan állta meg a negyvennyolcasság próbatételét. Végző soron sokallta az emigráció demokratikus programját és a nemzetiségeknek kilátásba helyezett jogokat, így mindinkább az „olcsóbb” megoldás felé hajlott: engedni a 48-ból (vagyis lemondani a birodalom javára az állami önrendelkezés meghatározott részéről), és a magyar szupremáciának a történelmi országterületen való fenntartása érdekében, a többi népek feje felett, kiegyezni a dinasztival.

Kossuthék természetesen világosan felismerték a magyar uralkodó csoportoknak ezt az erősödő politikai irányvételét. Ám mindaddig, amíg a bécsi udvar még a Deák Ferenc nevével fémjelzett egyezkedő programot is

sokallta, volt értelme a további emigrációs erőfeszítéseknek, hiszen minden nemzetközi konfliktus életveszélyes válsággal fenyegette a Habsburg Birodalmat, továbbá 1848/49 megmutatta, hogy a legszerényebb magyarországi törekvések számára is mennyire létfontosságú a kedvező nemzetközi légkör biztosítása. A hatvanas évek ez irányú mozgalmában azonban Pulszky már nem vállalt részt, mert 1861-ben politikailag szakított Kossuthal. Miközben családjával együtt igen közeli viszonyba került Giuseppe Garibaldi tábornokkal, egyben politikailag is rá hivatkozva fordult szembe Kossuth ekkori úgynevezett kivárási politikájával. Tétlenségtől szenvedve, tettvágytól úzve, az emigránsok egy része nagy reményeket táplált egy önálló dalmáciai garibaldista akció iránt, ettől várva, hogy fellobbantsa a magyarországi forradalmi felkelés lángját. Az emigráció vezetője azonban csak azzal a feltétellel vállalta a jeladás és támogatás erkölcsi kockázatát, ha a forradalmi kezdeményezés valamilyen osztrákellenes nagyhatalmi kombinációba illeszkedik. Erre azonban egyelőre még nem volt kilátás, így kitarásra, egy újabb nemzetközi bonyodalom kiváráására biztatta türelmetlen honfitársait – mert ha nagyhatalmi garanciák nélkül törne ki a felkelés, vajon ki viselné a leveretés és a megtorlás erkölcsi felelősségét?

Másképp látta ugyanezt a problémát Pulszky Ferenc. Garibaldi vagy Cavour? – élezte ki a kérdést, elítélve a tétlen monarchia melletti várakozást, majd nyomatékkal hangsúlyozta Kossuthnak szóló levelében: „...én avval fogok csak járni a válság percében, ki tesz, nem avval, ki akadályoz.” Nem nehéz kitalálni, hogyan hathattak e sorok a közéleti cselekvést pályája első percétől kezdve kivételes felelősségtudattal átélő Kossuth Lajosra. Méghogy ő nem tesz, hanem csak akadályoz? Ő, akit a korai emigrációs idők mazzinista típusú, „forradalomcsináló” kísérleteinek kudarcra óta talán a legtöbbet kínozott az a dilemma, miszerint tenni, amikor nincs itt az ideje, éppoly hiba, mint nem tenni, amikor pedig ennek jön el az órája. Az érzelmi bántás mellett azonban talált kifogásolnivalót az indoklásban is. Garibaldi vagy Deák? – így szövelt Pulszky formulája –, mert ha Garibaldi kísérlete nem sikerülne – folytatódik az érvelés –, akkor nem lehet mást tenni, mint Deákhhoz csatlakozni, és kiegyezni Ferenc Józseffel. De a kényszerű akciószünetből még egyáltalán nem következik, hogy Deákékat kellene támogatni – mutatott rá Kossuth: „Végre is, ha csak aközt kellene választanom, hogy vagy tétlenségre leszek kárhóztatva vagy rosszat tegyek: én a tétlenséget választanom.”

Pulszky persze igyekezett megfelelni saját elvárásainak, így 1862-ben, amikor Garibaldi újra kísérletet tett arra, hogy Dél-Itáliából kiindulva felszabadítsa Rómát, csatlakozott hozzá, és még tiszteletbeli ezredesi rangot is elfogadott hadseregében. Ország-világ – s talán önmaga – előtt is bizonyítani akarta, hogy nem fél a garibaldista úton menni – amíg az egyáltalán járható. Ám a királyi csapatok sortüzei után egy nápolyi börtönben elmélkedhetett pár napig döntése helyességéről. A kaland végül szerencsés véget ért, és Pulszky kivált az emigrációs politizálásból. A hatvanas években hét gyermekével Firenzébe költözött, és szokása szerint – korabeli szóhasználattal – „nyílt házat tartott”, vagyis szalonjába csábította az akkori olasz világ szellemi és politikai előkelőseit. Eközben pedig a család – nem függetlenül a hazai birtokok zárlatát mind sikeresebben föloldani igyekvő rokon manőverektől – egyre nyilvánvalóbban készült a hazatérésre.

Ha a látogató fölfelé kapaszkodik a Via Bardi oldalában, és olyan magasra ér, ahonnan kinyílik előtte a szépséges Firenze panorámája, egy kis terecskén sajátos épületegyüttesre bukkan. „A Villa Petrovichnak volt egy terasza – mutatja be a helyszínt emlékirataiban Pulszky –, honnét a kilátás Flórencre [Firenze német neve], a Signoria tornyára, a Giotto Campanilejére, s a Brunelleschi kupolájára, a renaissance építészet ezen legmerészebb remekére, valóban bájos. Gróf Petrovich nagyon szerette e helyet, s hogy az esztendő minden szakában s minden időjárásnál élvezhesse, üvegfalakat rakatott a terasz körül, azt befedette, s gyönyörű teremmé alakította át. Itt állítottam fel gyűjteményeim s könyvtáramat, nagyobb gyülekezetre alig lehetett képzelni szebb s alkalmasabb helyet. [...] Szombat este [...] barátainkat híttuk meg ide estélyre. Művészek, tudósok, írók, angol, francia s amerikai turisták, kiknek hozzánk

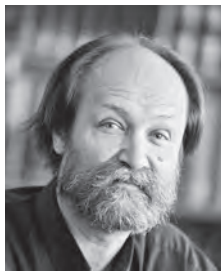
ajánlóleveleik voltak, s a flórenci társaság legmíveltebb része gyűlt akkor össze nálunk. Garibaldinus bajtársaim s republikánus barátaim némileg vörös színt kölcsönöztek ezen mulatságoknak, melyeknél sohasem hibázott jó zene, szép nők, szellemes társalgás s híres nevek. Feleségem rendkívül jó háziasszony volt; értett ahhoz, úgy összehozni a vendégeket, hogy senki se unatkozzék; maga is kitűnően értvén a zenéhez, nem volt zenészi notabilitás, mely Flórencen keresztül utazva nem kereste volna a meghívást szombati estélyeinkhez [...].”

Az egykori Ágoston-rendi kolostor, amelyet a napóleoni időkben szekularizáltak, ma előkelő lakókkal teli társasház az Arno bal parti negyedében. Remélem, nem unalmas hír az olvasónak, hogy már ide is készül egy emléktábla, amely Pulszkyék és szalonjuk emlékét őrzi majd a reneszánsz kultúra fővárosában, amely épp akkor, pár évig egyben az egyesülő olasz királyság fővárosa is volt. Pulszky oly jól érezte magát ebben a közegben, hogy a Dante hatszázadik születésnapját ünneplő fölvonulásban ő is ott lépdelt a menetben „aranyos magyar bársonyruhában”, mert az iróniára örökké kész szellem most romantikus pátoszra hangoltan úgy találta, hogy „a híres száműzöttnek, az Anjou királyi ház hívének és pártfogoltjának emlékünnepe nem hiányozhatott a száműzött magyar, ki Olaszországban talált menedéket”.

Pulszky végül 1866-ban valóban hazatért, ám olyan végtelenül szomorú családi tragédia közepette, ami elvette a kortársak és az utókor kedvét a gúnyolódástól. A visszakapott szécsényi birtokra ideiglenesen hazatérő Teréz asszonyt, továbbá Harriett lányát és Gábor fiát – pár hónappal korábban még Garibaldi trentinói önkénteseinek egyikét – néhány hét leforgása alatt elragadta a tífusz. A felfoghatatlan mennyiségű szomorúság ellen munkatúlterheléssel védekezett: aktív tagja lett a Deák-pártnak, 1869-től a Nemzeti Múzeum igazgatójának nevezték ki, az Akadémián osztályelnök, majd legvégül másodelnök lett, idővel a magyarországi múzeumok és képtárak országos főfelügyelője, emellett a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, a Történelmi Társulat, a Régészeti Társaság, a Képzőművészeti Tanács és még tucatnyi egyéb hasonló szervezet aktív tagja.

Mivel benn lakott a múzeum épületében, ez lett a továbbra is méltán híres Pulszky-szalonná is. Leánya, a bájos és művelt Pulszky Polixénia (a régész Hampel József felesége) vállalta a háziasszony szerepét, és a múzeum Bródy Sándor utcai oldalán álló öreg fák talán még emlékeznek a szombat esténként megérkező, már idős Liszt Ferenc reverendájának suhogására vagy még inkább az ablakokból kihallatszó zongorajátékára, amellyel éppúgy varázsolta el magyar barátait, mint hajdanában Európa-szerte az európai romantika színe-virágát...

Pulszky utolsó otthonát a nagyszentmiklósi kincs híres ivócsanakjáról származó, busafejű, csavartszarvú szörny őrzi a Fiumei úti temető falához támaszkodó sírján.

Csorba László egyetemi tanulmányait az ELTE BTK történelem, könyvtár és levéltár szakán végezte 1973–1979 között. 1979-től az MTA Filozófiai Intézetében dolgozott előbb segédmunkatárs, majd munkatárs, végül főmunkatárs beosztásban. 1991-től az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékének docense. 1992–1993 között az Indianai Egyetem vendégprofesszora volt. 1998-tól 2003-ig a Római Magyar Akadémia tudományos igazgatójaként, 2003-tól 2007-ig igazgatójaként dolgozott. 2007–2010 között az MTA Történelemtudományi Intézetének igazgatóhelyettesi posztját töltötte be. 2010-től a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. 1989-ben a történelemtudomány kandidátusa, 2014-ben az MTA doktora tudományos fokozatot szerezte meg.

A látás visszaszerzése: Lajta Gábor Emmausa Dombóváron

Zászkaliczky
Zsuzsanna

In memoriam Kovács Imre

A 21. században nagyon ritka lehetőség egy gyülekezet számára, hogy pótolhassa eleinek mulasztását, és új oltárképet rendelhessen. Nagyszerű, talán sosem várt esély ez a kortárs festőnek is, aki – bár évszázadok művészeihez hasonlóan megrendelésre dolgozik – megérintődik, hagyja magát megérintődni az evangélium által. A szemlélőt pedig ehhez segíti hozzá tudva-tudatlanul, magát alárendelve az égi üzenetnek. 2014 pünkösdjén a dombóvári evangélikus templomban oltárképet szenteltek, Lajta Gábor alkotását.

Pünkösdeknek nincs adventje. Pünkösöd előtt nincs felkészülési idő, mint karácsony vagy húsvét előtt. Pünkösöd berobban, sőt belobban a tanítványok életébe, az életünkbe. Az emmausi történet, amelyet Lukács oly kedvesen, nagy mesélő kedvvel megírt, nem „sátoros ünnep” – nem, erre nincs idő, de váratlanságával, a Jézussal való találkozás meglepetésszerű hirtelenségével, a belső felkészületlenségben nagyon hasonlít pünkösdre. Akik csüggedtek és elhagyottnak érzik magukat, akik nagy veszteség terhe alatt vonszolódnak, egyszer csak megtapasztalják az isteni jelenlétet – annak elsőprő energiájával és mindent megváltoztató erejével. Adyval szólva: hiú szemeik megvakulásával és a fényes, a nagyszerű meglátásával...

Pilinszky pedig így ír nagyon is emmausi lelkületű versében: „Hányféle találkozás, Istenem, / együttlét, különválás, búcsuzás! / Hullám hullámmal, virág a virágtól / szélcsendben, szélben / mozdúlva, mozdulatlanul / hány és hányféle színeváltozás, / a múlandó s a múlthatlan / hányféle helycseréje!” (Pilinszky János: *Találkozások*)

Ez a csodálatos – nem akkurátus, nem tudományos, hanem megnyilatkozásból nyert – megtapasztalás, az ehhez kapcsolódó döbbenet az, ami évszázadok festőit ihlette. Persze a korai századok festészetében még nem az emberi gesztusok kerültek az emmausi vacsorát ábrázoló képek előterébe, sokkal inkább az „égi jel”: a fényrel megrajzolt Krisztus vagy az anyagban jelen lévő szentség mint az eukarisztia – feltámadás utáni – első ünnepe. Kellott a humanizmus emberléptékű világa, hogy ezeken a vacsorákon a meglepetés, a megdöbbenés, a felismerés rettenete és biztatása öltön formát.

„Miután sokan vállalkoztak már arra, hogy tudósítsanak bennünket a közöttünk beteljesedett eseményekről úgy, amint reánk hagyták azok, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az igének: magam is jónak láttam, hogy miután eleitől kezdve mindennek pontosan utánajártam, sorjában megírtam azokat neked, hogy [...] megtudd a valóságot” – írja Lukács – aki, nem melleleg, a festők védőszentje – az evangélium ajánlásában (Lk 1,1–4). Ha ismerjük valamelyest a

téma festői hagyományait, ha van fogalmunk az ókori Palesztináról és Júdeáról, ha láttunk már 20–21. századi műalkotást, ha olvastuk Lukács emmausi történetét, tudjuk: Lajta Gábor, a festő mindennek pontosan utánajárt.

Olcso poén lenne arra hivatkozni, hogy a művészet, a festészet utóbbi évtizedeinek egyéni és csoportos zsákutcáiból kivezethet bennünket az emmausi út. Mindnyájan – festők és szemlélők – rá kell hogy találjunk a magunk útjára, legyen szó akár szakmai, akár személyes életünkről. Lajta tudatosan építkező és szervesen fejlődő újfiguratív festészetének útja bizonyosan nem zsákutca, ezt egyaránt bizonyítják füledt – időnként hazug – intimitású aktjai, színházi és utcajelenetei, filozofikus töltetű csoportkompozíciói, az erőszak és az erotika viszonyát vizsgáló, a bibliai történetet néha csak ürügyként használó, brutális szcénái.

Míg a posztmodern festészet – mint a posztmodern irodalom – játékosan és tudálékosan idéz a múltból, szándékosan vagy véletlenül rejtvényeket gyárt a néző/olvasó szórakoztatására, addig Lajta nem lezárt, túlhaladott múltként, cinikusan tekint a művészettörténet évszázadaira, hanem élő hagyományként, követhető mintaként. Nem mellékesen ezáltal valóban kilép a festészet individualizált, egocentrikus problémafelvetéséből, s személyes kérdéseivel a közösségi vérkeringésbe kapcsolódik. Úgy gondolom, ma, 2014-ben – igazán ritka közösségi megrendelésre készült – oltárképet festve nem is lehet másképp.

Amikor – talán öt évvel ezelőtt – az első eszmecszerén vehettem részt a gyülekezetben, néhai Kovács Imre barátommal, lelkész testvéremmel arról próbáltuk meggyőzni a kétkedőket, hogy az oltár fölött elhelyezett kép nemhogy nem bálványimádás, hanem az evangélium hirdetésének személyes, csodálatos eszköze. Sok száz, talán sok ezer példát találunk arra, hogy az evangélium hitelesen tanúskodva szólítja meg a képen keresztül a gyülekezet tagjait vagy a templomba betévedőket. Ebben a kompozíció, a kolorit, a chiaroscuro: a fények és árnyak játéka, az anyagok és faktúrák – vagyis a festő maga csak eszköz, de micsoda eszköz lehet!

A fogalmi gondolkodás és a művészi, akár képi gondolkodás más-más oldalról közelít felénk. „Vajon többet tudunk-e az életről, a sorsról, a boldog-

ságról, a szerencsétlenségről, a bennünk és a világban lakó Jóról és Rosszról, mint tudott Szophoklész vagy Shakespeare kora? A művészet tapasztalata lerombolja, de visszafogottan fogalmazva is felfüggeszti, súlyos kérdőjelekkel látja el a tudomány, a modernitás, a haladás mítoszait. A művészeti tevékenységnek más az ideje, és az az idő a Lélek ideje.” (BORBÉLY 2008, 49. o.) A Lélek ajándéka, hogy festék, színek és metaforák által emelkedünk a földtől, hogy felemeljük a szívünket.

Mielőtt bárki is félreértene: nem azt állítom, hogy a festészet (vagy tágabban a művészet) az, ami Istenhez, az ő megtapasztalásához közelebb visz, hanem, hogy segítségével megfogalmazhatjuk a megfogalmazhatatlant. Amikor Luther a képrombolók egyik szószólójával, Karlstadtal vitázva a képek templomi használata mellett érvelt, a befogadói esztétika alapjait fektette le. Nem kevesebbet állított, mint hogy a szentképek imádásáért, helytelen használatáért nem a képek (és nem a festők) felelnek, hanem azok, akik rosszul használják ezeket a képeket. Hiszen a kép csak jel, annak a jele, aki – ábrázolható! – testet öltött értünk. Luther szerint a kép elsősorban a fiatalok *okulására* készüljön, és az eukarisztiára vagy Jézus kereszthalálára *emlékeztessen*. Így fordulhat elő, hogy az evangélikus templomok többségében a keresztre feszített Krisztus vagy az utolsó vacsora – az oltári szentséget szerző Krisztus – függ az oltár fölött. A 19. század végén aztán egyre gyakoribbak a Jézus emberségét, emberi szenvedését kiemelő Gecsemáné-jelenetek. Érthetetlen, miért nem lett templomainkban népszerű az emmausi történet bemutatása, hiszen ebben a csomópontban több szál fut össze: az úrvacsora szerzése, nagyhét fájdalma, a feltámadás mindent elsőprő bizonyossága és az új idő váratlansága (VEÖREÖS 1996, 65. o.) kapcsolódik a Jézussal való találkozás megkapó személyességéhez. Már itt teljesül az ígélet: *„én pedig közöttetek vagyok...”* Ebben a vacsoratörténetben lesz nyilvánvalóvá, hogy az úrvacsora közösség a feltámadt Jézussal (PRÖHLE 1991, 366. o.).

Az európai festészet századaiban azonban Emmaus – mint a Lukácstól megismert történetek általában – meglehetősen népszerű. A korai középkortól Düreren, Rembrandton, Caravaggióon át egészen Szalay Lajosig számtalan példával találkozunk. Ezeknek egy része a vacsorajelenet eukarisztikus voltát emeli ki földöntúli fényvel, gyakran teátrális és liturgikus gesztusokkal. A másik csoportban az életképszerű felfogás dominál: ez kívülálló szolgákban, háziállatokban, a történet szempontjából fölöslegesnek tűnő tárgyakban vagy kortárs épületbelsőben jelenik meg. Ha jól meggondoljuk, az emmausi történet pünkösdi előszobája: a Jézus halála és feltámadása utáni első gyülekezeti együttlét, benne mindazzal, ami egy istentiszteletben elengedhetetlen: írásmagyarázat, imádság, szentség, kiküldés. Az út során Jézus megnyitja az Írás értelmét a tanítványok előtt: a gyásztól elsötétült lelkük még nem látja az összefüggéseket a világeletükben ismert jövődölések és saját élményeik között. Jézus útítársból mesterré lép elő, de ez még nem elég, hogy helyre tegye a tanítványokban összezavarodott idősíkokat. Amikor azonban Jézus vendégből házigazdává lesz, akkor nyílik meg a szemük – valójában a szívük –, hogy látva lássanak...

Lajta emmausi vacsorája szűk szobában, zárt térben játszódik – mint általában. Nem lényeges, hol, milyen vagyoni helyzetű, társadalmi rangú családnál vendégeskedik Jézus. Előéletéből tudjuk, hogy ez őt sem érdekelte soha: vámszedőkkel és paráznákkal evett együtt, és leült a bűnösök asztalához. A szoba sötét háttéréből – a valóság

illúzióját adó, mégis – szimbolikus fényel megvilágított jelenet (SZIGETHI 2001, 91. o.) nemcsak személyek, hanem a fény és az árnyék párbeszéde is. Hiszen a meglepett, váratlan megvilágosodást többek között a jól irányított fény mutathatja fel. A komplementer árnyak, a sötétből a fénybe forduló alakok már Lajta korábbi művein is megtalálhatók – itt azonban ez nem pusztán festészeti, hanem teológiai kérdés is.

Esterházy Péter számos könyvét fejezi be néhány oldalas felsorolással, miszerint „a műben szó szerinti vagy torzított formában X, Y, Z és sokan másoktól származó idézetek szerepelnek”. Lajta Gábor emmausi vacsorájáról is bátran

elmondhatjuk, hogy ez a kép nem jöhetett volna létre Caravaggio, Velazquez, Rembrandt, Georges de la Tour és Csernus Tibor vagy mások festészete nélkül. És az evangélium nélkül. Lajta legjobb európai hagyományokból táplálkozó festészetében ne keressünk persze szó szerinti idézeteket, hiszen ez nem játék, nem rejtvény, hanem hagyománytisztelet és jó értelemben vett mintakövetés (STURCZ 2009, 5. o.), mindenekelőtt pedig tanúságtétel. Molnár Sándor alapkérdését (uo. 7. o.) bátran értelmezhetjük a tanítványok alapkérdéseként is: „A művész életének egyetlen kérdése, hogy mi a valóság.” Ha emlékszünk a feltámadás utáni történésekre, tudjuk, Péter és János nem hittek az asszonyoknak: maguk is meg akartak győződni arról, hogy

a sír üres. Tamásnak bele *kell*t nyúlni a sebhelyekbe. Jézus halat evett a parton, hogy meggyőzze legszűkebb baráti körét! Az emmausi történet minden szava és gesztusa, a két tanítvány öngazoló lelkesültsége mind-mind a valóságra, sőt mi több, az igazságra vezet.

Képünk gótizáló kerete adott volt, s ha nehezítette is a festő dolgát, mégis nagy szerencsének tarthatjuk: ez a forma szakralizálja a kompozíciót, úgy emeli el a földi valótól, úgy helyezi egyfajta szentség terébe, hogy fel sem merül a hatásvadászat vádja. A csúcsíves keretbe foglalt kép szerkezete, emberi gesztusai a késő reneszánsz, historikus hűsége azonban részben a 19. század realista reminiscenciáit idézi. És ezzel zavarba hoz. De zavarunk nem távolít el az üzenettől, legfeljebb a tanítványok bőrébe bújhatunk néhány percre: *a hol vagyunk és mikor, a mit látunk és kívül ülünk szemben* kérdéseket magunknak is feltehetjük... Átgondolt és alázatos döntés volt a festő részéről, hogy alakjait – öltözetüket, tárgyaikat, a környezetet illetően – nem mozdította ki a bibliai korból. „Aki a korszellemmel házasodik, hamar özvegységre jut” – ez Kierkegaard elhíresült mondása. Ha azt akarjuk, hogy ne csak a mának, hanem a holnapnak és a holnaputának is örök érvényű üzenetet jelentsen ez a kép, hát ne adjunk edzőcipőt a tanítványok lábára, és ne öltöztessük őket bőrdzsekibe! És bár a régi századokban nem volt szokatlan az adott kor-

nak megfelelően ábrázolni a bibliai képek szereplőit, ma inkább a pillanat művészetében, a színházban van létjogosultsága az ilyesminek. Lajtához a színház nagyon közel áll: „... valójában rendező akart lenni. Izgalmas castingokat szervezni. Hatalmas stábbal dolgozni. Egy-egy beállított jelenetet akár ötször is elpróbálni. A művészet és a média senkiföldjén a hasonsorsúakkal hajnalig lelkizni. Kifürkészhetetlen okból, de vágya nem teljesülhetett.” (P. SZÜCS 2009) Biztosak vagyunk ebben? Már modelljeit is hihetetlen gondossággal „castingolja”, nemcsak modelleket fest, hanem „pontosabb kifejezés, hogy modellekkel dolgozik, mivel együttműködésükben az alkotásba képei alanyait is bevonja, s önkéntelen mozdulataikat befogadja a kompozícióba” (STURCZ 2009, 6. o.). Így lehet, hogy az alakok metakommunikációja kettős élettörténeteket sejtet: a sajátot és a helyettést. A magyar festészet legfrissebb emmausi jelenetében látunk egy fiatal, épp 33 éves olasz művészettörténészt, egy volt bencés diákot, egy jógamestert és egy színésznőt – de őket látva okulunk a lukácsi történetből, szembesülünk saját igazságkeresésünkkel. És ez Lajta érdeme! Mert úgy tudja egyéníteni, plasztikussá tenni és olyan finom sfumatóval mégis eltávolítani alakjait, hogy a portrészzerűség, a lelki folyamatok egyénített bemutatása, a testi való jelenléte nem individuális-szakmai-festői, hanem az evangélium isteni üzenetéhez visz közel.

A konkáv ívekkel és háromszöggel megszerkesztett kompozíció nélkülöz minden modort, a gesztusok – bár a pillanat kimerevítettségében – színpadszerűek, mégsem teátrálisak, a történeti hűség inkább jelzésszerű, mint terhes. Az ikonográfiai elemek között nincs semmi új: a lehető legkevesebb, és minden tárgy és mozdulat gazdag tartalmat hordoz. Rejtett szimbolizmus ez a javából, a 21. század vizuális ingerekkel bombázott embere számára mégis valóságos kihívás! „Ha innen nézzük”: a vándorbot, a lábmosó tál, a mázatlan korsó és a lepénykenyér, a szolid vacsora, a réztál és a lámpás az ókori zsidó kultúra közsímet használati tárgyai. Ha pedig „onnan”? A bot Jézus földi vándorlásán túl a vándorló egyházra és a zarándok életmódra utal, a lábmosásra használt tál Jézus szolgáló gesztusáról és az élet vízeről, a keresztségről üzen. Az egyszerű vacsora, a törvény szerinti széder esti maradék már korábban, nagycsütörtökön személyre szóló jelentéssel bővült, a lámpás a világ világosságát jelentheti, és az – évszázadok óta ismert – patyolatfehér, hajtásokat őrző terítő nemcsak minden étkezés és így az úrvacsora elmaradhatatlan tartozéka, de felidézi az üres sírban talált gyolcsot is.

Az emmausi vacsorajelenet kompozíciója – hagyományosan – kifinomult ellentéteken alapszik. Lajtánál ezt nyomatékosítja, hogy Jézus alakja nem szimmetriatengelybe került, hanem egymagában ellensúlyozza a két erőteljes férfi alkotta súlyos tömeget. Talán a szolgáló sem kívülről: a női princípiumot emeli a jelenetbe, képviselve a Jézust hallgató és követő asszonyokat. Az alakjára felfutó tekintet csak fokozza a szerkezet lendületét. A tanítványok dinamikus mozgásával szemben Jézus statikus figurája nyugalmat áraszt. A két bal oldali alak örökölte az elődök darabosságát, esetlenségét, de érzelmi felfokozottságát is. Velük szemben Jézus komoly, idealizált szépségű, finom vonású. A tanítványokat abban a pillanatban látjuk, amikor felindultan ismernek rá a feltámadott mesterre, ekkor azonban Jézus már befelé fordul. Eddig Klepoás és a barátja voltak introvertáltak, és Jézus próbálta őket magával ragadni, most azonban fordult a kocka: Jézus az asztali áldásra koncentrált, imádkozik. Micsoda dramaturgia ez!

Álljon itt néhány ideillő részlet Bertók László verséből, amelyet Lajta Gábor *Éjféli* című képéhez írt! „Ahogy a jobb sarokban ülő nő, / kezében a pohárral újra / elgondolja, tulajdonképpen kettő, / fél három, három, hajnali / négy is lehet. Valami véget ért, / valami elkezdődik.” Majd a vers végén: „A férfi tekintete / csupán segít neki, hogy / a történet fölemelkedjék. Aztán / mindenki úgy meséli el majd, / ahogyan vele megesett. Vagy / megeshetett volna.” Az idő esetünkben nem „egy / vakító női háton [...]”, hanem egy ismert és megvilágosító gesztuson, a kenyér anyagán és a benne jelen lévő szentségen „csúszik a pontos tér felé”. De „[j]aj / annak, aki megállítaná” (BERTÓK 2000).

Az alacsonyra helyezett nézőpont, a közel életnagyságú alakok, a bravúrosan megfestett, a képtérből már-már kiálló térdek és lábfejek, a szűk képkivágás zártsága mágnesként vonzza, húzza be a szemlélőt a festett, a vásznon valóságosan létező, virtuálisan mégis az evangéliumban játszódó történésbe. És ez hihetetlen erővel komponálja egyé az üdvtörténeti múltat (az idő kezdetét), az evangéliumi és a 21. századi jelent (az idő közepét) az ígélet jövőjével. A reális és irreális az *igazságban* találkozik. És ez pontosan elég!

Hivatkozott művek

- BERTÓK László 2000. *Éjféli*. Lajta Gábor képére. *Élet és Irodalom*, október 6. Web: http://lajtagabor.com/images/lgrol/2000_Bertok_Ejfel_ers.pdf. (Megtekintés: 2014. június 1.)
- BORBÉLY Szilárd 2008. A jelentés sem a szövegben van. Beszélgetés Fodor Péterrel. In: uő: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Szerk. Bende József. Vigilia, Budapest. 29–53. o.
- PRÓHLE Károly 1991. Lukács evangéliuma. Fordítás és magyarázat. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest.
- P. SZÜCS Julianna 2009. Salome profi csókja. Testtől a testig – Lajta Gábor kiállítása. *Revizor. A kritikai portál*, 2009. május 26. http://www.revizoronline.com/hu/cikk/1511/testtol-a-testig-lajta-gabor-kiallitasa-raday-galeria/?label_id=2050&first=0. (Megtekintés: 2014. május 31.)
- STURCZ János 2008. *Lajta Gábor*. Katalógus. Ráday Galéria, Budapest.
- SZIGETHI Ágnes 2001. Az Emmausi vacsora. *Credo*, 2001/1–2. 89–96. o.
- VEÖREÖS Imre 1996. *Az Újszövetség színgazdagsága*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest.

Zászkaliczky Zsuzsanna magyar-művészettörténet, majd múzeumpedagógia szakon végzett az ELTE-n. Az Evangélikus Országos Múzeum munkatársa. A Budapest-Kőbányai Evangélikus Egyházközség felügyelője. 2009-től a *Credo* főszerkesztője.

Élni a zsoltárokat

BEAUCHAMP, Paul: *A zsoltárok világa*. Ford. Vajta András. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013. (Napjaink teológiája 20.)¹

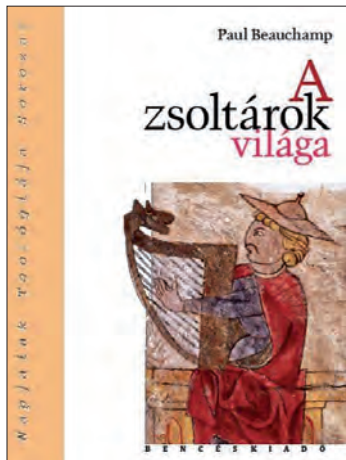
A szerző, Paul Beauchamp jezsuita teológus, aki nemcsak tanulmányozta, hanem imádta és meg is élte a zsoltárokat. A szerző a különféle zsoltártípusokat a magukat kínáló megközelítésben tárgyalja, amit a következő fejezetcímek is szemléltetnek: *Könyörgés; Dicsőítés; Az ígélet*. Ugyanakkor nem ragad le régi keresztény igazságok ismételtetésénél, hanem a zsoltárok teológiai-egzisztenciális mondanivalóját igyekszik megragadni. Erre már az első részt olvasva felfigyelhetünk, melynek címe: *A zsoltárok és mi*. Bár meg kell küzdenünk a félelmünkkel, hogy tanulatlanként vesszük kézbe a Zsoltárok könyvét, ez a bibliai gyűjtemény mégis minden ember imája, hiszen egyetemesen egzisztenciális témákat szólaltat meg, a hívő ember kérdéseit éppúgy halljuk, mint a „hétköznapi emberéit” (17). Az első rész 1–2. fejezete abból az általános emberi tapasztalatból indul ki, amikor Isten beavatkozását nem tapasztaljuk. Beauchamp fenyegetettségünket, mulandóságunkat tekinti a meghatározó emberi állapotnak (19): „...tény, hogy minden ember már eleve magán hordozza a halál jegyét.” Ennek jegyében a szerző külön fejezetben beszél a „rossz rendszeréről” (10. fejezet), amikor a rossz, a gonosz, a bűn konkrét, tapasztalható, romboló valóság. Hogyan lehet ezzel szembenézni,

tenni ellene és szabadulni tőle? A következő fejezet *Az üdvösség képei*, melyben a rosszból való szabadításról, az üdvösségről olvashatunk.

A második rész (*Könyörgés*) a „negatív” zsoltárokat elemzi: milyen az, amikor ellenség és rosszindulat vesz körül, amikor betegek vagyunk, mit tehetünk a bűnnel és a gonosszal. A zsoltárok tehát az életről szólnak (57). Ezt jól szemlélteti a 7. fejezet, *A test imádsága*, amely holisztikusan tekint az életre.

Ugyanitt a „primitív” kultúrák felé nem „felvilágosult”, leereszkedő, hanem azokkal rokonszenvező etnológiai megközelítésnek lehetünk tanúi (60). Ebből is sugárzik a szerző élet- és kultúraigenlése, amely egy jóságos és megbízható Teremtőbe vetett hiten alapszik. Beauchamp hitéből emellett árad a keresztény reménység: Isten Jézus Krisztus által meg fogja újíttani, helyre fogja állítani e szép, ám korántsem tökéletes világot.

A harmadik rész címéhez méltóan a dicsőítésről szól olyan fejezetekben, mint *Dicsőítés és szabadság; Dicsőítés mint kezdet; Dicsőítés mint befejezés... És most?; A zsoltárok ideje és Dicsőítés éjjel-nappal*. Beauchamp gyakorlatiasan lát neki a dicsőítésről szóló fejezetnek, amikor megállapítja, hogy „jól tesszük, ha megkérdézzük magunkat, vajon nem kizárólag kérésekből áll-e az imádságunk. Az ellenkező véglét ritkábbnak tűnik, de az is aggodalomra adhat okot, ha az élet bajai nem jutnak el imánkig” (99–100). A jelen pillanatban szükséges szabadítás miatti és a végső szabadítást követő dicsőítés között úr van. Ahogy a szerző fogalmaz: „A meggyógyított vakok szeme egy napon, kivétel nélkül, mégiscsak lecsukódott. Lázárnak másodszer is meg kellett ízlelnie a halált.” (125) A szabadítás tehát, amelyben részesültek, „előzetes”, „nem egészen teljes” volt. És a végkövet-

¹ Paul Beauchamp (1924–2001) műve, melynek első kiadása francia nyelven 1980-ban látott napvilágot, a 2003-as első magyar kiadáshoz képest új formában, de a szöveget tekintve változatlanul jelent meg.

keztetés: „Egyedül Krisztus teheti igazzá a dicsőítést, és igazolhatja azzal, hogy az utolsó kortyig kiissza a halált.” (126)

A negyedik rész *Az ígéret*. Mind a könyörgésre, mind a dicsőítésre szükségünk van. Ezek az igazi imádság emberi összetevői, melyek feszültséget teremtenek. E feszültséget Isten választja, az ígéret oldja fel. Isten választja tehát a könyörgésre adott ígéret, melyet a meghallgatott ember választja, a dicsőítés követ.

Az utolsó, ötödik részben (*A zsoltárok és a világ*) Beauchamp sajátos tipológiát dolgoz ki. Bizonyos zsoltárok a „közeli teremtésről”, azaz a jelenről szólnak (173–208). Mások a „távoli teremtésről”, azaz a múltból adnak számot, míg az „eljövendő teremtést” (209–233), a jövő reményességét elsősorban Isten uralmának zsoltárai szólaltatják meg (235–243). E három kategória nem mindig van jelen tisztán egy-egy zsoltárban, és olykor ezek közül több is jellemzi őket, mint például a 22. zsoltárt (245–261).

A római katolikus szemlélet és kegyesség több helyen is üdítő módon érzékelhető. A negyedik fejezetben például arról beszél a szerző, ahogy a zsoltárokat recitálhatjuk, hogy ily módon részünkké váljanak. Szintén jó római katolikus teológusként Beauchamp számára igen hangsúlyos a közösségi szemlélet, az ekkleziológiai megközelítés: bár természetesen egyének is használhatják, a Zsoltárok az egyház imakönyve, nem pusztán a hívő egyéné.

A fejezetek gyakran krisztológiai értelmezéssel kitékintéssel zárulnak, amely jól szemlélteti a szerző elkötelezetten keresztény hermeneutikáját.

Az evangéliumok teljes egészükben azért íródtak, hogy megmutassák: Jézus egy tervet teljesít be, s éppen erről lehet felismerni, hogy ő a Krisztus. Minden terv összetett dolog, különösen, ha isteni tervről van szó. Nem kell azt hinnünk tehát, hogy Jézus csupán az Írások egy-egy kiválasztott versét teljesíti be. Ha így látnánk a dolgokat, az bénítólag hatna ránk. Pedig könnyen csapdába eshetünk, hiszen az evangélisták gyakran idéznek kiragadott részleteket az Ószövetségből, hogy alapot

teremtsenek Jézus egy-egy kiragadott tettének elbeszéléséhez (35).

Hangsúlyos gondolat végig a könyvben, hogy a zsoltárokat imádkozva Krisztust öltöztethetjük fel. A zsoltárok Krisztusról szólnak, valamint az egyház életéről (37). Az ötödik fejezet ennek jegyében krisztológikus olvasata a zsoltároknak, bár ez a megközelítés szerencsés módon nem erőltetett. A 8. fejezetben Ézs 53-at idézi krisztológiai alkalmazással, erőszak nélkül, olykor finom átvezetéssel (86–87).

Két apróbb fenntartásom van csupán Beauchamp megközelítésével. Az első a fentiekkel, a szerző krisztológikus értelmezésével kapcsolatos. A zsoltárokat természetesen lehet többféleképpen is olvasni, és a krisztológikus olvasatnak is több változata van. A Beauchamp által járt út közvetlen krisztológiai értelmezésnek tekinthető, melyben az újszövetségi zsoltáridézetek ugródeszkaként szolgálnak beteljesedésükhöz. Az újszövetségi tudomány azonban felismerte, hogy az evangélisták nem feltétlenül ugródeszkának használták a zsoltárokat a maguk igazságához, hanem a zsoltáridézetek esetében jóval összetettebb hermeneutikai eljárásnak vagyunk tanúi. (E lapban megjelent tanulmányomban egy kevésbé közvetlen krisztológiai értelmezésre teszek javaslatot.)

A második észrevételem, hogy módszerét nagyon nehéz bármilyen irányzathoz besorolni. (A 157–158. oldal érint hermeneutikai kérdéseket.) Ha műfajilag kellene e könyvet besorolni, nehéz helyzetben lennénk. Mi ez: zsoltárkommentár, vallásbölcselet, kegyességi irodalom, a zsoltárok teológiájáról írt mű? Talán ebből adódik, hogy gondolatmenete és különösen következtetései olykor nem voltak követhetők. „Eklekticizmusának” ugyanakkor megvan az ereje, és a mű hiánypótló a magyar teológiai könyvpiacra.

A kötet Vajta András szép fordításában igazán olvasmányos. Érzésem szerint keresztények és a spiritualitásra nyitott nem hagyományos hívők egyaránt haszonnal forgathatják e könyvet.

Czövek Tamás

Történelem alul-, oldal- és felülnézetben

GAUCK, Joachim: *Nyári fagyok – őszi kikelet. Visszaemlékezések*. Luther Kiadó, Budapest, 2014.

A visszaemlékezésnek megvannak a maga műfaji sajátosságai. A leggyakrabban „nagy emberek” idézik fel életútjuk legfontosabb eseményeit. A kortársak, később a történészek számára olyan kulisszatitkokat tárnak fel, amelyeket a hivatalos dokumentumokban, levelezésekben nem találunk. Az olvasónak azonban nem árt résen lennie – szaknyelven fogalmazva forráskritikát gyakorolnia –, mert a szubjektivitás, a tudatos vagy tudat alatti befolyásolás szándéka minden esetben meghatározza az emlékiratok tartalmát.

Egy másik, nem annyira nyilvánvaló hitelességi problémával is küzdenek az emlékiratok: írjuk pályája csúcásáról tekint vissza a megtett útra, életének eseményeit ebből a sajátos perspektívából láthatjuk. Joachim Gauck – Németország jelenlegi szövetségi elnöke – visszaemlékezései az általam eddig megismert egyetlen kivétel a fenti szabály alól. Írója a legkivételesebb empátiát tanúsítja: önmaga évekkal, évtizedekkel korábbi énjét, gondolatait és látásmódját képes közvetlenül megidézni, hitelesen bemutatni. Ha magunkba nézünk, rájövünk, hogy ez nehéz feladat, hiszen saját múltunk naivitásával, tévedéseivel, rossz döntéseivel, bűneivel nem kellemes szembesülnünk. Gauck emlékirataiban a gyermek, az ifjú, a lelkész, az egyházvezető, a politikus életét nem az államelnök, hanem a gyermek, az ifjú, a lelkész, az egyházvezető és a politikus írta meg.

Az 1940-ben született Joachim Gauck emlékirata természetesen „alulnézetben” kezdődik. A II. világháború szörnyűségeit gyerekszemmel számos kiváló regényből és filmből is ismerhetjük. Az ifjú Gauck élete a viszonylag nyugodt vidéki hátországból – Mecklenburgban, a

Keleti-tenger partján – zajlott. A „felszabadítás” inkább kaland volt az öt éves kisfiúnak, annak árnyoldalairól később értesült. A nagymama tengerparti házának elvétele a szovjet, majd az NDK hatóságok közreműködésével jelentette az első találkozást a diktatúra önkényével. Gauck kommunizmussal szembeni megingathatatlan ellenállását apjának a Szovjetunióba való elhurcolása alapozta meg. A család két évig, Sztálin 1953-ban bekövetkezett haláláig még csak nem is tudta, mi történt az apával, aki végül 1955-ben térhetett haza.

Az ifjú Gauck „Nyugaton” nőtt fel. Bár a szovjet megszállási zónában, majd az NDK-ban élt a család, a berlini fal felépüléséig szabad volt az átjárás nyugatra, hírekhez, újságokhoz, élményekhez, gondolatokhoz, nyugati árucikkekhez is szabadon hozzáférhettek. A szülői ház légköre, a létező szocializmusban szerzett keserű tapasztalatok teljesen immunissá tették Gauckot a rendszer propagandájával szemben.

1961-ben „a Nyugat eltűnt a vasfüggöny mögött”. Ettől az időponttól kezdve a visszaemlékezések is „oldalnézetből”, a

felelősen gondolkodó felnőtt férfi, családapa szemszögéből mutatják be az NDK hétköznapjait. Gauck érzéletesen, szívfájdítóan és önkritikusan írja le azt az életérzést, amelyet a belső ellenállás, a „csak azért is boldog, elégedett és szabad vagyok” ellentmondásos, időnként az abszurdba hajló attitűdje jellemzett. Tudatosan vállalta az NDK-s életet, de gyermekeit nem tudta visszatartani, akik sok év megalázó huzavonája után 1987 decemberében kaptak kiköltözési engedélyt. Aki talán elfelejtette az elmúlt huszonöt évben, hogy mi volt a különbség 1987 és 1989 között, annak mindenképpen érdemes elolvasni, hogyan búcsúztak egymástól szülők és gyermekek „örökre”.

Gauck belső autonómiáját és szabadságát egy autonóm és a körülményekhez képest szabad közösségben, az

evangélikus egyházban tudta sikeresen megőrizni. Teológiát is azért végzett, mert „rendszerellenessége” miatt ez volt számára az egyetlen elérhető egyetemi szak. Az „elhívás” még ifjú lelkész korában sem volt teljesen biztos számára, de a lelkészi szolgálat és Gauck végül egymásra találtak. Ebben segítségére voltak azok a menekült családok, akik megismertették a tradicionális hit erejével első szolgálati helyén, Lüssowban. Felesége munkalehetősége miatt kérte néhány év múlva áthelyezését Rostockba, ahol egy frissen épült lakótelepi ház egyik lakásához sikerült hozzájutniuk. Gauck sikeres „missziós” lelkész volt a hetvenes években. A semmiből épített fel 4500 főt számláló gyülekezetet az egyházüldözés körülményei között. Munkamódszere az öntevékeny „kisközösségi” szerveződés volt – figyelemre méltó, hogy e sokszor emlegetett missziós „csodafegyvernek” nemcsak az eredményeiről, hanem a hátulütőiről is beszámolt emlékirataiban. Gauck lelkészi éveiről lelkészként írt: ehhez hozzátartozik, hogy a kételyek között megszilárdult hitéről is vallást tesz. Szekuralizált Európánkban ritka az ilyen bizonyágtétel magas beosztású politikustól.

Az evangélikus egyház és az NDK állam viszonyáról több fejezet is szól a visszaemlékezésben. Az NDK evangélikus egyházainak állammal szembeni ellenállása Gauck visszaemlékezései szerint nagy részben annak volt köszönhető, hogy szigorú elveket fektettek le, és azokhoz ragaszkodtak is. Minden egyes keletnémet lelkész és egyházi alkalmazott tudta, hogy meddig mehet el, milyen állami szervvel hogyan tarthat kapcsolatot. A kommunista párttal és az állambiztonsággal való bármely párbeszéd tilos volt. Az NDK egyházaiban is több politikai és teológiai irányzat élt egymás mellett, a fő szabályokat azonban szinte mindenki betartotta. Az ellenállást segítette a nyugatnémet hátország, de 1968 után már onnan sem volt teljesen magától értetődő a szellemi segítség. A létező és a megálmodott szocializmus közötti különbség megnehezítette a keletnémet lelkészek rendszerkritikájának elfogadtatását.

Joachim Gauck az egyházi napok (Kirchentag) szervezőbizottsági tagjaként kezdte el „felülről” nézni a körülötte lévő világot. Egyszerre kellett bölcsen és hatá-

rozottan tárgyalnia, védeni az egyház és az egyháztagok érdekeit. Mint az NDK-ban mindenütt, Rostock környékén is az egyház berkeiből indult el a békés forradalom. Bár Gauck nem vett részt az egyházon belül aktívan politizáló báziscsoportokban, nézetei ismertek voltak, így 1989 október végétől a helyi forradalom egyik vezető személyisége lett. Az első (és utolsó) keletnémet demokratikus választásokon Gauck életének új szakasza kezdődött meg: az Új Fórum jelöltjeként országgyűlési képviselő lett. A Stasi feloszlatásával foglalkozó különbizottság elnökeként fontos szerepet játszott annak a törvénynek a megszületésében, amely lehetővé tette, hogy „társadalmi ellenőrzés” alá vonják a titkosszolgálat iratait. A német egyesülés is csak azzal a feltétellel jöhetett létre, hogy a „keletnémet” törvény alapján szövetségi jogszabály készül – ennek nyugaton is bőven akadtak ellenzői. A volt állambiztonsági iratok sorsáért, kutathatóságáért felelős kormánybiztosnak Joachim Gauckot választották.

A német egyesítés egyik leghevesebb vitákat kiváltó folyamata volt az állambiztonsági múlttal való szembenézés, a Stasi befolyásának visszaszorítása. Gaucknak a semmiből kellett létrehoznia az egységesülő Németországban egy olyan hivatalt, amelynek feladatkörére még nem volt addig precedens. A „hivaltörténet” és a megrázó egyéni történetek leírásával érzékelteti Gauck ennek a munkának minden nehézségét, szépségét és elmentmondásosságát. 2000-ig volt elnöke a közbeszédben róla elnevezett „Gauck-hivatalnak”. Hivatalos tisztsége megszűnése után is a közélet aktív résztvevője maradt. Különböző civil szervezeteket képviselve – elsősorban „A felejtés ellen – a demokráciáért” nevű egyesület vezetőjeként – tartott előadásokat, vett részt beszélgetéseken, pódiumvitákon, konferenciákon, hogy hitet tegyen a demokrácia és a szabadság értékei mellett. Könyve utolsó fejezete is egy nagy ívű és mindenekelőtt hiteles „himnusz” a szabadság és a demokrácia hazánkban is egyre gyakrabban megkérdőjelezett értékeiről. A visszaemlékezések epilógusát az élet írta: Gauck 2010-ben még csak jelölt volt, 2012-ben viszont meg is választották a Német Szövetségi Köztársaság elnökének.

Gauck életrajzát magyarul olvassuk – nem első-

sorban nyelvi, hanem kulturális értelemben. Az NDK szocializmus és poszt szocializmus történetét folyamatosan összevetjük saját tapasztalatainkkal, emlékeinkkel. Szembetűnőek a különbségek: bár a fal hermetikusan zárt, a „másik” Németország befolyása és főleg pénze kiskapukat, sőt börtönkapukat is megnyitott, az ellenzéknek egyfajta biztonságot is adott. Az egyház maximálisan kihasználta, sőt tágitotta ezeket a lehetőségeket. A másik nagy különbség az a könyörtelen erő, amelyet az NDK diktatúra még a nyolcvanas évek második felében is mutatott, amikor Magyarországon már jól hallhatóan recsegték az eresztékek. A különbségeknél azonban számosabbak és fontosabbak a hasonlóságok.

A szabadság nyomasztó hiánya, a földrajzi és szellemi horizont beszűkülése, a diktatúra lélek- és jellemromboló játszmái az alattvalókkal. Gauck kíméletlenségig őszinte. Eszünkbe juttatja, milyen torz államban, társadalomban szocializálódtunk. Emlékeztet azonban arra is, hogy a kiküzdött szabadság micsoda érték, és a demokratikus politikai berendezkedés minden kiáltó hibájával együtt óvandó, megőrzendő, megbecsülendő kincsünk. Kötelező olvasmány mindenkinek, kiváló segítség ahhoz, hogy történelmünket és a körülöttünk levő világot helyes optikán keresztül láthassuk – alulról, oldalról vagy akár felülről.

Kertész Botond

Valahonnan egy fehér ló érkezik

ZÁVADA Pál: *Természetes fény*. Magvető, Budapest, 2014.

Ha temetetlen múltról beszélünk, történelmi traumákat és/vagy személyes sérelmeket hozunk – kényszeresen vagy önkéntelenül – felszínre, majdnem mindig felvetődik a társadalmi igazságosság, esetleg az isteni igazságszolgáltatás kérdése, olykor pedig előkerül a közösségi szolidaritás követelése – egyszóval a jóvátétel feloldozó kegyelmének kérése is.

Závada Pál *Természetes fény* című regénye a szlovákok és magyarok lakta Tótkomlós „óriásfalujának”, illetve környékének történetét meséli el a második világháború idejéből. *Elbeszélőnk* visszahúzódnó krónikásként kommentálja a szociografikus pontossággal felkutatott és rendszerezett élettörténetek epizódjait, de közben mintegy beszélteti is szereplőit. Az így kialakuló polifonikus szerkesztésmód egymásban visszhangzó szólamai nagyon érdekes prózanyelvet hoznak létre, amely valamiképpen több is és kevesebb is, mint irodalom, hiszen a szerző nem élhet esetleges találgatásokkal bizonyos eseményekkel kapcsolatban. („Mire Semetka

János azt feleli – de nem tudjuk, mit, mert erről a nyanya nem szólt, úgyhogy ez már fikció volna.”) Ezzel együtt olykor mégis kénytelen használni a fantáziáját. („Legalábbis az önök hű tudósítója – aláhúznám, hogy a szereplők ismeretében – így képzeletet ez a jelenet.”) Ez a kettőség mindvégig ott lebeg a szöveg felett, ám korántsem zavarja össze a sűrűsége ellenére is olvasmányos, ugyanakkor igencsak megerterhelő és nehezen emészthető fejezeteket. Érdemes még megemlíteni egy ehhez kapcsolódó, figyelemre méltó kitélt, amely a könyv elején olvasható. „A fényképeken fölismerhető személyek nem azonosak – de hogyan is lehetnének azonosak? – a regény szereplőivel.” A számos fotográfiával illusztrált kötet írója ugyanis lépten-nyomon utalásokat tesz konkrét felvételekre és az azokon látható, valóságos személyekre, helyszínekre, miközben nyilvánvalóan nem lehetünk biztosak azonosságukat illetően. Ehhez tartozik az a talán többletjelentésű részlet is, melynek során a Weisz Jakab nevű, munkaszolgálatot teljesítő, egyébként fotózással foglalkozó regényalak filmtekercs hiányában *fiktív felvételek képsorát* készíti el (a fejében) élményeiről.

Ezek a *képzeletben exponált* emlékképek valamelyest hasonlítanak arra a Závada-féle írói képzet-halmazra, amely az áradó adatrengeteg sodrása közepette próbálja kialakítani saját hitelesíthető világát; a korlátozott képzelőerő természetes megvilágítású műtermében beállított pillanatok ezen a módon lesznek egyszerre rögzítettek és elmozdíthatók, s így válnak az élő múlt reprezentánsaivá, a rajtuk szereplők pedig megszólal(tathat)ókká. Sőt megszólíthatókká is. Mert a most felnövő generáció rokonai, nagyszülei közt még akadhat olyasvalaki, akit hasonló élmények értek ebből az időszakból. Megkérdezhetjük őket a békeidőről, a világháborúról, az azt követő konszolidációs, ám korántsem konfliktusmentes időszakról, az '56-os forradalomról és más történelmi léptékű vagy épp személyes jellegű tapasztalatokról. Závada Pál is gyakran merít a családi legendáriumból, de mindezt úgy teszi, hogy ne váljon belterjessé az a kiterjeszhető közösségi kálvária, amelyet a 20. század világégései és társadalmi kataklizmái idéztek elő a szóban forgó nemzedékek tagjai közt. A minduntalan kieleződő nemzetiségi konfliktusok ilyenformán csupán tetézik azt a zavarodottságot, amely a világhatalmaknak alávetett kisebb térségek lakóit jellemzi; bár a befejező rész (magyar–szlovák) lakáscserével lebonyolított kitelepítési kudarcra lesz az a mozzanat, amely végleg szétzilálja a megcsonkult családok foszladozó kötelékekeit, otthontalanná téve megannyi meghurcolt és kisemmizett, reményvesztett embert, akik az ígéret földjét látták a „hazahívó” anyaországban.

Egy ilyen monumentális munka esetében a kis gesztusok olykor árulkodóbbak lehetnek, mint a nagy ívű stilisztikai bravúrok. Kezdhethetjük rögtön az egyáltalán nem hivalkodó *Jadviga párnája*-betéttel, amely Osztatni Mihály alakján keresztül olvad bele szerves

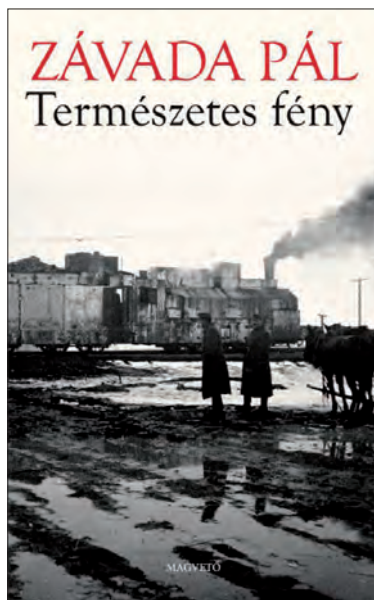
módon a regénybe, megerősítve ezzel az életmű egymástól elidegeníthetetlen elemeit; folytathatjuk a vissza-visszatérő fényképmetaforikával, amely a korábbi szövegekben is rendre felbukkan (*A fényképész utóköra*); de megemlíthetnénk azt a finom humort is, amely tragikus felhangokkal ugyan, de mégis megjelenik a

szereplők párbeszédében vagy levelezésében. A legmegkapóbb részek azonban azok az elmosódó kontúrokkal megidézett jelenetek lesznek, amelyekben a történelmi tények és a személyes képzelet találkozik valami olyasmivel, aminek kérlelhetetlenül el kellene következnie a közeljövőben. „Álom és ébrenlét között mintha még azt sem dönthetnék el, valóság-e vagy káprázat az a látvány, amelynek körvonalait most rettegve látják kirajzolódni a füstből. Hogy a vonatablak által keretezett állóképről van-e szó vajon, avagy lassan megmozdulnak-e a tűz köré hajoló idegen katonák, s fordulnak-e valamerre a tankok ágyúcsövei. S hogy eközben a látomást szelídíti-e, avagy

még fenyegetőbbé teszi, az, hogy valahonnan egy fehér ló érkezik, s hogy a katonák egyike mintha az ő lány-arcvonásait viselné” – olvashatjuk valahol Sógor Mihály dezertőr szavait a szovjet katonák által meggyalázott asszonyok alkonyati lázalmáról. Az elbeszélésekhez kapcsolódó fotón az említett fehér ló mintha egy másik fotófelvételtől lenne odamontírozva.

Mi is ekképpen fotózhatjuk egymásra a regényben felvonultatott képeket, arcokat és mozdulatokat – a múlt fényérzékeny felvételeit, amelyeket csak a tiszta tekintet természetes világosságával hívhatunk elő a történelem és az emberi természet sokszor fénytelen mélységeinek sötétkamrájából. A jóvátétel feloldozó kegyelmének nem követelőző, vádaskodó, számon kérő, hanem „rejtekekben” való kérésével.

Papp Máté

Mille modis morimur

SZILASI László: *A harmadik híd*. Magvető, Budapest, 2014.

„Az öcsém mégsem vitt el a bejáratig. Az utcasarok előtt állította le az autót. Kikapcsolta a motort, átnyúlt előttem, és kinyitotta helyettem az anyósülés ajtaját, mert tudta, hogy nekem úgysem sikerülne. *Ennek, kérlek, finesze van*” – így indul Szilasi László második regénye, és szinte ugyanezzel a cselekvéssel is zárul, csak az elbeszélő a végére kifigyeli a „fineszt”. Ő, Sugár Dénes nagyon jól ért a figyeléshez, ugyanis megérkezvén a harmincéves osztálytalálkozóra egy egész éjszakán át hallgatja évfolyamtársa, az egykori kanadai emigráns, Nosztávszky Feri visszaemlékezését, hogy aztán a zárófejezetben elmondja a saját megfigyeléseit ugyanazokról az eseményekről.

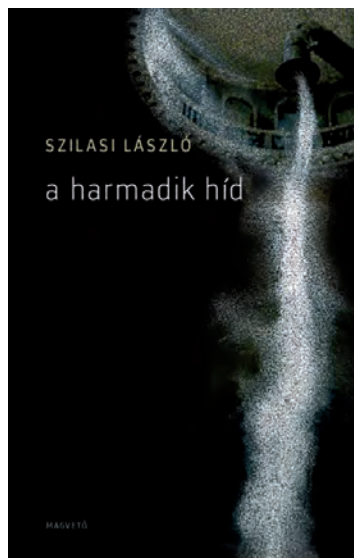
Dénes a keretes szerkezet első részében felvázolja az egykori IV. A osztály viszonyait, bemutatja, honnan indulnak a szereplők. Foghorn Péter, akinek a halála az elbeszélés születésének apropója, a közösség mindenki által bálványozott, kiemelkedő alakja volt. Noszta történetének középpontjában szintén ő áll: egy szegedi hajléktalancsoport vezetője, akit az utcán élők istenként tisztelnek; ugyanolyan mitikus központi alak ott is, mint korábban a középiskolában. Nosztávszky véletlenül találkozik vele a belvárosban, amikor Kanadából mindenétől megfosztva hazatér, és az utcán próbál meg túlélni. Foghorn, akit ekkor már Robotnak hívnak, és aki a túlélési mechanizmus gépeként dolgozik csak tovább, befogadja maguk közé – ő lesz az „Új fiú”. Noszta az örök kívülálló, az utcán éppúgy, mint külföldön magyarként, az A-s osztálytalálkozón pedig C-sként. Egy évig járja a várost Robot bandájával: a három öreggel, Fondüvel, Márssal

és Engelsszel, akik talán már a polgári nevükre sem emlékeznek, Droll nénivel, aki egy könyv hősről kapta a nevét, illetve annak pártfogoltjával, Angyallal, aki folyton álmodozik, valamint Robot kedvesével, Annával, aki szemétből gyárt egyedi hangszereket.

A regény a kitaszítottak világát mutatja be, bevezet a hajléktalanok rituáléiba, dokumentumregényként is értelmezhető. Hangsúlyozza, hogy amit nap nap után látunk az utcán, a városi fedél nélküliek csoportja, nem a legelesettebb réteg. A legnyomorultabbak az erdőkben élnek, a városon túl. Olyan közeg ez, ahol az emberek nincsenek számon tartva. Rendkívüli és zavarba ejtő módon érzékelteti az elbeszélő a lealacsonyodás szintjét, amikor az egyik pillanatban a patkányokról értekeznek, majd anélkül, hogy megnevezné az alanyt, áttér a hajléktalanok szexuális életére. Máshol a börtönlét-höz hasonlítja az utcai életet a hasonló körülmények miatt, hiszen a fedél nélküliek is mindig szem előtt vannak,

rideg környezetben, azonos neműekkel összezárva, ahol nincs terük a testi aktivitásra.

Merész vállalkozás valami olyasmiről írni, amit a társadalom igyekszik figyelmen kívül hagyni. Az elbeszélést naturalisztikus leírások és nyers realizmus jellemzi, szinte nyoma sincs az együttérzésnek vagy sajnálatnak. Teljesen más aspektusból közelít az elbeszélő, mint azt megszokhattuk: a hajléktalanságot választható életmódként aposztrofálja, igyekszik nyomatékosítani, hogy ez is egy életforma a sok közül. Noszta – köztük élve – azt vallja, hogy a fedél nélküliek hosszú távra terveznek, nem rombolják magukat munkával, mint a köznapi emberek, soha nem rohannak sehová, és több időt töltenek maguk megóvásával, mint bármelyik másik

ember. Ahogyan az utcán élő legidősebb, Fondü, egykori Rezsuta István szavai is arról tanúskodnak, hogy nem érzi magát a sors áldozatának: „...ha nincs helyed, akkor csinálod jól, ha magad leszel azzá magadnak.” Ugyanezt az elvet vallja Robot is, aki jellegzetes „máltais”, földig érő sídžsekijében olyan, mint a csiga, aki magával cipeli házát. A regény nem kecsgetet felemelkedéssel, viszont Angyal sikertörténetével (aki Aligváron 100 forintért mintagazdaságot épít) olyan utat is mutat, amikor szából egynek sikerül visszatérnie.

Nyolcuk különös idillje akkor törik meg, amikor Anna kívülálló szeretője, a város vezetőségébe tartozó Barták féltékenységből megöli a lányt. Robot bosszút esküszik, és miután szervez egy nagy partit a Ligetben, elhagyja a társaságot. Noszta lesz a kiválasztott, akire rábízta a csapat vezetését. Az egész dínom-dánom a regény központi eseményévé válik, valamiféle utolsó vacsoraként jelenik meg, ahol mindenkinek jut egy kis figyelem, és mintegy az utolsó szó jogán egyenként összefoglalják véleményüket jelenlegi helyzetükről. *Mille modis morimur* (Halni ezerféleképpen lehet) – kántálja latinul Droll néni Vesalius szavait, amit a többiek értel-

metlen részeg motyogásnak vélnek. Ezután indul el az immár Foghornná visszaváltzott Robot „a harmadik híd” felé, ami némileg megtöri a történet addigi hitelességét, a valóság összefonódik a fikcióval, hiszen egészen addig Szeged nyomon követhető pontjain jártunk, ám a városban köztudottan csupán két híd létezik. Bár a történet nagy részében valóban a hajléktalanok életét követhetjük nyomon, Szilasi László könyve több az őket bemutató dokumentumregénynél. Emléket állít Szeged városának, a városról szóló leírások térképként szolgálnak a szövegben, ezt a belső borítón látható valódi térkép tovább erősíti. Az utolsó fejezet azonban nyilvánvalóan a detektívregények leleplezéseire emlékeztet.

Darvasi László a fülszövegben bátor, lesújtó, nyugtalanító, katartikus könyvet ígér. A fülszövegek legtöbbször hangzatosak és túloznak. Ebben az esetben viszont Darvasi szavai tökéletesen megállják a helyüket. Szilasi regényében minden mondat rendkívül pontos, hasonlatai páratlanok, a témaválasztás egyedi és felkavaró: az elmúlt évek egyik legjobb magyar regényét tarthatja kezében az olvasó.

Palkovics Beáta

Úgy éltek, akár a dombok

ZENITER, Alice: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*. Ford. Kovács Veronika. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014.

Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán. Ez a néhány szó áll Alice Zeniter első magyarul megjelent regényének címlapján. A fiatal francia regény- és drámaíró Budapesten játszódó családtörténetének elbeszélését két olyan emblematikussá vált szövegrészlettel indítja el, amely sorsmetaforaként lebeg a szereplők élete, életútjuk alakulása fölött. A Mándy család mindennapjait átszövő *szomorúság*, a ki nem mondott titkokból, a fel nem dolgozott múltbeli eseményekből fakadó elszigete-

lődés ennek a családnak a tagjait is „száz év magányra” kárhóztatja, hogy ők is átéljék az ember létbe vetettségének reménytelenségéből fakadó, kozmikussá növelt egyedüllét, a *semmi ágán* érzését.

József Attila *Reménytelenül* című verse mottóként áll a regény élén. A versszöveg lírai alanyának életérzése a családja sorsát megérteni akaró unoka, Imre felismeréseiben, valamint a balatoni kunyhóba, „szomorú, vizes síkra érő” családtagok életútjának alakulásában köszön vissza, míg Seress Rezső világhírű dalának sorai motívumszerűen jelennek meg a regény lapjain, elsősorban a nagyszülők sorsát, regénybeli narratíváját alakítva. A nagyapa, Mándy Imre ugyanis a család számára rej-

télyes okokból ezt a „szutyok” dalt énekli lerészegedve minden év május másodikán. A gyűlölettel felszakadó, elátkozott dal egy súlyos családi titok motívumszerű megjelenítője, azé a titoké, amely közvetett módon az összes családtag életére rányomja bélyegét.

Noha a család sorsának alakulását történelmi események is befolyásolják – a második világháború, 1956, ami „azért tűnt annyira szörnyűnek és hosszúnak, mert 1961-ig tartott” (64), a Kádár-korszak, a rendszerváltás és az azt követő időszak –, mégsem lehet azt állítani, hogy a szereplők pusztán a külső körülmények, a történelmi események sodrásának áldozatai. „[Imre] családja túl kicsi volt, túl szegény és túl műveletlen ahhoz, hogy bármit is érzékelyen a világ sodrásából. Saját kronológiája volt, saját uralmai és zavaró hajlama a titoktartásra.” (65–66) A szereplők tehát felelősek sorsuk alakulásáért, a család férfi tagjai az „asszony nélkülség fájdalomáért”, a sínek melletti ház kitérésre képtelen lakói az életből való kirekesztettség átéléséért, valamint a családon belüli idegenség, a társas magány nem szűnő lelki kínjaiért.

Az első világháború idején lányai számára élelemért induló fiatalasszonyt, Mándy Sárát megerőszakolásának ténye teszi családján belül kirekesztetté. A megszülető fiút sem a férj, sem a testvérek nem tudják családtagként elfogadni, amit az ösöktől örökölt és generációkon át továbbörökített keresztnév megtagadása is szimbolizál: a fiút Pálnak és nem Imrének nevezik el, gúnynévként pedig a „kis ruszki” nevet ragasztják rá. A Mándy Imre név jelentőségét mutatja, hogy ott áll a Nyugati pályaudvar sínjeivel körülvett családi ház bejárata fölött, a szemöldökfába vésvé, látványával nap mint nap emlékeztetve a fiút családon belüli kitesztettségére, gyerekként átérzett, de meg nem értett oda nem tartozására. A két név eredete, a jelentésükben aktivizálódó ellentét poétikailag is motiválja a fiú idegenségét, aki a ’hatalmas, híres, királyi’ jelentésű *Imre* név helyett

a ’kicsi, kis termetű férfi’ jelentéselemet hordozó Pál nevet kapja. Nevében is kifejezésre jut tehát, hogy elűt a család többi tagjától, így nem véletlen, hogy ő az, aki rezignált viselkedésével, melankolikus lelki alkatával anyjára hasonlít, anyja támasza családon belüli magányában. Mándy Sára a történetek után bő egy évtizeddel, 35 éves korában, a *Szomorú vasárnap* meghallgatása után öngyilkos lesz. Május másodikán bekövetkező halálának groteszk fintora, hogy egy póréhagymát nyom le a torkán, hiszen „aki a kis házban élt a sínek partján, az nem ölhetette meg magát tragikus hősnő módjára. Az ilyesminek nem ott volt a helye. Maradt hát a póréhagyma.” (162) Mindez megmagyarázza, miért gyűlöli a nagypapa élete végéig elszánt gyűlölettel Sztálint, Seress Rezsőt és a kertészeket... A finom ironiával átszótt elbeszélés módja oldja a tragikus történetelemeket, a gyakran ironikus történelmi utalások, valamint a magyar irodalmi művekből vett idézetek beemelése a történetmesélésbe jól érzékelteti a francia író magyar lélek iránti érzékenységét.

Pál számkivetettsége, életidegensége magában hordozza házasságának boldogtalanságát, hiszen anyja idealizált képét semmilyen nő nem tudja felülírni. Ildikó síneken bekövetkező halálát – közvetett módon – ez a házasságon belüli különállás okozza: „Az ő hibája volt az egész. Tárgyilagosan aligha lehetett megérteni ezt a meggyőződést. A morzsa cigányútjáról senki sem tehetett. Pál mégis biztosra vette, hogy Ildikó nem nyelt volna félre, ha ő jobb férj lett volna. Úgy ismerkedtek meg, hogy Ildikó mákos tekercest vett nála, és húsz évvel később még mindig a mákos tekerces volt a szerelmes kommunikációjuk egyetlen eszköze. Nem alakítottak ki más párkapcsolati rituálét. A mákos tekerces adott alkalmat Ildikónak, hogy hetente egyszer magára vonja Pál figyelmét. Fizetés közben mindig mélyen a szemébe nézett. A tekintetéből ezt lehetett kiolvasni: azt akarom, hogy megláss. Soha

nem hagyta ki ezt a pillanatot. Minden szerdán igazi szerelmes viszonyt követelt magának. Makacs naivsága mélyen meghatotta Pált. A férfi minden szerdán megajándékozta tekintetével, s közben megfogadta, hogy jobban figyel majd rá. De ezt a gondolatot is csak egy pár percig tudta észben tartani, mielőtt újra elmerült belső tengerében, s megfélekedett a világról. Túlságosan elidegenedett, túl korán elveszett saját magában ahhoz, hogy valódi szerelmet érezhessen.” (68–69) Ildikó tehát szintén *a szeretetlenség áldozata*, anyósa halálához hasonlóan az ő halála is banális: a sínek között hazafelé haladva szerelmének szimbólumát, egy mákszemet félrenyelve rosszul lesz, és elüti a vonat.

A történelmi idő és a család saját ideje itt is elcsúszik egymás mellett. Ildikó néhány hónap híján nem érhet meg azt, hogy élete vágya – az, hogy a nemzetközi pénztárban dolgozhasson – a rendszerváltást követően megvalósuljon, mint ahogy Sára sem érhet meg, hogy férje 1956 októberében a Sztálin-szobor ledöntésében való aktív közreműködésével „bosszút álljon érte” az oroszokon. A családnak tehát valóban saját kronológiája van, minden túl korán vagy túl későn történik a dolgok természetes rendjéhez képest. „Imre elmélkedett, sokat elmélkedett. Leginkább a halálról. Ildikó volt az első ember, aki eltűnt a környezetéből. Leomlott bástya az erdőben. Annak a személynek az elvesztése, akitől az életét kapta, az ő létezéséből is elvett valamit. Csonkának érezte magát, mintha kilyuggatták volna a testét, mintha létfontosságú szervek hiányoznának belőle. Amióta nem volt mellette az anyja, képtelenné vált a nyugodt, napról napra folydogáló életre. *Elment, mielőtt még átadhatta volna Imrének azt a különleges tehetségét, amellyel bármit el tudott fogadni úgy, ahogy a sors hozta. Imre repedeztetten, csorbán, védőbástyák nélkül maradt magára, gyomrát rágta a félelem. Szeme előtt ezután már csak családjának végtelen törekenysége lebegett.*” (93; kiemelés tőlem) A család összetartó erői, a nők tehát túl korán íródnak ki a történetből, a férfiak képtelenek őket megtartani, boldoggá tenni. Az apák a gyászban nem képesek gyermekeik számára támasszá válni, ami tovább fokozza a fiatalabb generációkban a számkivetettség érzését. Kó-

dolva van tehát az is, hogy Imre is elveszítse feleségét, a családba betelepülő Kerstint és imádott kislányát, Grétát. A rendszerváltás utáni magyar valóságban még életre szóló kalandot látó német lány néhány év után ugyanis visszamegy hazájába, ürességet és némaságot hagyva maga mögött a sínek menti házban.

A két unoka, Imre és Ági kitörési kísérlete tehát kudarcra van ítélve. Imréé azért, mert elkésik azzal a felismeréssel, hogy saját családjának saját otthonra lett volna szüksége, Ágié pedig azért, mert szerelmétől, a francia írótól, Étienne-től fogant gyermekét elveteti, miután a férfi közli vele, hogy hat évig tartó szerelmi kapcsolatukat felbontja, és hazautazik feleségéhez és fiaihoz Franciaországba. Ági nemcsak az élettől, de saját testétől is elidegenedik, mély undort és megvetést érez a férfiak iránt. Sorsa groteszk ellentéte nagyanyja sorsának, aki rajongva szerette erőszakban fogant kisfiát. Ági saját életének folytatásáról, folytathatóságáról mond le azzal, hogy nem szüli meg gyermekét, világa beszűkül, amit az is szimbolizál, hogy a városi bérházból visszatér a sínek menti házba.

A megoldást végül Imre döntése hozza meg, aki a nagyapa halála után, a Kerstintől kapott csekkből balatoni kunyhót vásárol, új életteret teremtve önmaga, az apja és a húga számára. „A zöld kunyhóban maradtak, örök házuk elvesztése valamiféle szédületbe ejtette őket. Nem maradt a lábuk alatt talaj, nem voltak gyökereik. Kábító érzés volt, mégsem történt semmi. Magukban hordozták tehetetlenségi nyomatékukat, a vonatok soha nem tudták kikökkenteni őket. Imre most értette meg. Soha nem a ház volt az oka. Ők maguk voltak mozdulatlanok. Egyikőjük sem tette fel a lábát soha egy vonatra, hogy elmenjen. *Úgy éltek, akár a dombok.*” (165) Családi életük tragédiáinak elindítója ugyan a világháború idején elkövetett erőszak volt, de a szeretet hiányából fakadó elidegenedésért, a kitörésre való képtelenségért már csakis önmagukat okolhatják a Mándy család tagjai. Sorsukat valamiféle meghatározhatatlan erő, „tehetetlenségi nyomaték” irányította.

Alice Zeniter családrégénye azoknak a modern családtörténeteknek a sorába illeszkedik, melyeket Márquez *Száz év magánya* vagy Ulickaja *Médea és gyermekei*

című kisregénye képvisel a világirodalomban. Ahogy Ulickajánál: itt is folyamatosan peregnék a történelmi események, háborúk és forradalmak a család életének hátterében, míg Márquez hőseihez hasonlóan a Mándy család tagjai is több generáción át magányra vannak ítélve. Médea szigetre épült háza, mely a család életének középpontja, az elválás és visszatérés színhelye, éppúgy

misztikus hely, ahogy a pályaudvar vágányai közé ékelt, létezésében is irreális Mándy-ház.

A regény a Károli Könyvek műfordítás-sorozatában jelent meg a 2010-ben alapított Interkulturális Kutatócsoport és Fordítóműhely kiadványaként dr. Sepsi Enikő előszavával, Kovács Veronika fordításában.

Érfalvy Livia

Szegény asszony vízzel főz

A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből. Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban. 2014. április 3. – október 28.

A „női művelődéstörténet” tágan értelmezték a kiállítás rendezői: nőknek írt kiadványokat, a nőnevelésről, a nők szerepéről szóló értekezéseket, nőket ábrázoló festményeket, metszeteket, nemes asszonyok temetésén elhangzott beszédeket, nők által használt tárgyakat, nőknek ajánlott prédikációkat ugyanúgy láthatunk, mint nők saját írásait, fordításait tartalmazó könyvecskéket. A kiállítás kigondolói szerint női művelődéstörténet minden, ami nőkkel kapcsolatos – kivéve a testiséget, erotikát.

Hatalmas, rózsás borítójú könyveket mintázó tárlókban belső címlapjukon kinyitott könyvek, szép régi bútorok, korsók, vascillár, festékes tégelyek, ónkupa, a falakon művelt nagyszonyok portréi a Károlyi-palota két szobájában – ennyiben jelenítették meg négyszáz év magyar női művelődését. Kár.

A kiállítás anyagát hat tematikus blokkba rendezték. A témákat érdekes, olvasható bevezető szövegek foglalják össze. (Ezek a múzeum honlapján is elérhetőek.)¹ A témához tartozó tárgyak látszólag összevissza hevernek a környező bútorokon, számkódok segítik a látogatót. Az egyes témákat még így is nehéz különválasztani, hiszen a női műveltség, a nőnevelés, a női

identitástudat, a nőknek szóló kiadványok egymással szorosan összefüggnek.

1. Védelmeső, erős pajzs

A vallásos női műveltség a 15–18. században

Kódexmásoló margitszigeti domonkos apácákról, imádságok fordítóiról, protestáns énekszerző asszonyokról emlékezik meg a kiállítás legterjedelmesebb része. A kiállított tárgyak között találjuk Luther Márton II. Lajos özvegyének, Habsburg Máriaának írt vigasztaló zsoldár-magyarázatait.²

2. A bölcs asszony háza

A világi női műveltség a 15. századtól a 19. század közepéig

A nők társadalmi szerepének betöltését tanácsoló, gazdálkodási, főzési, kertészkedési, betegápolási ismereteket tartalmazó írásokból, orvosi és füveskönyvekből mutat be néhány darabot ez a blokk.

¹ Petőfi Irodalmi Múzeum, www.pim.hu.

² *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Hungern.* Nürnberg, 1527.

Az evangélikus Tsömerly (Csömöri) Zay Annának, az első magyar íróók egyikének cseh nyelvből fordított *Herbárium*ába tekinthet be a látogató. A könyv előszavában így mentegetőzik a fordító: „...nemzetünknel szokatlanabb dolog egy alig találtatik ennél, hogy tudniillik Asszony Ember valamit írjon...” Mentségéül hozza, hogy „...gyermekimnek használok véle, nem mindenkoron engedvén sem a nyavallyáknak nagysága, sem a Doktoroknak tőlünk való távollétek, hogy mindenkor tudós orvosokhoz folyamodjunk.”³

3. A szép nemnek hasznára és multságára

Nőknek szóló kiadványok a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában

A nőknek szánt gyakorlati útmutatókat és ismeretterjesztő szövegeket, elbeszéléseket és verseket is tartalmazó kiadványokat idézi itt a kiállítás. A falon 19. századi divatképeket, a bútorokon dísz tárgyakat láthatunk.

4. Értelmes fő és szerető szív

Nőnevelés a 16. századtól a 19. század közepéig

A tárlat legszórakoztatóbb elemei az idézetek, amelyeket kinagyítva olvashatunk a tárlókba elzárt könyvekből. Például az egyik legkorábbi kiállított kiadványból, az Aragóniai Beatrix számára írt tanácsadókönyvből 1476-ból: „Arról, hogy kívánságát anyósa segítségével tudassa férjével”.⁴

Több évszázadból olvashatunk a nők taníthatósága melletti érveket. Olykor rigmusba szedve:

„Ha meg engedve volna asszonyállatoknak,
Hogy közönséges helyen ők is tanítsanak,
Természet szerint arra hajlandók volnának,
Hogy minden mesterséget hamar tanolnának.”
Kolosi Török István (1644–1648 között)⁵

Kétszáz évvel később Kölcsey Antónia naplójában⁶ még mindig így kesereg: „Sokan, kivált a férfiak közül ártalmasnak tartják a nőnemnek az olvasást, mivel úgy hiszik az által ők ábrándozók lesznek, s alkalmatlanok érezni azt, mi körülöttök esik... A lelkesületből s felemelkedett kebelből, úgy vélem, nem származhat semmi rossz; s mily örömmel fog mindenki szokott munkájához, ha lelkét feleleveníté s szívet megvidítá.”

Ám ugyanő Ferencz bácsit⁷ is idézi a tárgyban: „Asszonyoknak igen sokat kell tudni, – s tudni leginkább olvasás által lehet, – mivel nekik nagy részek van az ember, – sőt népnevelésbe; de mivel egyik legszebb női tulajdon a szerénység, ne ki-kivánják ők tudatni értelmességeket, hanem csendes házi körökbe használni igyekezzenek.”

5. A polgári erény és a nemzetiség védangyalai

Törekvések a női öntudat és hivatástudat elmélyítésére

A 18–19. században szentéletű királylányok, bátor, hősiess asszonyok példáit idézték a nők elé. Zrínyi Ilonát, Rozgonyi Cecíliát, Dobozi Mihályt és feleségét, Zách Klárát, Szécsi Máriát jelenítik meg a kiállított zsebkönyvek metszetei.

³ Zay Anna: *Herbárium 1718*. Nyíregyháza, 1979. (Folia Rákócziána 2.)

⁴ Diomede Carafa: *Tanítás az életvezetés szabályairól*. 1476.

⁵ Kolosi Török István: *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és ditséretéről*. Kolozsvár, 1644–1648 között.

⁶ *Kölcsey Antónia naplója*. Budapest, 1838.

⁷ Kölcsey Ferenc.

6. Az asszonynak jussai és ékessége

Írások a nőkről, a női jogokról és a női művelődésről

A cím Herepei János és Szilágyi Ferencz Teleki Polixéna temetésére írt *Halotti tanításokat*⁸ idézi. A szövegből részletet is olvashatunk: „Én nem látom által, miért ne lehetne a leányoknak éppen mint a fiaknak számára oskolát állítani, és azokban őket a’ nagy és kis Katékhismuson túl, még a Hübneren is túl – valóságos tudományokra taníttatni. Megesmértenni őket a’ természettel... Azonban vannak olyan kemény szívű szülék – a’kik leány gyermekeiket még tsak írásra sem akarják taníttatni – ne hogy megnövéen valami kárhuzatos correspondentiába elegyedjenek...”

A kiállítás két szobácskáját áttanulmányozva állandóan kísértett a gondolat: milyen volna, ha a múzeum többi kiállítása, *Az ember tragédiájáról*, a Petőfiről szóló, valamint a tavalyi évek nagy slágerei, a doboz-épitményekbe rejtett szövegeket bemutató Örkeny-, a hagyományosabb, filozofikus Ottlik- és a csupa játék Weöres-kiállítás mind egy tárlaton szerepelne *Fejezetek a magyar férfi művelődéstörténetből* címmel? Az ötlet bizarr. Tükrözi, hogy bár igyekeztek a kiállítás összeállítói (a kiállítás kurátora: Papp Júlia művészettörténész, MTA BTK Művészettörténeti Intézet; a látványtervet Ágoston István készítette), négy évszázad asszonyainak férfitársaikhoz képest száználmasan kevés idejük, lehetőségük volt a kultúrára. De ennyire azért mégsem. Ha egy-egy alakot nem egy-egy mondat, néhány könyvborító vagy egy festmény idézne meg, női életek színes gazdagsága rajzolódhatna elénk. A magyarázó szövegek élvezetesekek, de nagyon tömörek. Legalább választhatóan be lehetett volna mutatni teljesebb női életműveket. Akár a példaként állított és egyetlen metszeten megidézett nagyasszonyokét, akár

⁸ Szilágyi Ferencz – Herepei János: *Az asszonyoknak jussai és ékessége*. Kolozsvár, 1799.

a vallásos szövegeket vagy füveskönyveket fordítókét, akár a kevés számú női íróét. A kiállítás visszafogott eleganciája csupán jelzésszerűen utal arra, hogy a felemlégetett „művelt asszonyok” gondozták házuk népét, ápolták a betegeiket, nevelték gyermekeiket, esetleg vezették a gazdaságot, menekültek férjükkel, és eközben írtak, olvastak, tanítottak.

Korunkban rengeteg technikai lehetőség nyílik a kiállítások digitális bővítésére: a kíváncsi látogató megkaphatná a lehetőséget, hogy képernyők segítségével mélyebbre ásson egy-egy életműben, megismerje a történeti hátteret, megtekintse a kapcsolódó képzőművészeti alkotásokat. Ennek a kiállításnak a minimalista utalásai talán azoknak a bölcsészeknek elegendőek, akik amúgy is tudorai a művelődéstörténetnek, és másra sem vágytak, mint hogy egyszer testi valójában megpillantsák a Teleki Polixéna emlékére kiadott *Halotti tanítások* borítóját.

Bízom benne, hogy a súlyos pénzhiány akadályozta meg a kiállítás virtuális bővítését, és nem a női téma. Ott jártamkor sok látogató nem tette próbára a teremőrnököt. A fiatalabbik épp okostelefonozni tanította az idősebbiket. A kiállítás rendezői is bátran élhettek volna korunk infokommunikációs lehetőségeivel.

Kézdy Edit

„...láng, hideg érem”

Írás-jel. Ifj. Szlávics László kiállítása a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

A Petőfi Irodalmi Múzeum képzőművészeti kiállításai közt kapott helyet ifj. Szlávics László szobrászművész tárlata. A szűk teremnyi válogatás csak első ránézésre tűnt könnyen átfoghatónak, valójában metszetét képezte a kísérletező, új megoldásokat kereső alkotó gazdag életművének. Az *Írás-jel* címet viselő mustra koncepciója szerint többségében az irodalomhoz köthető munkákat vonultatott föl, találkozhatunk azonban zenei inspirációjú alkotásokkal (*Rendületlenül, A zenének vége*), és

legalább ilyen határozottan jelen lévő rendező erő az Őszövetség-, illetve a holokauszttematika is.

Ifj. Szlávics Lászlót elsősorban éremművészként, e műfaj megújítójaként tartjuk számon. Plakettjei számos elismerésben részesültek külföldön és Magyarországon egyaránt, többek közt 2007-ben megkapta a XVI. Éremművészeti Biennálé Nagydíját. Pályázat útján nyerte el a Magyarországi Evangélikus Egyház két legfontosabb díja, az Ordass Lajos-, valamint a Prónay Sándor-díj készítésének lehetőségét.

Érmeinek egyik fő különlegessége a technikai újítás mellett a szabályos körvonalról való lemondás, a kontúr koptatásának romantikus gesztusa (kézben? tűzben?). Az érmekeket sokszor „talált tárgyként” mutatja be. A figurák mögötti alap is „kopik”, ezzel a technikával készült érmeire a fokozott dinamizmus jellemző. A kiállított művek közül erre példa a *Solaris*, a *Virágot Algernonnak* vagy az *Utazás a koponyám körül* című plakettek, melyek inkább bizonyulnak illusztrációnak, mintsem értelmezéseknek. Nem úgy, mint a vegyes technikájú Hommage à Márai Sándor-érem, amely ereklyetartóként foglalja magában az író-költő legismertebb versének, a *Halotti beszéd* kéziratának másolatát. A művész írógép segítségével rekonstruálta, majd úgy helyezte az érembe a szöveget, hogy az általa legjellemzőbbnek, legfontosabbnak tartott részek láthatóak legyenek mindkét oldalon. A szándékosan gyűrten beillesztett fragmentumon az „az nem lehet” részletet aláhúzás is kiemeli. Mint ahogy a költemény is egyszerre fejezi ki a fátum kikerülhetlenségét, ugyanakkor a végsőig való kitartás szükségességét, a plakett is ezt a kettősséget jeleníti meg képzőművészeti eszközökkel.

„*A gép forog, az alkotó pihen*” című érem egyúttal átvezet az órás művek csoportjához, Szlávics gazdag sorozatából felvillantva néhányat. Az idő és a tér, művi és természetes, mulandó és örök kettősségét kompilálja ezeken a vegyes technikájú szobrokon. Kész óraszerkezeteket ready-made-ként felhasználva összeégetett

felületű fával dolgoz össze, néhol szinte antropomorffá alakítva, így születnek a *Mr. Clock*, illetve a *Félóra* című alkotásai. E művek bizonyára a tér és az idő – mint irodalomtudományi fogalmak – asszociációi révén vettek részt a kiállításon.

Szlávics szobrászatában szembeötlő a választott anyagfelületre irányított fokozott figyelem, legyen szó bármilyen anyagról. Ezt láttuk a plaketteken, de igaz ez a famunkák esetében is. Égetett művei is jó értelemben kiszámítottak, kidolgozottak, az ép és a „rontott” felszín kölcsönhatása a gondosan kimunkált kompozíció része.

A házrészletet imitáló égetett kispasztikák újabb jelentős csoportja az életműnek, nevükben leggyakrabban helységnévre utalnak. Ilyen a *Pozsonyi út 1. – Hommage à Radnóti Miklós* is, mely a költő utolsó budapesti otthonát idézi élénk címében, ugyanakkor eszünkbe juttatja, hogy a pszichoanalízisben a ház az emberi test szimbóluma. Az *Abda, 1944. 11. 09.* című még inkább egyértelműen imitál üszkös emberi maradványokat, félreérthetetlenül nemcsak a költőre, hanem a világháború összes brutálisan meggyilkolt áldozatára utalva.

A Radnóti-szobrok átkötést képeznek a bibliai, illetve a holokauszt témájú faaplakettek felé is, melyek a szűkre szabott kiállítás arányaihoz képest ugyancsak hangsúlyos csoportot képeznek. A *Soa*-sorozat, a *Kivonulás Egyiptomból*, valamint a *Kilencedik csapás* is a művész legújabb munkái közé tartozik. A drámai történeket Szlávics kisméretű, mintegy 15×15 cm-es lapokon sűríti, a téma a fa természetes erezte és a választott népet szimbolizáló héber írásos papírtöredék kompozíciója révén jelenik meg, dekoratívan, ugyanakkor jól kódolhatóan minden esetben.

Első látásra ugyanilyen egyértelműnek tűnik a kiállítás főfalán elhelyezett minimalista *Triptichon* is: a középső fatábla felső harmadában, a feszület helyén

egy kisebb, a két oldalsón két nagyobb héber írásos papírtöredék helyezkedik el, egyszerre jelezve ezáltal az Ószövetség, a mózesi törvények eltörlését (elfogyását), valamint az Újszövetség kezdetét is. A mózesi törvényekkel összhangban betartja az emberábrázolás tiltására vonatkozó második parancsolatot, másképp fogalmazva: ószövetségi nyelven mond el újszövetségi tartalmat, alapját képezve ezáltal egy zsidó–keresztény párbeszédnek is.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása csupán ízelt nyújtott íj. Szlávics László szobrászatának tartalmi-formai sokszínűségéből, más művészeti ágak iránti nyitottságából. Remélhetőleg az itt csak megidézett sorozatokat lesz módja a közönségnek nagyobb szabású tárlat keretében is megtekinteni.

Nagy Villő

Képek által homályosan

A *Credo* e számának megjelenésekor a *100% kreativitás* címmel megrendezett *I. Építészeti Nemzeti Szalon* már bezárt (2014. június 4. – 2014. szeptember 7.), így nem invitálhatom az olvasót kiállításnézőbe. Kapható viszont a Műcsarnok saját kiadásában a mustrát kísérő katalógus öt szerző tanulmányaival, illetve olvasható néhány, a sajtóban megjelent értékelés is a kiállításról. Az objektív elemzések száma csekély, összesen háromnegyvet találtam elgondolkodtatónak, de mindenképpen

tanulságos katalógust és az interneten is olvasható kritikákat végigolvasni. Mielőtt elmerülnék a részletekben, néhány koordinátát fel kell vázolni, tekintettel arra, hogy az építészet Magyarországon – finoman szólva – nincs a figyelem fókuszában. A képző- és iparművészet különféle ágairól szintén elmondható ugyanez, így ami engem illet, örömmel fogadtam a retrospektív kiállítások indításának gondolatát: bizonyosan nem hiábavaló, ha a szakmai és szakmán kívüli érdeklődő közönség megismerheti a hazai építészet, képzőművészet, iparművészet és fotográfia legfrissebb termését a tervezett négyéves körforgásban. Az első szalon kivételesen tíz-tizenöt év munkáit fogja össze, bőven volt miből válogatni. A „szalon” fogalmához kapcsolódó,

nyilván jogos aggodalmak (rendezhetetlen, ömlesztett képhalmaz) egyelőre túlzónak bizonyultak, a sokszínűségre törekvő és széles körű áttekintést nyújtó kiállítás miértjárt az építészeti kiállítás megnyitása után már kevesebben kérdőjelezték meg. A hogyanját annál inkább, de erről még természetesen lesz szó.

A Műcsarnok közelmúltbeli vezetőváltásainak történetéről sok helyen lehetett olvasni, az építészeti kiállítással foglalkozó cikkek is említik Gulyás Gábor eredményeit, majd távozását a Magyar Művészeti Akadémia szemléletével és elvárásaival össze nem egyeztethető főkuratori koncepciója következtében. Megkerülhetetlen bekezdés lenne az MMA meghatározóvá válásának (a konzervatív politikai erők által kezdeményezett és irányított) folyamata is a hazai művészeti életben, de ebben a rövid recenzióban hadd mellőzzem a (művészet-) politikát. Annyit azért meg kell jegyezni, hogy van olyan jelentős mű, amely azért maradt ki a kiállításból, mert a szerzője nem volt hajlandó az MMA által szervezett kiállításon részt venni. Szegő György személyében, akit a kiállítást követően, 2014 szeptemberében a Műcsarnok művészeti igazgatójának neveztek ki, autentikus főkurátort talált az akadémia: Makovecz Imre (aki már nem érte meg az általa alapított és működtetett intézmény állami felkarolását) tanítványa, a magyarországi organikus építészet elkötelezett híve, a *Magyar Építőművészet* főszerkesztője, maga is építész, díszlettervező, művészeti író. 1982-ben Gerle Jánossal együtt szervezték az eddigi legteljesebb retrospektív építészeti kiállítást *Építészeti tendenciák, 1968–1981* címmel. Folyóirat-szerkesztőként évtizedes rálátása van az építész szakmára, ami elegendő nyersanyagot biztosított a számára ahhoz, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt össze tudjon rakni egy 2000 négyzetméteres kiállítást, illetve, hogy rendezvénysorozatot szervezzen a kiállítás köré. Az MMA hívei örültek, hogy elmaradt a várt botrány, nem mondhatta és nem is mondta senki, hogy az organikus iskola túlsúlya és közepszerű művek

halmaza lett volna az igényesen bemutatott anyag; ennek ellenére több komoly kritika érte a kurátori koncepció sekélyességét, korszerűtlenségét, szemléleti avultságát.

A jól tagolt kiállítás – szalon jellegéből adódóan – nem elsősorban a szakmának szólt, hanem a nagyközönségnek. (A látogatók száma meghaladta a húszezret.) A három nagy, központi termet kísérő oldalsó termekben tematikus válogatásokat láthattunk többek közt a felújítások és átalakítások, az oktatás, a belsőépítészet, a társzművészetek és a tájépítészet köréből, az apszisban pedig a Makovecz-iskola főépítési munkáiból. A látogatók szerették a kiállítást, a keményebb kritikák értelemszerűen a szakmai, azon belül is elsősorban művészettörténeti oldalról érkeztek (Kovács Dániel a *Magyar Narancs*ban és Mélyi József az *Octogon*ban). A szépen fotózott épületek pusztasorsoztatásán túl Szegő György igyekezett az építészet jövőjéről alkotott vízióját is megjeleníteni, éppúgy, ahogy az általa szerkesztett folyóiratban is teszi. Vagyis: nem elhatárolni egymástól a hazai építészet nemzetközi törekvéseket követő irányzatait a Makovecz Imréhez kötődő, organikusnak nevezett irányoktól, valamint felhívni a figyelmet arra, hogy a számítógép által lehetővé tett, korábban elképzelhetetlenül összetett felületek és formák, legalábbis Szegő György szerint, világszerte egy olyan új építészet, illetve „új ornamentika” felé vezetnek, amely a szecesszióval, illetve az ebből is sarjadó magyar organikus építészzel rokon.

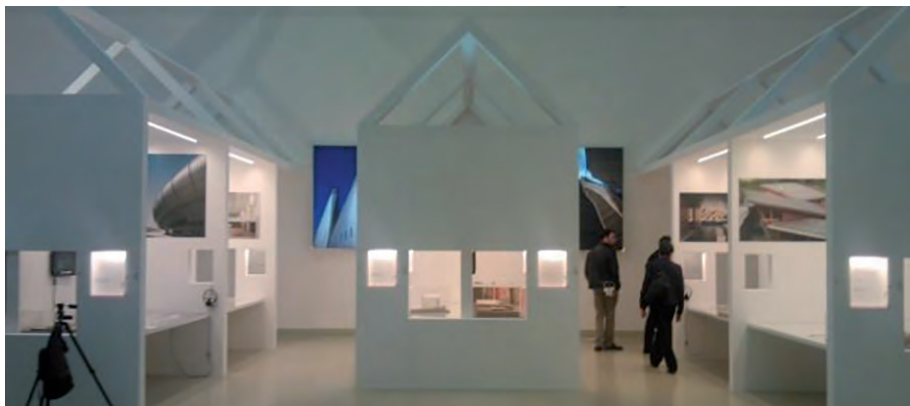
Míg – Szegő György tolmácsolásában – a magyar építészet a Habsburg elnyomás alatt elfojtotta természetes hajlamait, addig „[a] Keletre figyelő Huszka József motívumkutatására építő Lechner Ödön, a Malonyai Dezső vezetésével néprajzi anyagot gyűjtő műgyegetmi Fialatok, köztük Kós Károly, a XIX–XX. század fordulóján megteremtették a magyar szecesszió építészetét. Megnemesítették, szublimálták az elfojtást. Ezt 30-40 éve a magyar szerves építészet folytatta – egy másik elnyomás ellenében. Közben a világ építésze az Adolf Loos-féle »a díszítés: bűn« ítéletet követte. A modernnek utáni minimalizmus térnyerése a komputeres tervezés időszakáig tartott. Újabban Benoît Mandelb-

rot matematikai alakzatai újornamentikaként jelennek meg a kortárs építészetben. A népi hagyományt őrző

és a parametrikus tervezés díszítőtendenciái közelítenek egymáshoz. A kiállításinstalláció kétféle formája [magastetős házforma és dobozházforma – *M. Cs.*] nem mélyíti a szakadékot, hisz a valóságban is együtt élnek, közelítenek az eltérő koncepciók.”

Ez a leegyszerűsítő érvelés minden jó szándéka ellenére (ami az „aktualisták” és az „organikusok” közötti belső feszültségeit szeretné oldani) alapvetően téves. Az építészet átalakulása a 20. század első negyedében sokkal összetettebb folyamat volt, telve szociális feladatokkal, szélsőséges társadalmi és művészeti törekvésekkel, mint hogy e folyamat résztvevőit szimplán „lapostetős modernisták” és „magastetős szervek” csoportjára lehessen osztani kizárólag esztétikai alapon. Adolf Loos nem azt írta, hogy „a díszítés: bűn”, hanem arról beszélt, metaforákat használva, hogy a tetoválás és a bűnözés (szerinte) együtt jár, a túldíszített, barokk Bécs tehát „tetovált város” (*Ornament und Verbrechen*, 1908). Cserébe a természetes anyagok szépségét (például a kő erezetének ornamentikáját), a gondosan tervezett, angolosan otthonos belső terek gazdagságát kínálta, amiért Loost máig szeretjük és követjük. A korai modern építészet vonzódását az egyszerű geometria iránt nem lehet függetleníteni a nagy számú ember életkörülmé-

nyeit javítani szándékozó törekvésektől, ami a 19. század kézműves eszközeivel (amelyekkel a szecesszió is élt) nyilván lehetetlen volt. A komputerrel megvalósított szabad formák (parametrikus design) jelentőségének (túl)hangsúlyozása is azt erősíti, hogy Szegő György számára az építészet alapvetően formai kérdés, ami a 21. század elején, egy meglehetősen szegény, ezért építészetében is szerény országban félrevezető, sőt mondjuk

ki: hiba. Kovács Dániel divatosan gunyoros és lekezelő (de távolról sem igaztalan) kritikájával ellentétben azonban nem gondolom, hogy a „szerteágazó anyag (...) szomorkás és teljesen időt tévesztett kísérlet a Makovecz-iskola kanonizálására”, hiszen ezek az épületek nagy számban épülnek és hatnak, nem lehet nem beszélni róluk. Kell, hiszen a kortárs építészet elméleti feldolgozása, a kánonok megfogalmazása még várat magára. Tarthatatlan az elmaradottság e téren.

Szegő György szándéka az „új-ornamentika” nehezen értelmezhető vízióján túl egyszerű volt: bemutatni és vitára bocsátani egy bő évtized építészeti műveit – a saját, egyszemélyes válogatásában. Annnyira semleges akart maradni, hogy az épületek megfejthetetlen véletlenszerűséggel kerültek egymás mellé. „Úgy szerkesztettem meg a tárlatot, hogy a szakmán belüli ellentétekről nem vettem tudomást, és a nézőktől és a szakmabeliektől is azt várom,

hogy a szomszédos épületet ugyanolyan nyitottsággal szemléljék, és vegyék észre a pozitívumot abban is. Ha ez sikerül, akkor esetleg olyan szakmai párbeszéd is létrejöhet, amire régóta várunk. A tárlat nem szeretné azt diktálni, hogy az egyik vagy a másik épület jobb; szeretném, ha ilyesmiről inkább a közönség beszélne: a laikus látogatók az építészekkel, az építészek pedig egymással.” A fájó és bizonyára nem véletlen hiányok közt nem maradhat említés nélkül Janáky István neve, aki csak édesapja jogán került, mintegy mellékesen, a mesterek termébe, holott a mai építészetünkre gyakorolt hatása legalább olyan jelentőségű, mint Makovecz Imréné. A kiállítást júniusban, júliusban és szeptemberben a főbb témákhoz kapcsolódó előadások és beszélgetések kísérték. Ezekben a rendezvényeken mód lett volna arra, hogy érdemi viták alakuljanak ki a kiállított anyaggal kapcsolatban, de ez a lehetőség elmaradt: az események ismeretterjesztő jellegűek voltak, elsősorban a kiállítás társkurátorainak vezetésével. De a katalógus, amely nagy pontossággal dokumentálja a kiállítás anyagát, tálcán kínálja a lehetőséget, hogy megszülessenek azok az elemzések és értelmezések, a jó értelemben vett építő jellegű kritikák, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy oldódjon az a köd, amelyben a kortárs hazai építészet – elfogulatlan elméleti feldolgozás hiányában – csak képek által, homályosan dereng előttünk hosszú évtizedek óta.

Masznyik Csaba

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
Fábrí György: <i>Hagyomány és kibívás</i>	1
IRÁNYTÚ	
Krámer György: <i>Meghívottak körében</i>	3
ISTEN MÚHELYE	
Czövek Tamás: <i>Az igaz szenvedése. Hogyan teljesíti be Jézus szenvedéstörténete az Írásokat?</i>	5
IDÉZŐJEL	
Petróczi Éva: <i>Gyöngyfényű...</i>	13
HAJLÉK	
Székely Gábor: <i>Ybl Miklós templomépzítészete</i>	14
Potzner Ferenc: <i>A Várkert bazár és rekonstrukciója. Az építésről és az újjáépítésről</i>	28
H. Hubert Gabriella: <i>Ház és lakója. Ybl Miklós és Balassa János</i>	38
ESSZÉ	
Csorba László: <i>Pulszky Ferenc házai</i>	49
TÁRGY – KULTÚRA	
Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>A látás visszaszerzése: Lajta Gábor Emmausa Dombóváron. In memoriam Kovács Imre</i>	57
SZEMLE	
Czövek Tamás: <i>Élni a zsoltárokat</i>	63
Kertész Botond: <i>Történelem alul-, oldal- és felülnézetben</i>	65
Papp Máté: <i>Valahonnan egy fehér ló érkezik</i>	67
Palkovics Beáta: <i>Mille modis morimur</i>	69
Érfalvy Livia: <i>Úgy éltek, akár a dombok</i>	70
Kézdy Edit: <i>Szegény asszony vízzel főz</i>	73
Nagy Villó: <i>„... láng, hideg érem”</i>	76
Masznyik Csaba: <i>Képek által homályosan</i>	78

CZÖVEK TAMÁS • CSORBA LÁSZLÓ • ÉRFALVY LÍVIA • FÁBRI GYÖRGY • H. HUBERT
GABRIELLA • KERTÉSZ BOTOND • KÉZDY EDIT • KRÁMER GYÖRGY • MASZNYIK
CSABA • NAGY VILLÓ • PALKOVICS BEÁTA • PAPP MÁTÉ • PETRŐCZI ÉVA •
POTZNER FERENC • SZÉKELY GÁBOR • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

3 121968 001438